Η ΣΚΟΤΕΙΝΗ ΑΠΟΘΗΚΗ

Β' Διόρθωση

ΕΛΛΗΝΕΣ ΠΕΖΟΓΡΑΦΟΙ ;;;

Η ΣΚΟΤΕΙΝΗ ΑΠΟΘΗΚΗ

ΕΞΩΦΥΛΛΟ:
Μάριον Χωρεάνθη

ΓΡΑΦΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ
Σ. Τουμαζᾶτος & ΣΙΑ Ο.Ε. Σόλωνος 69, Ἀθήνα.
Τηλ. 2103613112 - 2103625452 - 2102461530

Ἐκδόσεις - Βιβλιοπωλεῖο
ΣΤΡΑΤΗΣ Γ. ΦΙΛΙΠΠΟΤΗΣ
Σόλωνος 69 καί Ἀσκληπιοῦ,
Ἀθήνα 106 79,
Τηλ. 2103629642 - 2103641488

© Copyright: Ἑλένη Χωρεάνθη

ΕΛΕΝΗ ΧΩΡΕΑΝΘΗ

Ἡ σκοτεινὴ ἀποθήκη

ΑΘΗΝΑ 2008

ΕΡΓΑ ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ

Α. ΠΟΙΗΣΗ

1. *Λίγα λουλούδια*, Ἀγρίνιο 1963.
2. *Πολιόχνη*, Ἀγρίνιο 1965.
3. *Ἔθνεα νεκύων*, Ἴκαρος, Ἀθήνα 1976.
4. *Μυρρίνη*, ἐκδόσεις Α. Καραβία, Ἀθήνα 1980.
5. *Οἱ ἐποχές τῆς Εὔας*, Ὠρίων, Ἀθήνα 1985.
6. *Οἱ ὥρες τοῦ ἐρωδιοῦ*, Πλέθρον, Ἀθήνα 1993.
7. *Οἱ νύχτες τῆς βροχῆς*, Ἐριφύλη, Ἀθήνα 1997.
8. Οι κήποι των μεσημβρινών ωρών. *

Β. ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ

1. *Ἡ πολιτεία τοῦ νεροῦ*, Ἄγκυρα 2001, Δ′ ἔκδοση 2002.
2. *Ἡ σκοτεινή ἀποθήκη*, Δόμος, Ἀθήνα 2000.
3. *Ἡ ἐρωμένη τοῦ Ἀλί Ἀμπά*, Ἄγκυρα, Α′ 2002, Γ′ 2002.
4. *Γυναῖκες σέ ὑαλοπωλεῖο*, ἐκδόσεις, ΦΥΤΡΑΚΗΣ, Ἀθήνα, Α′ ἔκδοση Δεκέμβρης 2002. Gema Α' έκδοση 2010(;)

Γ. ΓΙΑ ΠΑΙΔΙΑ καί ΕΦΗΒΟΥΣ

1. *Στό περιβόλι τοῦ θεοῦ*, ποιήματα, Δίπτυχο, Ἀθήνα 1979.
2. *Αἰσώπου μύθοι*, ἐλεύθερη ἀνάπτυξη, βιβλία 14, σ. 1250, Ἠ. Καμπανᾶς, Ἀθήνα 1984.
3. Εἰκονογραφημένα παραμύθια ἀπό τόν Αἴσωπο, βιβλία 12, Ἠ. Καμπανᾶς, Ἀθήνα 1984.
4. *Ἐκεῖ πού τελειώνει ὁ οὐρανός*, διηγήματα γιά παιδιά, Γ′ ἔκδοση, Περίπλους 2000 (Σύγχρονη Ἐποχή, Ἀθήνα 1986 Α′, 1988 Β′).
5. *Ὁ βατραχοποντικοπόλεμος*, ἐλεύθερη ἀνάπτυξη τῆς «Βατραχομυομαχίας», γιά παιδιά, Γ′ ἔκδοση 2000.
6. *Ὁ Ἰάσονας*, ἐλεύθερη ἀνάπτυξη γιά παιδιά, Σμυρνιωτάκης, Ἀθήνα 1995, 1999.
7. *Ὁ ἀναποδιάρης*, μυθιστόρημα, Σύγχρονη Ἐποχή, Ἀθήνα 1995.
8. *Τ' ἀστέρια χαμηλώνουν κάποτε*, μυθιστόρημα, Πατάκης 1997, 1999 Γ′ ἔκδοση.
9. *Ἡ ζωή εἶναι τό θαῦμα*, Φυτράκης, Ἀθήνα 1997.
10. *Τό κορίτσι πού μιλοῦσε στό φεγγάρι*, Φυτράκης, Ἀθήνα 1997.
11. *Τό κορίτσι μέ τίς ζωγραφιές*, Φυτράκης, Ἀθήνα 1997.
12. *Τραγούδια τῆς γῆς καί τοῦ οὐρανοῦ*, ποιήματα, Πατάκης, Ἀθήνα 1999.
13. *Ἑλληνική Μυθολογία*, Σ.Ι. Ζαχαρόπουλος, Ἀθήνα Α′ 2002.

«... Γύρισα μετὰ ἀπὸ εἴκοσι ἑφτὰ χρόνια σ' αὐτὸν τὸν τόπο ἐλπίζοντας νὰ μαζέψω τὰ κομμάτια μιᾶς θρυμματισμένης μνήμης.»

(Γκ. Γκ. Μάρκες, *Τὸ χρονικὸ ἑνὸς προαναγγελθέντος θανάτου*)

* 9. Στον κύκλο του φωτός των αναμνήσεων, Εριφύλη ...
10. Η σιωπή των σεμνών, Σ.Ι. Ζαχαρόπουλος, 2012

Ο ΙΚΑΡΟΣ ΕΒΛΕΠΕ ΠΑΝΤΑ ΠΡΟΣ ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ. Ἰσχυριζόταν, καὶ τοῦ εἶχε γίνει ἔμμονη ἰδέα, πὼς ἐρχόταν ἀπὸ τὸ μέλλον. Δὲν τὸν ἐνδιέφερε τὸ παρὸν καὶ πολὺ περισσότερο τὸ παρελθόν. Δὲν μποροῦσε νὰ διανοηθεῖ πὼς ζεῖ στὸ παρόν. Ἦταν ἕνας τραγικὸς ἀμφισβητίας. Τὰ λόγια, τὰ αἰσθήματά του, οἱ ἐνέργειές του, οἱ πράξεις του, ὅλα ἐκπορεύονταν ἀπὸ τὸ μέλλον. Μὲ τὰ κοινῶς παραδεκτὰ κριτήρια ἦταν τουλάχιστον ἀνεδαφικός. Ὁ παρὼν καὶ ὁ παρελθὼν χρόνος ἦταν γι' αὐτὸν «ὀνείρων ἀπατηλότερα», εἴδωλα τοῦ μέλλοντος χρόνου στὸ κάτοπτρο τοῦ σύμπαντος χρόνου. Τώρα, πῶς τὸν ἐννοοῦσε τὸ σύμπαντα, τὸν καθολικὸ χρόνο, δὲν ξέρω. Τί εἶναι ὅμως ὁ χρόνος, ἂν ἔχει διαστάσεις, ἂν μπορεῖ νὰ νοηθεῖ χωρὶς τὸ χῶρο, ἔχω τὴ γνώμη πὼς ποτὲ δὲν τὸν ἀπασχόλησε. Αὐτός, ἄλλωστε, ἦταν καὶ ὁ κυριότερος λόγος ποὺ χωρίσαμε· τυπικὰ τουλάχιστο. Γιὰ τὸν Ἴκαρο, τὸν ἀγαπημένο μου, τὸν ἀνεπανάληπτο Ἴκαρο, ὁ «πολύτιμος χρόνος» μου ἦταν μιὰ καμουφλαρισμένη φυγὴ ἀπὸ τὴν πραγματικότητα, μιὰ διαφυγὴ ἀξιοπρεπής. Δὲν τὸν δεχόταν, δὲν τὸν ἄντεχε οὔτε σὰν ἄκουσμα, φυσικὰ γιατὶ δὲν δεχόταν τὴν ὕπαρξη τοῦ παρόντος. Καὶ κυρίως τοῦ παρελθόντος. Τοῦ ἀδιαμφισβήτητα βιωμένου πόνου.

Ἔτσι χωρίσαμε. Χωρὶς διαπληκτισμούς, χωρὶς δάκρυα, ἀποστρεφόμασταν καὶ οἱ δυὸ τοὺς θεατρινισμούς. Εἴχαμε πολλὲς φορές, τὸν παλιὸ καλὸ καιρὸ τῶν φλογερῶν ἡμερῶν καὶ τῶν πρώτων ἐρώτων, συζητήσει γύρω

τον

ἀπὸ αὐτὸ τὸ θέμα καὶ εἴχαμε συμφωνήσει, ἂν κάποτε συμβεῖ, πράγμα ἀπίθανο κατὰ τὴν τότε ἐκτίμησή μας, νὰ χωρίσουμε φιλικά, γιὰ νὰ κρατήσει ὁ καθένας τὸν ἀποθησαυρισμένο πόνο καὶ τὴ χαρωπὴ μνήμη μέσα του ὡς ἱερὴ παρακαταθήκη γιὰ «τὸ ὑπόλοιπο τῆς ζωῆς του ταξίδιον». Γιατὶ ὅσο πιὸ δραματικὲς εἶναι οἱ στιγμὲς τοῦ χωρισμοῦ, τόσο πιὸ γρήγορα ἡ λησμονιὰ καλύπτει τὸ κενὸ τοῦ καθενός. Καὶ εἴχαμε ἀπὸ τότε ἀποφασίσει ἀπὸ κοινοῦ πὼς ἂν κάποτε, ὃ μὴ γένοιτο, κι ὅμως ἔγινε, καταλήγαμε στὸ χωρισμό, θὰ χωρίζαμε ἁπλά, σὰν νὰ εἴχαμε μόλις γνωριστεῖ τυχαῖα, σὰν νὰ μὴν εἶχε ποτὲ ὑπάρξει τίποτα μεταξύ μας. Ἔτσι, ὅταν ἦρθε τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, ἔφυγε χωρὶς κὰν νὰ μ' ἀποχαιρετήσει.

Τότε ἑρμήνεψα, ἢ ἔτσι μὲ βόλευε, τὴν κίνησή του ὡς ἐκδήλωση πανικοῦ, τρόμου καὶ ἀμφισβήτησης τῆς σχέσης μας, καθὼς μὲ τὸν καιρὸ ἔπαιρνε διαστάσεις βιώματος καὶ κόντευε νὰ ἑδραιωθεῖ πάνω στὰ ἰσχύοντα καθιερωμένα καὶ ἐπιβεβλημένα κοινωνικὰ πρότυπα. Ἔκτοτε ἡ ζωὴ ἔγινε μονόδρομος, μιὰ εὐθεία γραμμὴ χωρὶς ἀρχή, ἀλλὰ καὶ χωρὶς τέλος. Δὲν ἔμαθα ποτὲ τίποτα γι' αὐτόν. Μά, γιὰ νὰ εἶμαι εἰλικρινής, δὲν ἐνδιαφέρθηκα ποτέ. Μὲ εἶχε ἀπορροφήσει ἐξ ὁλοκλήρου ὁ «πολύτιμος χρόνος» μου.

Ἡ συνάντησή μας ἦταν μοιραία. Τὸ ἴδιο καὶ ὁ χωρισμός μας. Θυσία ἀναίμακτη ἑσπερινή. Σκιᾶς ὄναρ. Ἦλθε καὶ ἀπῆλθε. Δὲν εἶμαι σίγουρη ἂν εἶδε. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι δὲν εἶχε πρόθεση νὰ ἰδεῖ. Ἴσως κάπου στὸ μέλλον, τὸ δικό του ἢ τῶν ἄλλων, νὰ ἐρευνᾶ τὶς αἰτιώδεις σχέσεις τῶν φαινομένων καὶ τῶν πραγμάτων, ὅπως ἐκεῖνος ἀντιλαμβανόταν καὶ ἑρμήνευε τὸν κόσμο τῶν ὁρατῶν καὶ τῶν ἀοράτων πραγμάτων. Ὅσο καὶ ἂν αὐτὸ φαίνεται οὐτοπικό. Ἀποστρεφόταν τὸ παρελθὸν μ' ἕναν τρόπο ἀπαράδεκτο, ἐξοργιστικὰ, ἐνίοτε. Ἐγώ, ἀντίθετα, αἰσθανόμουν

καὶ αἰσθάνομαι πάντοτε ριζωμένη στὸ παρελθόν.

Ὅμως ὁ Ἴκαρος ἦταν κάποτε ὅ,τι πολυτιμότερο εἶχα. Ἦταν! Προτοῦ γίνουν οἱ ρωγμὲς στὴ σχέση μας. Ἴσως τότε δὲν εἶχε τὴν τόλμη νὰ φανερώσει αὐτὸ ποὺ πίστευε γιὰ τὸν ἑαυτό του. Ὅπως, ἄλλωστε, συνέβαινε καὶ μὲ μένα: Ὁ «πολύτιμος χρόνος» μου δὲν εἶχε ἀκόμα μπεῖ ἀνάμεσά μας. Ζούσαμε τὶς ὧρες καὶ τὶς μέρες μας μέσα σὲ μιὰ μακάρια μοναξιά. Κι ὁ κόσμος γιὰ μᾶς δὲν εἶχε διαστάσεις. Ἦταν μονοσήμαντος. Καὶ φυσικὰ δὲν εἶχε νόημα τὸ παρόν, τὸ παρελθὸν καὶ τὸ μέλλον. Σημασία εἶχε γιὰ μᾶς τὸ ὅτι ἀναπνέαμε τὴν ἴδια μοσχοβολιὰ τῶν ὑακίνθων. Ὁ Ἴκαρος εἶχε ἀδυναμία στοὺς ὑάκινθους. Κι ὅταν εἶχα φορέσει τὸ γαλάζιο φόρεμα, θυμᾶμαι, εἶχε ἀναφωνήσει: «Ὑακίνθη! Πῶς ἤθελα νὰ σὲ λέγανε Ὑακίνθη! Τὸ ποίημα τῆς ὑστεροφημίας μου!»

Ἦταν ὡραῖος ὁ κόσμος μὲ τὸν Ἴκαρο. Μοῦ ἄρεσε καὶ κράτησα τὸ φόρεμα, «τὸ ποίημα τῆς ὑστεροφημίας» του. Κράτησα καὶ τὸ «Ὑακίνθη» ὡς ψευδώνυμο γιὰ τὶς καλλιτεχνικές μου ἐπιδόσεις. Ἦταν κι αὐτὸ ἕνα πρόσχημα, οἱ καλλιτεχνικές μου ἐπιδόσεις ἐννοῶ, γιὰ νὰ στραφεῖ ὁ Ἴκαρος πρὸς ἄλλη κατεύθυνση, νὰ διαρρήξει τὸ δεσμό μας, ἕνα δεσμὸ ποὺ κράτησε ἀρραγὴς μιὰ πολὺ γόνιμη αἰσθηματικὰ περίοδο. Καὶ ὄχι μόνο. Ἐκεῖνος κατάκτησε ἐπάξια μιὰ περίβλεπτη θέση στὸ χῶρο τῆς διανόησης μὲ τὰ περίφημα δοκίμιά του: «Περὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος». Καὶ δὲν ἀποκλείεται νὰ ἔχει γίνει διάσημος, νὰ ἔχει χαρακτηρισθεῖ προφήτης ἢ κάτι ἀνάλογο νὰ τοῦ ἔχει συμβεῖ, ἂν φυσικὰ θέλησε ἢ κατάφερε νὰ ἐκμεταλλευτεῖ τὶς εὐκαιρίες, ποὺ τυχὸν τοῦ εἶχαν παρουσιαστεῖ...

Ὁ χωρισμὸς ἔδωσε καὶ σὲ μένα τὴν εὐκαιρία νὰ κάνω κάτι σημαντικό, ὅπως εἶναι οἱ ἐπιδόσεις μου στὴ ζωγραφικὴ καὶ τὴ γλυπτικὴ καὶ ἐν μέρει στὴ λογοτεχνία, ποὺ ἄνοιξαν τὸ δρόμο γιὰ μιὰ ἄλλη διάσταση στὴ ζωή μου,

πολυσήμαντη. Ἴσως νὰ ἦταν ἕνα ὑποκατάστατο τοῦ Ἴκαρου. Δὲν ξέρω. Δὲν εἶχα εἰδικὲς σπουδές. Στηρίχτηκα στὴν ἐμπειρία καὶ στὴν παρατήρηση κι ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα ἄφησα ἐλεύθερη τὴ ματιὰ καὶ τὴ φαντασία μου νὰ συλλάβει γεωμετρικὰ τὸ χῶρο καὶ τὰ ἀντικείμενα, ὑποτάσσοντας στὶς διαστάσεις του τὸ χρόνο, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ δώσω κάτι νέο, μιὰ ἄλλη ἄποψη τοῦ χώρου καὶ τοῦ κόσμου, γεγονὸς ποὺ δὲν ἔμεινε ἀπαρατήρητο.

Ὡστόσο τὸ παρελθὸν μὲ τὸν Ἴκαρο ἦταν ἀκόμα στὶς προθῆκες τῆς μνήμης. Δὲν μποροῦσε νὰ εἶναι διαφορετικά. Στὴν ἀρχὴ ὅλα πήγαιναν καλά. Χαιρόμασταν τὶς ἐπιτυχίες μας. Αὐτὲς ὅμως μὲ τὸν καιρὸ δημιούργησαν ἕνα χάσμα ἀνάμεσά μας, ποὺ ἀργά, ἀνεπαίσθητα, ἀλλὰ σταθερά, μεγάλωνε. Ὁ Ἴκαρος ζοῦσε μὲ τὴ σκέψη στὸ μέλλον. Κι ὅσο περνοῦσε ὁ καιρὸς καὶ δυνάμωνε τοῦ καθενὸς ἡ ἐπιθυμία γιὰ τελείωση, ἀπομακρυνόταν ἀπὸ τὸν ἄλλο. Ἔτσι τὸν Ἴκαρο τὸν ρούφηξε τὸ μέλλον κι ἐγὼ περιχαρακώθηκα, χωρὶς νὰ τὸ καταλάβω, στὸν «πολύτιμο χρόνο» μου. Ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα δὲν βαδίζαμε πλέον πρὸς ἕνα κοινὸ σημεῖο, ἀλλὰ ἐντελῶς ἀντίθετα, ὥσπου φτάσαμε ἐκεῖ ποὺ δὲν ὑπῆρχε δυνατότητα ἐπικοινωνίας ἢ ἐπαφῆς. Ἀποξενωθήκαμε ἐντελῶς. Γιὰ πάρα πολλὰ χρόνια μετὰ ὁ Ἴκαρος δὲν ὑπῆρχε οὔτε στὸ ὑποσυνείδητό μου. Τὸν εἶχα ἐντελῶς ξεχάσει. Εἶχαν στὸ μεταξὺ μπεῖ τόσα πράγματα στὴ ζωή μου.

Λίγο μετὰ τὸ χωρισμό μας εἶχα φύγει στὸ ἐξωτερικὸ γιὰ ἀνώτερες σπουδές, πραγματοποιώντας ἕνα ὄνειρο τῆς ἐφηβικῆς μου ἡλικίας, ἄσχετα ἂν δὲν κατόρθωσα νὰ φέρω ποτὲ ἕνα χαρτὶ τῆς ὠφελιᾶς. Τὸ μόνο ποὺ κατάφερνα ἦταν νὰ δίνω συνεργασίες σὲ περιοδικὰ κι ἐφημερίδες πάνω σὲ θέματα κοινωνικὰ καὶ σύγχρονου, τρέχοντος προβληματισμοῦ. Ἀσχολήθηκα ἐπίσης μὲ πορτρέτα ἡλικιωμένων καὶ παιδιῶν, ἱκανοποιώντας φτηνὲς ματαιοδοξίες τοῦ δρόμου, γιὰ νὰ ἐξοικονομῶ τὰ πρὸς τὸ ζῆν. Ἔτσι δὲν εἶχα ποτὲ πρόβλημα, ὅπως λέμε, οἰκονομικό.

Μιὰ ἄλλη μου ἐπίδοση ἦταν ἡ μελέτη τῆς γλώσσας καὶ κυρίως ἡ ἐξέλιξη τῆς γραφῆς. Ἔχω ἀποστηθίσει ὅλες τὶς θεωρίες σχετικὰ μὲ τὴν ἱστορικὴ καὶ τὴ φωνητικὴ ὀρθογραφία· καὶ ποτὲ δὲν ἔφτασα σ᾽ ἕνα λογικὸ συμπέρασμα γιὰ τὸ ἂν ὁ ἄνθρωπος ξεκίνησε ἀπὸ τὸ ρυθμὸ ἢ ἂν ἄρθρωσε φθόγγους καὶ λέξεις καὶ φράσεις, σ᾽ ἐκεῖνο τὸ στάδιο τῆς ἐξελικτικῆς του πορείας ποὺ αἰσθάνθηκε τὴν ἀνάγκη νὰ ἐπικοινωνήσει μὲ τοὺς ὁμοίους του στὴ συμβιοῦσα κοινότητα, κάνοντας ἕνα, τὸ πιὸ σημαντικό, βῆμα στὸν πολιτισμό του.

Ἀτελείωτες θεωρίες, ἀνεδαφικὲς οἱ περισσότερες. Ὑποθέσεις ἐπὶ ὑποθέσεων.

Καὶ ποιὰ σημασία ἔχει νὰ ξέρουμε ἂν τραγούδησε πρῶτα ὁ μακρινὸς πρόγονός μας, ἂν κραύγασε –τὸ πιθανότερο εἶναι αὐτό– ἂν ἔκλαψε; Σημασία ἔχει τὸ γεγονὸς ὅτι μέσα σὲ τόσες χιλιετίες πολιτισμένου βίου δὲν κατόρθωσε νὰ δεχτεῖ τοὺς συνανθρώπους του, δὲν ξεπέρασε τὸ στάδιο τῆς ἀγριότητάς του. Πίσω ἀπὸ τοὺς ἀνταγωνισμούς, τοὺς πολέμους κάθε λογῆς, κάθε ἐποχῆς καὶ κάθε ἐπιπέδου, ὑπάρχει, κυριαρχεῖ καὶ βασιλεύει ὁ νόμος τῆς ζούγκλας: «Ἐγώ! Τὸ δίκαιο τοῦ ἰσχυροτέρου. Ὁ θάνατός σου ἡ ζωή μου!» Ποὺ στὶς μέρες μας παίρνει διαρκῶς τρομακτικὲς διαστάσεις. Ὅλα τ᾽ ἄλλα τὰ «ἀνθρωπιστικὰ» εἶναι παραμύθια. Ἐπικαλύμματα τῆς ζωώδους, τῆς θηριώδους ὁρμῆς τοῦ ἀνθρώπου πρὸς κατάκτηση καὶ κυριαρχία, πρὸς ἐπικράτηση.

Ξόδεψα καιρὸ καὶ κόπο μουντζουρώνοντας χαρτιά, μετρώντας, γεωμετρώντας, προσπαθώντας, ἔστω, νὰ γεωμετρήσω τὸ χρόνο, νὰ συλλάβω τὴν ἔννοια τοῦ χρόνου, νὰ δώσω σχῆμα στὰ ὄνειρά μου, κλείνοντάς τα μέσα στὰ ὅρια ἑνὸς ἔργου τέχνης, κι ἄφησα τὴ ζωή μου νὰ γλιστράει

ἀργά, μὰ σταθερὰ καὶ νὰ μοῦ φεύγει μέσ' ἀπὸ τὰ χέρια. Μήτε μιὰ ψίχα γύρη δὲν ἐπρόφτασα νὰ μεταλάβω ἀπὸ κεῖνον τὸν καιρὸ τῆς εὐωχίας.

Ὁ Ἴκαρος δὲν ἄφησε οὔτε ἴχνος ἀπὸ τὸ πέρασμά του στὴ ζωή μου. Ἢ ἔτσι νόμιζα. Χρειάστηκε νὰ περάσουν τόσα χρόνια, νὰ βρεθῶ μόνη, ξεκλωνιασμένη, πλάι στὸ ἄρρωστο κρεβάτι τοῦ ἑτοιμοθάνατου πατέρα μου, μπροστὰ σὲ μιὰ κασέλα ποὺ περιεῖχε ὅ,τι ἐπρόκειτο νὰ κουβαλάω στὴν ὑπόλοιπη ζωή μου, γιὰ νὰ καταλάβω τί ἦταν καὶ τί δὲν ἦταν ὁ ἄνθρωπος ποὺ ἐρχόταν ἀπ' τὸ μέλλον.

Βέβαια μὲ ὑποθέσεις γκρεμίζεις καὶ ξαναχτίζεις πολιτεῖες, ὀρθώνεις κάστρα, ἀνεβάζεις καὶ κατεβάζεις κυβερνήσεις, ἀκόμα καὶ τοὺς νόμους ποὺ διέπουν τὸ σύμπαν μπορεῖς νὰ ἀνατρέψεις. Ὡστόσο, ἂν δὲν εἴχαμε συναντηθεῖ μὲ τὸν Ἴκαρο ἢ ἂν δὲν ἔφευγε ξαφνικὰ ἀπὸ τὴ ζωή μου ἐκείνη τὴ μοιραία στιγμή, ἴσως νὰ ἤμουνα τώρα σὲ καλύτερη μοίρα: μπορεῖ νὰ εἶχα ἕναν καλοπροαίρετο σύζυγο, παιδιά, ἐγγόνια, νὰ ἤμουν καταξιωμένη κοινωνικά, νὰ εἶχα ὄνομα!

Ἔτσι ποὺ εἶχα ξεκινήσει μὲ τόσο κέφι καὶ δίψα γιὰ ζωὴ καὶ γιὰ δημιουργία, μὲ τόσα ὄνειρα στὶς ἀποσκευές μου, θαρροῦσες πὼς ὁ κόσμος ἦταν κομμένος καὶ ραμμένος στὰ μέτρα μου. Ἦρθε μετὰ ἐκεῖνος ὁ καιρὸς τῆς εὐωδίας. Κι ἦταν γεμάτος ἔρωτα. Μ' ἐκεῖνον τὸν ἄκρατο ἐνθουσιασμό, ὅπως εἴχαμε ὁλότελα δοθεῖ ὁ ἕνας στὸν ἄλλο, δὲν ζούσαμε παρὰ γιὰ τὴν παρούσα στιγμή. Ὅλος ὁ κόσμος εἶχε οριστεῖ ἀπὸ τὸν κύκλο τοῦ ἔρωτά μας. Δὲν μᾶς ἀπασχολοῦσε, φανερὰ τουλάχιστον, μήτε τὸ παρελθὸν μήτε τὸ μέλλον. Καὶ τὸ παρὸν ἦταν ἕνα ἀπέραντο πεδίο εὐῶδες ποὺ ἐκάλυπτε τὰ πρὶν καὶ τὰ μετά. Μέσα μας καὶ γύρω μας ὀργίαζε ἡ ξανθὴ νεότητα καὶ προσπαθούσαμε ν' ἀνακαλύψουμε τὸν ἑαυτό μας μέσ' ἀπὸ τὸν ἔρωτά μας γιὰ ὅλα τὰ πράγματα· καὶ καθετὶ ποὺ δὲν εἶχε ἀποκλειστικὰ σχέση μὲ τὸ ἐγώ μας, ἦταν ξένο καὶ ἀδιάφορο.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πάλι λέω: ἴσως καλύτερα ποὺ πῆραν τὰ πράγματα αὐτὴ τὴν τροπή. Ὁ Ἴκαρος μπορεῖ νὰ μὴν μοῦ ἄφησε ἀναμνήσεις. Ἔμεινε ὅμως στὴ θύμησή μου νέος, ὡραῖος, γεμάτος ὄνειρα καὶ προοπτικές, ἡ ἀπεικόνιση ἑνὸς μέλλοντος ἀρραγοῦς. Καὶ πάλι λέω: τί θὰ εἶχα κερδίσει ἂν εἴχαμε παντρευτεῖ καὶ τὸν ἔνιωθα κάθε μέρα νὰ συνθλίβεται ἀνάμεσα στὶς μυλόπετρες τῆς καθημερινότητας, νὰ μαραίνεται καὶ νὰ γερνάει δίπλα μου, κάθε μέρα νὰ παρατηρῶ μὲ πόνο τὴν ἀλλοίωση τῶν θαυμάσιων χαρακτηριστικῶν του, τὸ πάλιωμα τῆς μορφῆς, νὰ μετράω τὶς ρυτίδες στὸ πρόσωπό του, νὰ ἀδυνατίζουν τὰ μέλη του, νὰ πέφτουν τὰ μαλλιά, ἐκεῖνα τὰ ὑπέροχα πυρόξανθα σγουρὰ μαλλιὰ τῆς κεφαλῆς του, νὰ χάνεται ἡ ἰκμάδα ἀπὸ τὸ κορμί του, νὰ φθίνει. Νὰ θαμπώνει ἡ καταπληκτικὴ διαύγεια τοῦ μυαλοῦ του, νὰ ξεθωριάζει μέρα μὲ τὴ μέρα, στιγμὴ μὲ τὴ στιγμή, ἡ ὄψη του, νὰ γυμνώνεται ἀπὸ τὴν ὀμορφιὰ καὶ ν' ἀπομένει δέντρο ξέφυλλο καὶ νηστικό. Κι αὐτὰ στὴν καλύτερη περίπτωση, ποὺ θὰ γερνοῦσε ἤπια, φυσιολογικά. Γιατὶ μποροῦσε νὰ συμβεῖ καὶ τὸ χειρότερο: μιὰ ἐπάρατη νόσος, ἕνα ἔμφραγμα ἢ ἕνα ἐγκεφαλικό, ποὺ θὰ τὸν ἄφηνε ἀνάπηρο γιὰ ὅλη του τὴ ζωή, ἕνας καρκίνος...

Ἴσως στὸ βάθος, κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίφαση τῆς εὐτυχίας νὰ ὑπόβοσκε αὐτὸς ὁ φόβος τῆς ἀνελέητης φθορᾶς κι ἐπιλέξαμε ἐνστικτωδῶς τὴ λύση τοῦ χωρισμοῦ, ὡς ἀποτέλεσμα πανικοῦ.

Χωρίσαμε, ἀνώδυνα μπορῶ νὰ πῶ, ἂν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι ἀνώδυνη, ἔστω καὶ μὲ ἀναισθητικό, μιὰ βίαιη χειρουργικὴ ἐπέμβαση σ' ἕναν μακροχρόνιο δεσμό. Ἀκολουθώντας μιὰ παράξενη λογική, ποὺ δὲν ἤθελε συμβιβασμὸ μὲ τὴν τρέχουσα πραγματικότητα, φτάσαμε στὸ ἀδιέξοδο.

Καὶ τὸ φεγγάρι ἀπομακρυνόταν πάνω ἀπὸ τοὺς ἀμμόλοφους τῶν ἀμφιβολιῶν, σγουραίνοντας τὸ μύθο ποὺ μᾶς τύλιγε.

Ο ΠΑΤΕΡΑΣ ΑΝΑΣΗΚΩΘΗΚΕ ὅσο νὰ φτάνει στὸ παράθυρο. Ἄφησε τὸ βλέμμα του ν' ἀγκαλιάσει ὅσο περισσότερο κόσμο μποροῦσε ἀπὸ κεῖ ποὺ βρισκόταν. Ἀναστέναξε:

— Εἶδα καὶ σήμερα τὸν ἥλιο, παιδί μου. Κι ἄλλη μιὰ μέρα τοῦ Θεοῦ... Δοξασμένο τ' Ὄνομά του, ἀντέχει ἀκόμα τὸ κορμί. Κι ἡ ψυχὴ δὲν βγαίνει εὔκολα. Εἶναι ριζωμένη βαθιά...

«Πῶς πεθαίνει ἕνας ἄντρας;», σκέφτηκα. «Ὁ πατέρας...»

Χαμογέλασε μὲ ἀνακούφιση. Σταυροκοπήθηκε ἀπανωτὰ κι ἄφησε τὴ ματιά του νὰ χαϊδέψει τρυφερὰ ὅλα, μὰ ὅλα τὰ ἀντικείμενα τοῦ δωματίου: ξύλινα κρεμασταράκια, ξυλόγλυπτα βαζάκια, σταχτοδοχεῖα ἀπὸ ρίζα ρεικιοῦ, ψάθινες καρέκλες, καρεκλάκια, κοῦπες, ἀνθοδοχεῖα, μιὰ κασέλα σκαλιστή, ὅλα ἔργα τῶν χεριῶν καὶ τῆς φαντασίας του, δουλεμένα περίτεχνα, σκαλισμένα μὲ πρωτόγονα ἐργαλεῖα, ποὺ ἔβρισκε τὸν καιρὸ τῆς μεγάλης πείνας.

Τὴν κασέλα τὴν εἶχε κοσμίσει, εἶχε σκαλίσει ἕνα πελώριο δέντρο, ποὺ ἅπλωνε τὰ κλαδιά του δεξιὰ κι ἀριστερὰ ὣς τὶς ἀκμές, ἐνῶ τὸ μεσαῖο κλαδὶ τοῦ στελέχους, στιβαρὸ καὶ ὁλόισιο, τέλειωνε στὴν ὁριζόντια πάνω ἀκμὴ τοῦ ὀρθογωνίου, σχηματίζοντας ἕναν ὁλοστρόγγυλο καρπὸ ποὺ τὸν ἀγκάλιαζαν στοργικὰ πέντε φύλλα, σὰν τρυφερὰ χέρια μητέρας.

«Πρόκειται γιὰ τὴ σοδειὰ μιᾶς ζωῆς, μιᾶς ὁλόκληρης ζωῆς. Αὐτὲς εἶναι ὅλες κι ὅλες μου οἱ ἀποσκευές», εἶπε, γυρίζοντας πρὸς ἐμένα. Σὰν νὰ μάντεψε τὶς μύχιες σκέψεις μου. Κοίταξε ἀφηρημένα στὸ κενό. Κι ἀμέσως ἄλλαξε κουβέντα. «Ποιὸς ἄνεμος σ' ἔφερε κατὰ δῶ;», πρόσθεσε. «Σοῦ τηλεγράφησαν πὼς πεθαίνω;»

Εἶδα τὸν πόνο καὶ τὴν ὀδύνη στὰ μάτια του.

«Δὲν εἶναι αὐτὸ ποὺ σκέφτεστε», ψέλλισα.

Φάνηκε νὰ μὴν ἔδωσε σημασία. Σὰν νὰ μὴν περίμενε τὴν ἀπάντησή μου. Καὶ καθὼς ἀπομακρυνόταν ἀπὸ τὴ ζωὴ στιγμὴ μὲ τὴ στιγμή· καὶ καθὼς ἡ ζωὴ τὸν ἐγκατέλειπε, τὸ τέλος του πλησίαζε, ἦταν ὁλοφάνερο, τὸ βλέμμα του περιπλανήθηκε πάλι στὰ πράγματα, στὶς μικρές, τὶς ἀσήμαντες δημιουργίες του, καὶ τελικὰ στάθηκε στὴν κασέλα. Ἡ σκέψη του κι ἡ μέριμνά του δὲν προχωροῦσε παραπέρα, θαρρεῖς κι ὁ κόσμος ὅλος εἶχε χωρέσει μέσα σ' αὐτό, τὸ ὄχι καὶ τόσο κομψὸ κατασκεύασμα, ὅπως ὅλοι νόμιζαν.

Εἶμαι σίγουρη πὼς κανεὶς ὣς τότε δὲν εἶχε δώσει σημασία στὴν κασέλα. Κι οὔτε εἶχε ἀπασχολήσει κανέναν τὸ ὅποιο περιεχόμενό της. Τὶς περισσότερες φορὲς χρησίμευε ὡς ἕνα κάθισμα, σὲ γιορτὲς κυρίως, ποὺ μαζευόταν κόσμος, ἢ σὲ περιπτώσεις ὅπως τὶς τελευταῖες ὧρες τοῦ πατέρα, ἢ ὅταν πέθανε ἡ μάνα, ὑποθέτω.

Ἐκείνη τὴν ἡμέρα, προφανῶς ἐξαιτίας τῆς παραμονῆς μου πλάι στὸν πατέρα, ἀκολουθώντας τὸ βλέμμα του, ἔτσι ἀνήμπορο καὶ βραδυκίνητο, πρόσεξα ἕνα σωρὸ λεπτομέρειες στὸ χῶρο καὶ στὰ ἀντικείμενα τοῦ δωματίου, ἀκόμα καὶ στὸ πρόσωπο, στὰ χέρια καὶ στὶς κινήσεις τοῦ πατέρα, ποὺ μ' αὐτὲς κυρίως συνέχιζε ἕναν ὑποτυπώδη διάλογο μὲ τὴ ζωὴ καὶ τὰ πράγματα, μὲ τὸ περιβάλλον του: πῶς περιεργαζόταν, ἂς ποῦμε, τὸ πέταγμα μιᾶς μύγας. Κι ἦταν πολλὲς στὰ μέρη μας οἱ μύγες. Ὁ πατέρας

δὲν τὶς ἄντεχε. Τώρα, μὲ παραξένευε ποὺ ἔδειχνε φιλικὸς μαζί τους. Σὰν νὰ ἤθελε νὰ ἐξιλεωθεῖ ἀπὸ κάποιο βάρος. Πῶς παρατηροῦσε τὸ ταβάνι, θαρρεῖς καὶ μετροῦσε τοὺς ρόζους καὶ τὰ σχήματα πού, κατὰ περίεργο τρόπο καὶ διαβολικὴ σύμπτωση, κάναμε ὅταν εἴμασταν παιδιά. Ξέραμε σὲ κάθε σανίδα πόσα τρίγωνα, πόσα τετράγωνα, πόσες μορφὲς ἁγίων ἢ ἀγγέλων ἢ καὶ δαιμόνων ὑπῆρχαν.

Πρόσεξα ἀκόμα πῶς ἄφηνε μισοτελειωμένη τὴ μιὰ φράση καὶ ἄρχιζε μιὰν ἄλλη, ἐντελῶς διαφορετική· πῶς μετακινοῦσε τὴ συζήτηση ἀπὸ τὸ ἕνα θέμα στὸ ἄλλο ἢ πῶς προσπαθοῦσε νὰ εἰσχωρήσει μὲ τὴ σκέψη του μέσα στὰ πράγματα τοῦ μυαλοῦ μου, νὰ βρεῖ καταφύγιο κάπου ἢ νὰ ἀκουμπήσει κάπου τὶς ἐπιθυμίες του.

Προφανῶς, καὶ τὸ λέω αὐτὸ μὲ βεβαιότητα, δὲν ἤθελε ν' ἀφήσει τίποτα ἀνεξερεύνητο. Προσπαθοῦσε νὰ ψαύσει νοερά, ν' ἀγκαλιάσει, νὰ σφίξει ἡδονικὰ μὲ τὰ πλοκάμια τῆς σκέψης ὅλα ὅσα εἶχαν ἀγγίξει τὰ χέρια του. Μπορεῖ καὶ ν' ἀποροῦσε κιόλας ποὺ ξόδευα «ἄσκοπα» γιὰ χάρη του τὸν «πολύτιμο χρόνο» μου.

«Ἄχ! Αὐτὸς ὁ πολύτιμος χρόνος!», μουρμούρισε.

Ἔκαμα πὼς δὲν κατάλαβα, πὼς δὲν ἄκουσα. Δὲν ἤθελα νὰ εἶχα ἀκούσει. Ἀλλὰ ποῦ ἤξερε ὁ πατέρας γιὰ τὸν «πολύτιμο χρόνο» μου; Κι αὐτὴ τὴν ἐρώτηση τὴν ἄφησε ἀναπάντητη. Σὲ τί θὰ μὲ ὠφελοῦσε ἡ ὅποια ἀπάντησή του; Καλύτερα νὰ τὴν ἔπαιρνε μαζί του, κατέληξα. Μ' αὐτὴ τὴ δικαιολογία, ἄλλωστε, ἀπομονωνόμουν πάντα, περιχαρακωνόμουν κι ἀπαλλασσόμουν ἀπὸ ὅλους, γιὰ νὰ μπορῶ νὰ ζῶ στὸ δικό μου κόσμο χωρὶς περισπασμούς, χωρὶς παρεμβάσεις τρίτων, ὣς ἐκείνη τὴ στιγμὴ ποὺ πῆρα τὸ μοιραῖο τηλεγράφημα μὲ τὶς τέσσερις γυμνές, σκληρές, μοναχικὲς λέξεις:

«Πατέρας ὁδεύει πρὸς θάνατον».

Ἔτσι ξερά, σκληρά, ἀναπάντεχα μάθαινα πὼς ὁ πατέ-

ρας ἦταν στὰ τελευταῖα του.

«Ὅλα κάποτε φαίνονται ἐκλογικευμένα!», σκέφτηκα.

Ὡς τότε ποτέ μου δὲν εἶχα φανταστεῖ πὼς κάποια στιγμὴ θὰ ἐρχόταν καὶ γιὰ τὸν πατέρα τὸ τέλος. Τοὺς παλιοὺς θανάτους τοὺς εἶχα ἀπωθήσει στὴν ἄβυσσο τοῦ παρελθόντος· δὲν περίμενα νὰ μὲ ἀκολουθοῦν, πὼς τοὺς ἔχω φορεμένους κατάσαρκα. Καὶ ζοῦσα τὴ ζωή μου, ὅπως ἤθελα ἢ ὅπως ἤθελε ἐκείνη, ὅπου μὲ πήγαινε, τὴν ἀκολουθοῦσα. Κι ὅσες φορὲς εἶχα ἐπιστρέψει στὸ σπίτι τὰ χρόνια πρὶν ἀπὸ τὸν Ἴκαρο, τότε ποὺ δημιουργοῦσα τὸν κλοιὸ γύρω ἀπὸ τὸν «πολύτιμο χρόνο» μου, γιὰ κάποια ἐπείγουσα οἰκογενειακὴ ὑπόθεση –κι αὐτὸ σπανίως συνέβαινε, ὅπως ὅταν θὰ παντρευόταν ἡ ἀδελφή μου κι ἤθελαν τὴ συγκατάθεσή μου γιὰ τὸ ποσὸν τῆς προίκας της, ἀδιάφορο γιὰ μένα, τυπικὸ γιὰ τὸ γάμο καὶ τὴν κατοχύρωση τοῦ προικώου οἰκοπέδου– οὐδέποτε στάθηκα στὰ ἀντικείμενα τοῦ σπιτιοῦ, στὰ δέντρα στὸν κῆπο καὶ στὴν αὐλή, στὰ λουλούδια στὴ βεράντα, στοὺς βασιλικοὺς στὰ παραθύρια· στὶς ντάλιες καὶ στὰ γεράνια στὰ σκαλοπάτια, στὰ γιασεμιά, στὶς μπουκαμβίλιες στὴν αὐλόπορτα. Ὅπως καὶ στὰ πρόσωπα τοῦ σπιτιοῦ. Πολὺ δὲ περισσότερο δὲν εἶχα σπαταλήσει χρόνο γιὰ νὰ περιεργαστῶ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ πατέρα ἢ πῶς ἀλλάζουν τὰ χρώματα στὸν κάμπο, ἀνάλογα μὲ τὶς ἐποχές· καὶ πῶς μεταμορφώνεται τὸ τοπίο, ἔχοντας ἀγκαλιασμένη τὴ λίμνη κατὰ τὴν ἀνατολὴ καὶ κατὰ τὴ δύση τοῦ ἥλιου, ποὺ στὰ μέρη μας χύνεται ἄφθονος καὶ ἀνελέητος ἀπὸ τὸν Ἀπρίλιο ὣς καὶ τὸν Ὀκτώβριο. Ἐκεῖ, καὶ δὲν εἶναι ὑπερβολή, ἀπὸ τὸ Γενάρη κιόλας ἀρχίζουν τὰ δέντρα νὰ ξεμουδιάζουν· καὶ τὸ χῶμα, ἀφράτο καὶ τρυφερό, σκιρτάει ποῦ καὶ ποῦ κάτω ἀπὸ τὰ πεῦκα καὶ τὰ λιόδεντρα στὰ ριζὰ ξεπετώντας πρώιμα τὰ γιούλια καὶ τὶς ἀνεμῶνες.

Ὅλα αὐτά, ὅπως καὶ τὰ χρώματα στὰ φτερὰ τῆς πεταλούδας, τὶς τρυφερὲς πνοὲς τῶν λουλουδιῶν καὶ τὶς ὁμιλίες τῶν βατράχων, τὰ χαρωπὰ ξεφωνητά τους τὶς αὐγουστιάτικες, φεγγαροντυμένες νύχτες, τὰ ἐλαφρὰ πετάγματα τῶν ἐντόμων, τὸ μουρμουρητὸ τῶν νερῶν, τὸ σιγανὸ περπάτημα τῆς χελώνας, τὸ σούρσιμο τῆς σαύρας καὶ τοῦ φιδιοῦ, τὸ ζευγάρωμα τῶν ζωντανῶν καὶ τὸ φτερούγισμα τῆς γύρης ὡς καὶ τὸ ὡρίμασμα τῶν καρπῶν κι ὅλων τῶν φωνῶν τῆς γῆς, ὅλες, τέλος πάντων, τὶς λεπτομέρειες ποὺ μπορεῖ νὰ διακρίνει κανεὶς στὶς βασικὲς διαδικασίες ποὺ παρατηροῦνται στὴ λειτουργία τῶν ὀργανισμῶν καὶ ποὺ συνιστοῦν τὴν ἴδια τὴ ζωὴ ἢ τὶς ἐκφάνσεις της στὰ διάφορα ἐπίπεδα, τὰ εἶχα ἐντελῶς προσπεράσει, τὰ εἶχα σαφῶς περιφρονήσει. Μαζὶ καὶ τὶς ἀναμνήσεις τῆς παιδικῆς καὶ τῆς ἐφηβικῆς μου ἡλικίας.

Δὲν ἤθελα νὰ ξέρω πὼς εἶχα γεννηθεῖ πρὶν ἀπὸ τόσα χρόνια στὸ μακρινό μου τὸ χωριό. Πίστευα, κι ἔδινα καὶ στοὺς ἄλλους νὰ καταλάβουν, πὼς γιὰ μένα σημασία εἶχε ἡ παροῦσα στιγμή. Πὼς δὲν εἶχα τίποτα κοινὸ μὲ τοὺς ἀνθρώπους τοῦ στενοῦ οἰκογενειακοῦ καὶ συγγενικοῦ μου περιβάλλοντος, πολὺ δὲ περισσότερο, τοῦ εὐρύτερου κοινωνικοῦ. Εἶχα, τυπικὰ μᾶλλον, διαρρήξει τοὺς δεσμούς μου, δὲν εἶχα καμιὰ ἐξάρτηση κι ἀπὸ κανέναν, δὲν εἶχα καθήκοντα ἀπέναντι κανενὸς μήτε ὑποχρεώσεις. Ἦσαν σὰν νὰ «εἶχα γεννηθεῖ ἀπὸ τὰ κλαριά», σὲ μιὰ παράλογη συγκυρία· καὶ πὼς ἀνῆκα ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο στὸν ἑαυτό μου· καὶ σ' αὐτὴ τὴ στιγμὴ χρωστοῦσα τὴν ὕπαρξή μου.

Τοὺς συγγενεῖς δὲν τοὺς ἐπιλέγεις· σοῦ ἐπιβάλλονται καὶ εἶσαι ὑποχρεωμένος νὰ τοὺς ὑφίστασαι. Ἔ, ὄχι! Τὸ θεωροῦσα ἐξωφρενικό, παράλογο, ἀπαράδεχτο. Συνειδητὰ τίποτε δὲν μὲ ἐνδιέφερε καὶ κανένας. Εἶχα κάμει τὶς ἐπιλογές μου καὶ φρουροῦσα τὸν «πολύτιμο χρόνο» μου.

Καὶ πάνω σ' αὐτὴ τὴ βάση εἶχαν διαμορφωθεῖ οἱ σχέσεις μου μὲ τὸ περιβάλλον.

Δὲν εἶχα ἰδιαίτερες σχέσεις μὲ κανέναν, πάντα κρατοῦσα μιὰν ἀπόσταση ἀσφαλείας ἀπὸ ὅλους, μ' ἕνα εὐγενικό, συγκαταβατικὸ χαμόγελο διατηροῦσα τὶς πρέπουσες ἰσορροπίες καὶ ποτὲ δὲν ἔδωσα σημασία στὰ σχόλια τῶν ἄλλων εἰς βάρος μου μήτε ἐνδιαφέρθηκα ποτὲ γιὰ τὰ προβλήματά τους. Δὲν εἶχα προβλήματα σχέσεων. Ἤμουνα τακτική, συνεπής, ἀκριβὴς στὴν ὥρα μου. Πρόσεχα, δὲν ἔκανα λάθη ἢ παραλείψεις, δὲν ἄφηνα ἐκκρεμότητες οὔτε περιθώρια γιὰ προστριβὲς μὲ τοὺς γύρω μου. Ἀπέφευγα συστηματικὰ τὶς ἐμπλοκὲς σὲ συζητήσεις ἢ διαπληκτισμούς, ποὺ συνήθως ἀνατρέπουν τὶς ἰσορροπίες στοὺς εὐαίσθητους χώρους τῆς ἀναγκαστικῆς συνάφειας, μὲ τὴν καθημερινὴ τριβὴ τῶν σχέσεων καὶ τῶν συναναστροφῶν. Εἶχα καταφέρει καὶ εἶχα ρυθμίσει τόσο ἁρμονικὰ τὶς ὅποιες διαπροσωπικὲς σχέσεις μου, ὥστε νὰ περιορίζονται στὸ ἐλάχιστο καὶ νὰ ἐκμηδενίζονται, γιὰ νὰ ἔχω τὴν πολυτέλεια τῆς διαφύλαξης τοῦ «πολύτιμου χρόνου» μου, νὰ μπορῶ νὰ λειτουργῶ ὅπως ἐγὼ ἤθελα.

Ἐπαναλαμβάνω πὼς εἶχα ἐντελῶς ἀπαρνηθεῖ τὴν παιδική μου ἡλικία. Ὅσο γιὰ τὴν ἐφηβική, αὐτὴ εἶχε ἐξ ὁλοκλήρου ἀναλωθεῖ στὴ βιοπάλη: πόλεμοι, χαλασμοί, ξεσπιτωμοί, πείνα καὶ δίψα, ἀρρώστιες, θάνατοι... Δὲν ἤθελα νὰ ἔχω μνήμη. Θὰ προτιμοῦσα τότε νὰ μὴν ἔχει διαστάσεις ὁ χρόνος, νὰ ἦταν ἀδιάστατος, νὰ μὴν ὑπῆρχε! Φαντάζομαι πὼς καὶ οἱ ἄνθρωποι τοῦ περιβάλλοντός μου καὶ οἱ συνομήλικοί μου νὰ εἶχαν τὴν ἴδια ἄποψη, τὴν ἴδια συμπεριφορά, τὴν ἴδια στάση ζωῆς, γιὰ τοὺς ἴδιους ἢ γιὰ παρεμφερεῖς λόγους. Ἴσως. Τὸ μόνο ποὺ ἔκανα, ὅταν καμιὰ φορὰ γύριζα στὸ πατρικὸ σπίτι, ἦταν νὰ χώνομαι στὴν ἀποθήκη, ἀκριβῶς κάτω ἀπὸ τὸ ἄρρωστο δωμάτιο, ὅπου βρισκόταν ὁ ἑτοιμοθάνατος πατέρας μου.

Ἐκεῖ εἶχα κρυμμένο ὅλο τὸ βιὸς τῆς δικῆς μου οἰκουμένης. Κάπου ἐκεῖ εἶχα τρυπώσει ὅλα μου τὰ μυστικά.

Ἡ ἀποθήκη ἦταν ἕνας χῶρος σκοτεινός, ποὺ μὲ γοήτευε. Μπορεῖ ποὺ ἦταν σκοτεινή. Δὲν εἶχε παράθυρα μήτε ἠλεκτρικό. Ἔτσι δὲν φαίνονταν οἱ πληγὲς καὶ ὁ πόνος, ἡ θλίψη τῶν πραγμάτων. Στὸ ἀμυδρὸ φῶς ποὺ εἰσχωροῦσε ἐκεῖ μέσα ὅταν ἄνοιγε ἡ θύρα, ἕνα πορτάκι δηλαδή, μόλις σοῦ ἐπέτρεπε νὰ διακρίνεις τὰ πιὸ ὀγκώδη ἀντικείμενα ἀνάμεσα στοὺς σωροὺς τῶν ἀχρήστων, ποὺ ἦταν ριγμένα ἐκεῖ ἀπὸ τὸν καιρὸ ποὺ χτίστηκε τὸ σπίτι καὶ πῆρε τ' ἀπάνω της ἡ οἰκογένεια· ὅλα χιλιομεταχειρισμένα, τριμμένα, παλιωμένα, περιφρονημένα πράγματα...

Τ' ἀδέλφια μου δὲν πατοῦσαν ἐκεῖ. Ἀγαποῦσαν τὸ φῶς καὶ τὴν προσοχή τους τραβοῦσαν ἄλλα πράγματα. Προτιμοῦσαν τὰ φωτεινά, τὰ ἡλιοφώτιστα, τὰ εὐάερα δωμάτια. Αὐτὸ μοῦ ἐπέτρεπε νὰ τὴ χρησιμοποιῶ ὅπως ἤθελα: νὰ χώνω ἀνάμεσα στὰ παλιοπράγματα, μέσα στὶς ρωγμὲς τῶν τοίχων, στὶς χαρακιὲς τοῦ δαπέδου ὡς καὶ στὰ μεσοδιαστήματα τῶν πτυχώσεων τοῦ σκότους ὅ,τι ἔφερνα μαζί μου, στὶς ἀποσκευὲς τῆς σκέψης μου καὶ τοῦ μυαλοῦ μου, τὰ ὄνειρα, τὶς προσδοκίες, τὶς ναυαγισμένες μου προσπάθειες, τὰ ὁράματα, τοὺς ἔρωτες καὶ τὶς ἀπογοητεύσεις μου.

Δὲν ἦταν σπάνιες οἱ φορὲς ποὺ ἔκρυβα, ὅπως ὅπως καὶ ὅπου μποροῦσα, κάποια φύλλα ἡμερολογίου –ἀντίφαση, ἴσως, ὅμως κρατοῦσα ἡμερολόγιο κι οὔτε θυμᾶμαι οὔτε ξέρω τί εἶχα γράψει– κάποιο ἀπόκομμα ἐφημερίδας, ἀκόμα καὶ κανένα ἄδειο κουτὶ σπίρτων ἢ μπισκότων Παπαδοπούλου. Κάπου, ἀνάμεσα στὶς πέτρες, σὲ κάποιο κενὸ τοῦ ξερότοιχου, εἶχα τρυπώσει καὶ τὸ πρῶτο, πολυσέλιδο ἐρωτικὸ γράμμα, γιὰ νὰ μὴν τὸ βροῦν τ' ἀδέρφια μου· καὶ προπαντὸς ὁ πατέρας, πού, ἐκτὸς ἀπὸ

βέρος ἐθνικόφρων καὶ πιστὸς καὶ ἀμετανόητος βασιλόφρων, ἦταν καὶ αὐστηρῶν ἀρχῶν. Κι ὄχι τίποτ' ἄλλο, ἔτρεμα μὴν μὲ σταματήσουν ἀπὸ τὸ σχολεῖο. Ἀπὸ κεῖνο τὸ μνημειῶδες γράμμα, ὅσο κι ἂν ἔψαξα παντοῦ, δὲν βρῆκα τίποτα, προφανῶς τὸ ἔφαγαν τὰ ποντίκια, δὲν θυμᾶμαι παρὰ δυὸ μόνο μισοφαγωμένους στίχους, ποὺ ἐξέφραζαν συμπυκνωμένα, ὅπως συμπεραίνω τώρα, τὸ μέλλον καὶ τῶν δυό μας:

Ἤσουν ἁγία κι ἐγὼ λάτρης σου...
γεροὶ νὰ ζήσουμε κι εὐτυχισμένοι...

Κάπως ἔτσι, μᾶλλον ἀδέξια, τὸ εἶχε συνθέσει ὁ αὐτοσχέδιος ποιητής, ὁ ἔρωτας τῆς φτωχῆς ἐφηβείας μου. Φτωχῆς γιατὶ ἀπὸ κείνη τὴ ρομαντικὴ σχέση δὲν ἔχει ἀπομείνει τίποτ' ἄλλο ἐκτὸς ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς δυὸ σαρακοφαγωμένους πιὰ στὴ μνήμη μου στίχους.

Ἐκεῖ μέσα εἶχα κρύψει τὸν ἀποθησαυρισμένο μου κόσμο, τὸν πόνο καί, ἐντελῶς ἐνστικτωδῶς, τὸν «πολύτιμο χρόνο» μου. Τί μὲ ἔκανε νὰ ἐνεργῶ ἔτσι, δὲν ξέρω. Σίγουρα θὰ ἤθελα νὰ φυλάξω ἐκεῖ, σ' αὐτὸν τὸν ἀνύποπτο χῶρο κάποιες εἰκόνες καὶ ἤχους καὶ μορφὲς ζωῆς, ἴσως προσπαθοῦσα νὰ φυλακίσω τὸ χρόνο, ἴσως νὰ παγιδέψω τὸ χρόνο, μπορεῖ νὰ πάσκιζα νὰ κρύψω τὰ ράκη καὶ τὴν ὀδύνη τῶν πραγμάτων.

Κάποτε εἶχα μείνει ἀρκετὲς ὧρες στὴν ἀποθήκη, προσπαθώντας νὰ βάλω κάποια τάξη. Συνέβησαν ὅμως περίεργα, ἐξωφρενικὰ πράγματα. Ὅλα ἐκεῖνα τὰ σωρευμένα ἀπομεινάρια τῆς ζωῆς στὴ μνήμη, ἀπόκτησαν θαρρεῖς πρόσωπο, εἶχαν μιλιά, ἦταν σὰν ζωντανά. Ὅλος ἐκεῖνος ὁ ἑσμὸς τῶν ἀπόμαχων, ἑτερόκλητων ἀναμνήσεων ἔνιωσα νὰ μὲ περιτριγυρίζει, ἕνας ἀπίθανος κόσμος μὲ κοίταζε καὶ ζητοῦσε τὴν ἐπιείκειά μου, ἐξιστορώντας μου ὅλο τὸ

βιωμένο χρόνο. Στάθηκε ἀδύνατον νὰ τὰ ξεχωρίσω, νὰ τὰ ταξινομήσω, πολὺ περισσότερο δὲ νὰ πετάξω τὰ τελείως φθαρμένα ἀντικείμενα.

Μὲ τὸν καιρὸ συνειδητοποίησα πῶς ὅλα ἐκεῖνα τὰ παρωχημένα μνήματα στὸν ἀπολεσθέντα χρόνο, τ' ἀγαποῦσα ὅσο τίποτε ἄλλο στὸν κόσμο τῶν φθαρτῶν πραγμάτων, τὰ ἔνιωθα ὡς κύτταρα τῆς προσωπικῆς μου ζωῆς, σάρκα ἐκ τῆς σαρκός μου, ἀναπόσπαστα τμήματα τοῦ ἑαυτοῦ μου. Ἀποτελοῦσαν λεπτομέρειες τῆς καθημερινῆς μου ἱστορίας, ὑπῆρχαν σὲ κάθε πτυχὴ καὶ σὲ κάθε κόχη τοῦ μυαλοῦ. Μοῦ ἦταν ἀδύνατον νὰ φανταστῶ τὴ ζωή μου χωρὶς αὐτά.

Χωρὶς ἀμφιβολία, καὶ δὲν εἶναι αὐτὸ ὑπερβολικό, ὁ χῶρος αὐτὸς μὲ ὅ,τι εἶχε καὶ δὲν εἶχε, ἀποτελοῦσε γιὰ μένα τὸν ἀρχιμήδειο τόπο, τὸ σημεῖο ἀναφορᾶς γιὰ κάθε μου κίνηση, γιὰ κάθε μου ἐνέργεια. Ἦταν τὸ σταθερὸ σημεῖο τοῦ κόσμου.

Δὲν ξέρω ἂν ἦταν ἔτσι, ἂν ἦταν ψευδαίσθηση ἢ ἀποκύημα τῆς φαντασίας μου, πάντως ἀπέναντι ἀκριβῶς ἀπὸ τὴν εἴσοδο, στὸ κενὸ ποὺ μεσολαβοῦσε ἀνάμεσα στοὺς δυὸ ἀπέναντι τοίχους, σχηματιζόταν μιὰ θηλιά, ποὺ εἶχε τὴ βάση της στὴν ὀροφή. Ὅταν τὴν ἀντιλήφτηκα, πανικοβλήθηκα. Μὲ τὸν καιρὸ ὅμως συνήθισα καὶ δὲν τῆς ἔδινα σημασία, ἦταν σὰν νὰ μὴν ὑπῆρχε.

Ἀλλὰ ὑπῆρχε! Ὄντως. Γιὰ πολλὰ χρόνια εἶχα τὴν ἔννοια τοῦ κόσμου στὸ σχῆμα της. Ἔβλεπα τὴ ζωή μου νὰ περνάει ἀπὸ κεῖ μέσα, πένθιμη λιτανεία πρὸς τὸ φῶς: τοπία μισοϊδωμένα ἢ ἐντελῶς ἄγνωστα, ἄνθρωποι μὲ ἀκαθόριστα χαρακτηριστικά, πρόσωπα μαραγκιασμένα ἀπὸ τὴ στέρηση καὶ τὴν πολυκαιρία, βλέμματα κυρτωμένα ἀπὸ τὴν ἀγωνία... Καὶ πίσω ἀπὸ τὰ μισοτελειωμένα σχήματα, περιστέρια μὲ ψαλιδισμένα τὰ φτερά τους ἀγωνίζονταν νὰ ὑπάρξουν σ' ἕναν κόσμο ἀπὸ τὴν ἀρχὴ

καταδικασμένο, σ' ἕναν κόσμο, ποὺ πρόβαλλε μέσ' ἀπὸ τὸ σκοτάδι καὶ στροβλιζόταν στὸ μυαλό μου!

Δὲν ἦταν τὸ καλύτερο δωμάτιο τοῦ σπιτιοῦ μήτε τὸ φωτεινότερο. Γιατί τὸν εἶχαν βάλει νὰ τελειώσει τὴ ζωή του ἐκεῖ, δὲν ξέρω. Μπορεῖ γιὰ νὰ βλέπει ἀντίπερα, τὸ κάστρο μὲ τὰ κυπαρίσσια. Μπορεῖ νὰ τὸ εἶχε ζητήσει. Δὲν ἦταν δὰ καὶ τόσο μειονεκτικό. Ἦταν εὐρύχωρο καὶ ἥσυχο, στὸν πρῶτο ὄροφο τοῦ σπιτιοῦ. Ὁ πατέρας εἶχε φροντίσει νὰ χτιστεῖ ἔτσι τὸ σπίτι, ὥστε νὰ μπαίνει παντοῦ καὶ ἀπὸ παντοῦ ὁ ἥλιος κι ὁ ἀέρας, χωρὶς διαδρόμους καὶ περιττούς, ἀνεκμετάλλευτους χώρους. Ἀποστρεφόταν τὰ ὀρθογώνια καὶ τὰ τετράγωνα, τοὺς κύβους καὶ τὶς ἄκαμπτες, τὶς ἀπεριόριστες εὐθεῖες. Πολὺ περισσότερο, δὲν χρησιμοποιοῦσε εὐθεῖες. Προτιμοῦσε τὶς τεθλασμένες γραμμὲς καὶ τὶς τεθλασμένες ἐπιφάνειες.

«Τσακίζουν τὸ κενό, καταπίνουν τὸ φῶς», ἔλεγε, «δὲν τὸ σκορπᾶνε. Ἀποθηκεύουν τὸν ἥλιο στὰ πλευρά τους».

Πῶς τὸ ἐννοοῦσε ἀκριβῶς, δὲν ξέρω. Πάντως εἶχε δώσει ἕνα περίεργο σχῆμα στὸ σπίτι, ποὺ ἔγινε ἀντικείμενο συζητήσεων γιὰ πολλὰ χρόνια στὰ καφενεῖα καὶ στὰ μικρομάγαζα τοῦ χωριοῦ.

«Ὅλα εἶναι γιὰ τὸ φῶς», ἔλεγε. «Γιὰ τὸν ἀέρα. Φῶς! Περισσότερο φῶς. Ἡ καρδιὰ κι ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου θέλει φῶς!»

Μόνο τὴν ἀποθήκη εἶχε ἀφήσει σκοτεινή, ἀκριβῶς κάτω ἀπὸ τὸ δωμάτιο τῶν στερνῶν ἡμερῶν του. Καὶ πάλι ἀπορῶ, πῶς καὶ γιατί τὸν εἶχαν βάλει ἐκεῖ. Νὰ τὸ εἶχε ὁ ἴδιος ζητήσει; Ἴσως ὅμως νὰ εἶχαν θεωρήσει πὼς ἦταν τὸ πιὸ βολικό, καθότι βρισκόταν σιμὰ στοὺς βοηθητικοὺς χώρους, γιὰ λόγους καθαρὰ πρακτικούς. Ἄλλωστε τ' ἀδέρφια μου ἦταν καὶ εἶναι ὅλοι τους πρακτικοὶ ἄνθρωποι, ἔχουν στέρεο καὶ θετικὸ μυαλὸ καὶ δὲν θὰ ἔκαναν κάτι χωρὶς οὐσιαστικό, ἀποχρώντα λόγο.

Ὁ πατέρας δὲν μποροῦσε πιὰ νὰ μετακινηθεῖ· ὁ ὄγκος, στὸ κάτω μέρος τῆς κοιλιακῆς χώρας, μετὰ τὴν ἐπέμβαση πού, ἀντὶ νὰ εἶναι σωτήρια, ἐπιτάχυνε τὴν ἐξέλιξη τῆς νόσου, εἶχε ὑπερβολικὰ διογκωθεῖ· κι οἱ δυνάμεις τοῦ σώματος τὸν εἶχαν ὁλωσδιόλου ἐγκαταλείψει. Ἐκεῖνο ποὺ διατηροῦσε σχεδὸν ἀνέπαφο ἦταν τὸ πνεῦμα, ἡ σκέψη του. Εἶχε μιὰ καταπληκτικὴ διαύγεια· καὶ πάντα γύριζε τὴν κουβέντα στὴν πολιτική, τὴ μεγάλη, τὴν παντοτινή του ἔγνοια, τὴ διὰ βίου ἀπασχόληση, θεωρητικὰ βέβαια, γιατὶ ποτὲ δὲν πῆρε μέρος ἐνεργὸ στὰ κοινά τά τελευταία χρόνια. Καὶ πάντα μὲ τὴν ἐφημερίδα τῆς προτίμησής του στὸ χέρι, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποὺ δημοσίευε, σὲ συνέχειες, τὸν «Τσακιντζή». Ἀπὸ κεῖ μέσα ἔβλεπε τὸν κόσμο καὶ τὰ δρώμενα στὸν τόπο καὶ τὸν κόσμο. Κι ἴσως ἐκεῖ νὰ ὀφειλόταν τὸ ὅτι εἶχε στρεβλὴ εἰκόνα τῶν ἰδεολογιῶν.

Ὅμως ὑπάρχει κι ἄλλο ἕνα στοιχεῖο ποὺ δικαιολογεῖ τὴν ἐπιλογὴ αὐτοῦ τοῦ δωματίου: ὑπῆρχε χῶρος γιὰ ὅλους καὶ γιὰ ὅλα, ἀκόμα καὶ γιὰ νὰ ἐλπίζει καὶ νὰ ὀνειρεύεται ὡς τὴν τελευταία του στιγμή. Ἀκόμα καὶ γιὰ νὰ εἶναι πιὸ εὔκολη ἡ μετάβαση ἀπὸ τὴ μιὰ πραγματικότητα, τὴ ζωή, στὴν ἄλλη, τὸ θάνατο, τὴν ἀνυπαρξία. Τὸ μεγάλο παράθυρο, ἀπὸ ὅπου ἔμπαινε ὁ ἥλιος, τὸ φῶς ποὺ κυνηγοῦσε ὁ πατέρας, μπορεῖ καὶ νὰ τὸν κυνηγοῦσε, ἔβλεπε πρὸς τὴ μεριὰ τοῦ κοιμητηρίου.

Ὑπῆρχαν καὶ ὑπάρχουν στιγμὲς τῆς παιδικῆς μου ἡλικίας ποὺ δὲν θέλω καὶ δὲν ἤθελα νὰ θυμᾶμαι. Καὶ τὶς εἶχα ἐντελῶς διαγράψει ἀπὸ τὴ συνειδητὴ ζωή μου. Τέτοιες ἦταν οἱ στιγμὲς ποὺ ὁ πατέρας ὀργιζόταν ἢ ἀπελπιζόταν –τὸ λιγότερο– ἢ ἀγανακτοῦσε μὲ τὴν ἀδιαφορία τῶν «παιδιῶν» του –τῶν ἀγοριῶν του– πρὸς τὰ κτήματα καὶ τὰ ἀποκτήματα τῶν κόπων του μιᾶς ὁλόκληρης ζωῆς μό-

χθου καὶ θυσιῶν. Φυσικά, τόσο ἐκ παραδόσεως ὅσο καὶ ἐκ πεποιθήσεως, τὰ «παιδιά» του προόριζε γιὰ κληρονόμους, ἱκανοὺς νὰ διαχειριστοῦν κατὰ τὸν ἁρμόζοντα τρόπο τὸ ὄνομα τῆς οἰκογένειας καὶ τὴν περιουσία του, κινητὴ καὶ ἀκίνητη. Ἀκίνητη ὑπῆρχε, ὅσο γιὰ κινητή, ἀμφιβάλλω.

Τὸν ἔτρωγε ἡ ἔγνοια τῶν ὑπαρχόντων του. Ἀγαποῦσε τὰ δέντρα καὶ τὶς μέλισσες πιὸ πολὺ κι ἀπὸ τὴ ζωή μας.

«Νὰ μὲ βάλετε ἐκεῖ, ἔλεγε κι ἔδειχνε μὲ τὸ βλέμμα τὸ μέρος ποὺ βλέπει πρὸς τὸ σπίτι. Νὰ μοῦ βάλετε κι ἕναν σωλήνα ποὺ νὰ τρυπάει τὸ κάστρο. Νὰ βλέπω, θέλω νὰ βλέπω τί γίνεται ἐδῶ. Θέλω νὰ ξέρω τί θ' ἀπογίνουν αὐτὰ τὰ κλαριά. Τά 'χω ξεστήσει μὲ τὸ αἷμα μου. Αὐτὲς οἱ κοπελοῦδες (ἐννοοῦσε τὶς μικρὲς ἐλιές) θέλουν νερὸ τὸ καλοκαίρι μὲ τὶς ἀναβροχιές. Εἶναι ξερὸς ὁ τόπος μας. Ὁ Θεὸς δὲν τὰ δίνει ὅλα ἴσα. Θὰ μᾶς φάει ἡ στέγνια κι ἡ ξηρασία. Τί θ' ἀπογίνουν. Αὐτὸ τὸ σαράκι μὲ τρώει. Τὶς νιώθω μπηγμένες στὰ πλευρά μου, μ' ἀγγίζουν, μὲ τρυποῦν, μὲ πονοῦν».

Ἔτσι ἔλεγε. Καὶ δὲν εἶχε ὑποψιαστεῖ ποτὲ ἢ δὲν ἤθελε νὰ πιστέψει πὼς οἱ προορισμένοι νὰ διαιωνίσουν τὸ ὄνομά του καὶ νὰ αὐξήσουν ἢ τουλάχιστον νὰ διατηρήσουν στὸ ἀκέραιο τὴν πατρικὴ περιουσία –εἶχε αὐτὴ τὴ ματαιοδοξία ὁ πατέρας, ποὺ ἄγγιζε τὰ ὅρια τῆς ἀφέλειας– οὐδέποτε θὰ ἐνδιαφέρονταν, ἴσως γιατὶ ἄλλος «ἀγρὸν ἠγόρασε» ἢ «ζεύγη βοῶν», ἢ «γυναῖκα ἔγημε», καὶ δὲν ἠθέλησαν νὰ ἐννοήσουν καὶ νὰ ὑποστοῦν τὸν ἄνωθεν ἐπιβαλλόμενο προορισμό. Ἀφ' ἑνὸς γιατὶ οὐδέποτε ἔσπειραν, οὐδέποτε θέρισαν καὶ οὐδέποτε κοπίασαν. Καὶ ἀφ' ἑτέρου δὲν ἐπιθυμοῦσαν, ὑποθέτω, νὰ ἐμπλακοῦν σὲ διαδικασίες ποὺ ἦταν ἔξω ἀπὸ τὶς προοπτικές τους, δεδομένου ὅτι ὁ ἴδιος εἶχε φροντίσει νὰ μάθουν γράμματα –ἄλλη ματαιοδοξία του– καὶ νὰ στραφοῦν πρὸς ἄλλες κατευ-

θύνσεις. Γεγονὸς ποὺ ἀπεδείχθη ὀλέθριο, καθόσον οὔτε ἐπιστήμονες ὁλκῆς ἔγιναν οὔτε μὲ τὴ γῆ κατόρθωσαν νὰ εἶναι συνεπεῖς. Παρέμειναν ἡμιμαθεῖς, ὀλίγον γεωργοί, ὀλίγον πτηνοτρόφοι, ὀλίγον καλλιτέχνες· οὐδόλως γεωπόνοι καὶ οὐδαμῶς μελισσοκόμοι.

Τὴν ἀποθήκη τὴν εἶχε ἀφήσει τελείως σκοτεινή. Γιατί; Δὲν ξέρω. Ὅσο κι ἂν εἶχε πάντα μιὰ λογικοφανὴ ἐξήγηση, ποτὲ δὲν πίστεψα πὼς ἔλεγε τὴν ἀλήθεια. Ὑπῆρχε χῶρος γιὰ ἕνα παράθυρο. Ἀλλὰ δὲν τὸ ἐπέτρεψε ὁ πατέρας. Γεγονὸς ποὺ ἔδωσε ἀφορμὴ νὰ συζητηθεῖ εὐρέως ἀκόμα καὶ ὁ πρότερος βίος του, ὁ καθ' ὅλα ἔντιμος, καὶ ἡ συμπεριφορά του. Καὶ νὰ ἀμφισβητηθεῖ καὶ ἡ ἀκεραιότητα τοῦ χαρακτήρα του, εἰδικὰ ὅταν πέθανε ἡ μάνα, καὶ ἦταν ἀκόμα σὲ μιὰ ἡλικία, ποὺ εἶχε περιθώρια νὰ δίνει λαβὲς σὲ σχόλια καὶ ὑποθέσεις, γιὰ τὰ ὁποῖα δὲν φάνηκε νὰ θορυβήθηκε ποτέ. «Δρυὸς πεσούσης πᾶς ἀνὴρ ξυλεύεται», συνήθιζε νὰ λέει. Καὶ ὅσο περνοῦσαν τὰ χρόνια, χρησιμοποιοῦσε μηχανικὰ τὴν παροιμιακὴ φράση σὲ κάθε συζήτηση, ταίριαζε δὲν ταίριαζε.

Χρειάστηκε πολὺς καιρὸς ὥσπου νὰ διαλευκανθεῖ αὐτὴ ἡ ὄντως σκοτεινὴ ὑπόθεση: ἡ σκοτεινὴ ἀποθήκη. Καὶ τὸ περίεργο εἶναι πὼς ἀποτελοῦσε μυστήριο καὶ αἴνιγμα ἕνας χῶρος ποὺ ἦταν γεμάτος μὲ πράγματα ποὺ εἴχαμε χρησιμοποιήσει, ποὺ εἴχαμε ἀγαπήσει, ποὺ εἴχαμε μαζί τους δεθεῖ: καρέκλες, καρεκλάκια, τραπέζια, κρεβατάκια, τα παλιοπάπουτσά μας, τὰ βαφτιστικά μας κρεμασμένα μέσα στὴν καρυδένια ντουλάπα τῆς γιαγιᾶς, ποὺ ἔπιανε ὁλόκληρη τὴ μιὰ πλευρὰ τῆς ἀποθήκης, τὰ χαλασμένα μας παιχνίδια, κοῦκλες κουτσές, μονόματες, ἄλλες μὲ τρύπια στομάχια ἢ χωρὶς μαλλιὰ ἢ χωρὶς μάτια, ἀνάπηρες, ὅπως τὶς ἔκανε δυστυχισμένες ἡ περιέργειά μας, τρενάκια χωρὶς ρόδες, καραβοτσακισμένοι ναῦτες καὶ βαπόρια χωρὶς οὔτε μιὰ βίδα στὴ θέση της, στρατιω-

τάκια γκαβά, σαραβαλιασμένα φορτηγά. ἄδεια κουτιὰ ἀπὸ μπισκότα γεμάτα χρυσόχαρτα καὶ ἀσημόχαρτα. Ἄλλα στοιβαγμένα ἀνάκατα μέσα σὲ κοῦτες ἀπὸ γάλα σκόνη, ἀπὸ τὸν καιρὸ τῆς UNRA ἀκόμα, σὲ καλαθοῦνες, καὶ ἄλλα πεταμένα ἐδῶ κι ἐκεῖ, παραμελημένα τὰ παιδικὰ καὶ τὰ ἐφηβικά μας ὄνειρα.

Ἡ μάνα, ἴσως ἀπὸ ἀντιπάθεια, ἴσως γιατὶ δὲν ἐπαρκοῦσε ὁ χῶρος, εἶχε πεταμένα ἐκεῖ καὶ ὅλα τὰ ἀντικείμενα τῆς γιαγιᾶς.

«Γιὰ νὰ μὴν πιάνουν ἄσκοπα τὸν τόπο τοῦ σπιτιοῦ, ποὺ μᾶς εἶναι χρήσιμος, αὐτὰ τὰ ἄχρηστα πράγματα... Εἴμαστε πιὰ μεγάλη οἰκογένεια, ποῦ νὰ χωρέσουν ὅλα. Τὴν ἀποθήκη γιατί τὴν ἔχουμε», δικαιολογιόταν ὅταν τή ρωτούσαμε.

Τὰ εἶχε ὅλα ριγμένα ἐκεῖ, τὰ περισσότερα πάνω στὴ ντουλάπα. Ἀκόμα καὶ πράγματα πολύτιμα, ὅπως δυὸ ὑπέροχα φωτιστικὰ ἀπὸ πορσελάνη καὶ μαντέμι τοῦ περασμένου αἰώνα, μπακίρια κατακαίνουργα, μαχαιροπήρουνα ἐπάργυρα, βάζα πολύτιμα, σερβίτσια, ὅλα ἀντίκες, βουτηγμένα στὸ σκοτάδι καὶ τὴν ἀδιαφορία.

Ἡ μάνα, ἴσως δὲν ἤξερε τὴν ἀξία τους, ἴσως ἀποστρεφόταν τὸ παρελθὸν μὲ τὴ γιαγιά, μπορεῖ νὰ προτιμοῦσε τὴν ἀλλαγή, νὰ τὴν εὐχαριστοῦσαν τὰ φτηνά, τὰ γυαλιστερὰ πράγματα, ἴσως ἤθελε νὰ ξεχάσει.

Ἐκεῖ μέσα κυριαρχοῦσε ὁ νόμος τοῦ ἀδιαχωρήτου. Ἀμφιβάλλω, κι ἔχω τοὺς λόγους μου, ἂν πλησίασε ποτὲ κανεὶς ἀπὸ τὴν οἰκογένεια ἐκεῖ. Ἀκόμα καὶ ὁ πατέρας. Οἱ ἀφώτιστοι χῶροι δημιουργοῦν ἀποστροφή, δέος, ἀπωθοῦν. Συνδέονται μὲ ἕνα σωρὸ δεισιδαιμονίες καὶ μυστήρια. Εἶναι χῶροι αἰνιγματικοί, ἀμφιλεγόμενοι. Μόνο ὅταν πάλιωνε κάποιο ἀντικείμενο, ἄνοιγαν τὴν πόρτα καὶ τὸ πετοῦσαν μέσα μὲ ἀποστροφή. Κι εἶχε γεμίσει ὁ χῶρος ὣς ἀπάνω μὲ παρωχημένα συντρίμμια ζωῆς.

Πολλὲς φορὲς εἶχα σκεφτεῖ, ὄντας μακριά, ὅταν τὴν ἔφερνα στὸ νοῦ μου, νὰ τὴν τακτοποιήσω. Θὰ μὲ ἄφηναν. Ἦταν σίγουρο πὼς δὲν θὰ μ' ἐμπόδιζε κανείς. Ἤθελα νὰ βάλω σὲ τάξη τὰ ἀντικείμενα καὶ τὰ πρῶτα μας ὄνειρα. Κυρίως τὰ βαφτιστικὰ καὶ τὰ στραβοπατημένα μωρουδιακά μας παπουτσάκια μὲ συγκινοῦσαν. Μὲ συγκλόνιζαν ἐκεῖνα τῆς ἀδερφῆς, ποὺ εἶχε πεθάνει δυὸ ἐτῶν ἀπὸ πνευμονία, καὶ τῆς ἄλλης, ποὺ πέθανε μωρὸ στὴν Κατοχή, πρὶν προλάβει νὰ περπατήσει. Ἀπὸ τὸν ἀδερφό, ποὺ πέθανε ὀχτὼ ἡμερῶν μέσα στὸν Ἐμφύλιο, δὲν εἶχε ἀπομείνει τίποτα. Μονάχα τὸ ὄνομά του στὴν οἰκογενειακὴ μερίδα θύμιζε τὸ σύντομο πέρασμά του ἀπὸ τὴν πρόσκαιρη ζωή.

Ὅ,τι εἶχε ἀπομείνει ἀπὸ τὰ πεθαμένα της παιδιά, ἡ μάνα τὰ εἶχε φυλαγμένα μέσα σὲ ὡραῖες θῆκες ξύλινες μὲ τζάμι στὴν πρόσοψη, κι ὅσο ζοῦσε τὰ εἶχε στὸ δωμάτιό της, κάτω ἀπὸ τὰ εἰκονίσματα. Ὅταν πέθανε, τ' ἀδέρφια μου, μὲ τὶς ἀλλαγὲς ποὺ ἔκαμαν, τὰ πέταξαν στὴν ἀποθήκη. Ὅπως καὶ ὅλα τὰ πράγματα τῆς μάνας, μετὰ τὸν ξαφνικὸ θάνατό της.

Ἤθελα ὁπωσδήποτε νὰ συμμαζέψω, νὰ διευθετήσω αὐτὸν τὸ χῶρο. Ἤμουν σίγουρη πὼς κρύβει πολλὰ μυστικά. Γιὰ μένα ἦταν θησαυρὸς αὐτὰ τὰ ἄχρηστα πράγματα. Θὰ μποροῦσα νὰ τὰ χρησιμοποιήσω ὡς ὑλικὸ στὶς καλλιτεχνικές μου ἐπιδόσεις: στὴ ζωγραφικὴ καὶ τὴ γλυπτική. Ἴσως καὶ στὴ λογοτεχνία, ποὺ τελευταῖα μὲ ἀπασχολοῦσε σοβαρά.

Ἔφτιαχνα μὲ τὴ φαντασία μου σπουδαῖες εἰκόνες ζωῆς καὶ χώρους δημιουργίας, ποὺ ἐκείνη τὴ στιγμή, ὅταν ὁ πατέρας ἔδινε τὴν τελευταία μάχη μὲ τὸ θάνατο καὶ ἦταν βέβαιο πὼς θὰ τὴν ἔχανε, ἐγὼ σκεφτόμουνα πῶς θὰ ἐκμεταλλευτῶ τὸ χῶρο: θὰ ἕνωνα μὲ ἐσωτερικὴ σκάλα τὸ δωμάτιο, ὅπου ψυχορραγοῦσε ὁ πατέρας, μὲ τὴν ἀποθή-

κη καὶ θὰ ἔφτιαχνα μιὰ θαυμάσια μεζονέτα, γιὰ μένα καὶ γιὰ τὰ ὄνειρά μου, γιὰ τὰ ὑπάρχοντά μου. Θὰ τακτοποιοῦσα τὰ πράγματα κατὰ κατηγορίες, θὰ ἔκανα ἕνα εἶδος μουσείου, ὅπου πάνω σὲ ράφια καὶ σὲ προθῆκες θὰ τοποθετοῦσα σὲ περίβλεπτη θέση τὰ παιδικὰ καὶ τὰ ἐφηβικά μου ὄνειρα. Καὶ κάθε φορὰ ποὺ θὰ γύριζα δὲν θὰ γινόμουνα βάρος σὲ κανέναν.

Ὅσο γιὰ τὸ φωτισμό, θὰ ἄνοιγα τὸ παράθυρο ποὺ ἔλειπε καὶ ποὺ χρειαζόταν ὁπωσδήποτε, παραμερίζοντας τὸν ἀργαλειό, στὴ μεσημβρινὴ πλευρά. Ὅμως κι αὐτή μου ἡ ἔγνοια ἔμεινε γιὰ χρόνια στὸ θεωρητικὸ ἐπίπεδο.

Καὶ τὰ παλιὰ πράγματα πλήθαιναν μέσα στὸ ἀσφυκτικὸ σκοτάδι καὶ τὴν ἐγκατάλειψη.

Πρώτη φορὰ περιεργαζόμουνα τὰ χέρια, τὸ πρόσωπο, τὸ χῶρο του. Ἦταν σὰν ν' ἄνοιγαν ἐκείνη τὴ στιγμὴ τὰ μάτια μου μέσα σ' ἕναν κόσμο ἄγνωστο καὶ πρωτοφανέρωτο.

Τὰ χέρια. Τὰ χέρια ἔμελλε νὰ μ' ἀπασχολήσουν ἀργότερα καὶ γιὰ πολλὰ χρόνια. Τὰ χέρια ὡς ὄργανα σύλληψης τροφῆς ἀπὸ τοὺς τροφοσυλλέκτες προγόνους μας, ὡς ἐργαλεῖα γιὰ τὴν πραγματοποίηση ἔργων, ὡς μέσα γιὰ τὸ δῶσε πάρε στὶς συναλλαγές. Τὰ χέρια ὡς συμπλήρωμα-ἔκφραση τοῦ χαρακτήρα.

Τὰ χέρια τοῦ πατέρα εἶχαν κάτι τὸ συγκλονιστικό: κυρτά, κουρασμένα δάχτυλα· φλέβες στὴν ἀνάστροφη τῆς παλάμης, διακλαδιζόμενες περίεργα, σχημάτιζαν διάφορα σχήματα καθαρὰ γεωμετρικὰ καὶ ἔμοιαζαν μὲ ἐκβολὲς ποταμῶν, ποὺ κατέληγαν σὲ κανονικὰ δέλτα. Τ' ἀρθριτικὰ εἶχαν παραμορφώσει τὶς ἀρθρώσεις κι εἶχαν δημιουργήσει παντοῦ ἀντιαισθητικὰ μικρὰ ἐξογκώματα.

Τὰ χέρια. Μιὰ ἄλλη διάσταση τοῦ μυαλοῦ καὶ τῆς θέλησης.

Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ τράβηξε ἰδιαίτερα τὴν προσοχή μου, ἦταν οἱ βαθιὲς χαρακιὲς τοῦ μετώπου κι οἱ ρυτίδες, ποὺ σχημάτιζαν ριπίδια στὶς ἄκρες τῶν ματιῶν. Τὸ θέαμα μοῦ προκάλεσε θλίψη. Καὶ μιὰ λύπη πῆρε ν' ἀργοκυλάει ἕνα βαθὺ βουβὸ πόνο στὴν ψυχή μου. Τέτοιος ἦταν ὁ πόνος ποὺ ἔνιωθα κάθε φορὰ ποὺ ἀποχαιρετοῦσα τὴ μάνα, τὸν πρῶτο καιρὸ ποὺ ξενιτευόμουνα γιὰ σπουδὲς ἢ ὅταν ἔκλεινα πίσω μου τὴν πόρτα τῆς ἀποθήκης.

«Ξέρεις τί εἶναι νὰ κυνηγᾶς σ' ὅλη σου τὴ ζωὴ σκόρπια πουλιά, φιλιά, πουλιά, χαιρετίσματα; Δὲν ξέρεις. Ἐσὺ πάντα ἤσουν ἀλλοῦ», εἶπε προκαλώντας με.

«Δὲν καταλαβαίνω, δὲν εἶχα καιρό... Ὁ πολύτιμος χρόνος, ὁ χρόνος εἶναι πολύτιμος», ψέλλισα, ἐνῶ σκεφτόμουνα τὴν ἀποθήκη.

«Ὅμως εἶναι καιρὸς νὰ χαλάσουν οἱ ἰσορροπίες. Εἶναι τόσο εὔθραυστες! Μὲ κυνηγοῦν αὐτὰ τὰ πουλιά, δὲν τὰ βλέπεις; Δυὸ δρασκελιὲς πρὶν ἀπ' τὸ τέλος. Πῶς δὲν τὰ βλέπεις! Ἐσὺ πάντα ἤσουν ἀλλοῦ».

Στύλωσε τὸ βλέμμα του σ' ἕνα σημεῖο στὸν ἀπέναντι τοῖχο μὲ τὶς παλιὲς φωτογραφίες.

«Ἦ ἔχεις τὸ νοῦ σου ἐκεῖ;»

«Ἤμουνα πάντα ἐκεῖ», ἤθελα νὰ τοῦ πῶ. Δὲν πρόφτασα.

«Χμ! Ὁ χρόνος, ὁ πολύτιμος χρόνος. Μεγάλος καημός. Ἔριξες καμιὰ ματιὰ ἐκεῖ;»

«Ὄχι. Δὲν ὑπάρχει λόγος. Τὴν ἔχω πάντα μαζί μου. Τὴ φοράω κατάσαρκα. Τὴν κουβαλάω».

«Δὲν μὲ ξαφνιάζεις. Τὸ φανταζόμουνα. Μιὰ ζωὴ σὲ περίμενα. Δὲν ἔχω τίποτ' ἄλλο νὰ σοῦ δώσω. Ὅλα ὅσα εἶχα μοῦ τὰ πῆραν, ὅ,τι εἶχα σοδιάσει στὴν ψυχή μου. Ὅ,τι κρατοῦσα γιὰ σένα, τὸ ἔριξα τελευταῖα ἐκεῖ σ' αὐτὰ τὰ πουλιά. Μὲ βασάνιζαν, ξέρεις, μ' ἐκεῖνα τὰ ἐπίμονα φτερουγίσματα στὴ μνήμη. Τὰ ἄλλα σοῦ τὰ φυλάει ἡ μά-

να σου στὴν κασέλα, ἀπὸ τότε ποὺ ἦταν στὰ τελευταῖα της, λίγο πρὶν μᾶς ἀφήσει. Ὅ,τι περίσσευε ἀπ' τὴν καθημερινότητα. Αὐτὸ ἐκεῖ, εἶπε, κι ἔδειξε τὴν πρόσοψη τῆς κασέλας, εἶναι τὸ δέντρο μας. Ἀπὸ τὸν καιρὸ τῆς Κατοχῆς, τὶς ἄγονες νύχτες τοῦ χειμώνα τὸ σκάλιζα. Ὅταν βρεῖς καιρὸ βολικό, πάρ' την μαζί σου...»

Σώπασε. Ἔκλεισε τὰ μάτια του. Ἔδειχνε νὰ τὸν εἶχε πάρει ὁ ὕπνος. Συνειδητοποίησα πὼς μιλούσαμε μιὰ γλώσσα δική μας, συνθηματική. Εἴχαμε ἀνακαλύψει ἕνα δικό μας κώδικα ἐπικοινωνίας, γιὰ τὴ συγκεκριμένη περίπτωση.

Ἔξω ὁ κόσμος γελοῦσε, ἔπαιζε, ἔλαμπε καταχείμωνο. Τὰ λευκὰ περιστέρια ἔπλεαν μέσα στὸ ἀναπάντεχο γεναριάτικο φῶς. Ὄχι, δὲν εἶχαν ψαλιδισμένα φτερά. Πετοῦσαν κυκλικὰ πάνω ἀπὸ τὸ νεκροταφεῖο, ὅπως τὰ ὄνειρα τῆς ἐφηβείας, ἀκολουθώντας ἕνα, ποὺ θὰ ἦταν ὁ ἀρχηγός τους, ἀπαρασάλευτα μέσα στὸν ἀρχέγονο κύκλο τῶν δραστηριοτήτων τους.

«Εἶναι κουραστικὸ νὰ σὲ κυνηγοῦν τὰ ὄνειρα - πουλιὰ τὶς ὧρες ποὺ ἀναπαύεται ὁ κόσμος, ἐνῶ οἱ νυχτερίδες κι ὅλος ὁ νυχτόβιος πληθυσμὸς τῆς γῆς βγαίνουν γιὰ τὸ κυνήγι τῆς λείας, ἐρευνοῦν τὰ σκοτάδια...» Συλλογιζόμουνα, καθὼς παρατηροῦσα τὰ μισοσβησμένα χαρακτηριστικά, τὰ μάτια του, ποὺ ἀγωνίζονταν νὰ μαζέψουν τὶς τελευταῖες εἰκόνες ἀγαπημένης ζωῆς, ποὺ τοῦ ἔδινε τὴν εὐκαιρία τὸ φῶς ν' ἀποτυπώσει στὴ φευγάτη κιόλας μνήμη του, μ' ἕνα μισοτελειωμένο βλέμμα.

Ὁ πατέρας εἶχε ἀδυναμία στὸ φῶς. Σ' ὅλη του τὴ ζωὴ τὸ κυνηγοῦσε. Ἀκόμα καὶ κεῖ ποὺ δὲν ὑπῆρχε. Στὴν ἰδεολογία, γιὰ παράδειγμα. Καὶ στὴν πολιτική. Τὸ δωμάτιο ὅπου πέρασε τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ζωῆς του ἦταν εὐρύχωρο καὶ καταφώτιστο. Μὲ τρία φαρδιὰ παράθυρα, ἀπὸ ὅπου ἡ ματιά του ἀγκάλιαζε τὸν ἀπέραντο κάμπο μὲ

τὴ λίμνη καὶ τὸ Παλιόκαστρο μὲ τὸ νεκροταφεῖο. Εἶχε ἕνα δικό του τρόπο νὰ δέχεται τὴ ζωή. Πάντα μὲ τὴν ἐφημερίδα στὸ χέρι. Τὸ κοινωνικὸ κατεστημένο δὲν τὸν ἐνοχλοῦσε. Δὲν εἶχε ἐναντιωθεῖ ποτὲ στὴν ἐξουσία. Δὲν εἶχε παραπονεθεῖ ποτὲ καὶ δὲν εἶχε ἀγανακτήσει ἀκόμα κι ὅταν δὲν ὑπῆρχαν χρήματα γιὰ ψωμί... Καὶ δὲν ἦταν λίγες οἱ φορὲς ποὺ ἡ ζωή μας πέρασε «ἀπὸ τοῦ βελονιοῦ τὸν κῶλο», ὅπως ἔλεγε ἡ μάνα μου.

Ὁ πατέρας ἦταν τελειόφοιτος τοῦ Σχολαρχείου, γιὰ τὴν ἐποχή του ἤξερε καλὰ γράμματα. Τά 'βαζε μὲ θεοὺς καὶ δαίμονες προκειμένου νὰ ὑπερασπιστεῖ τὸ δίκαιο καὶ τὴν ἀλήθεια. Οἱ πολιτευόμενοι τῆς περιοχῆς τὸν ὑπολόγιζαν εἴτε ὡς σύμμαχο εἴτε ὡς ἀντίπαλο. Κατὰ τὶς προεκλογικὲς περιόδους τοὺς ἔφερνε συχνὰ σὲ διλήμματα μὲ τὶς καίριες παρεμβάσεις του. Ὡστόσο, ποτὲ δὲν ἔσυρε στὰ δικαστήρια τοὺς γείτονες ὡς καταπατητὲς τῶν χωραφιῶν του. Οὔτε τά 'βαλε ποτὲ μὲ τ' ἀδέρφια του, ποὺ δὲν ἤθελαν νὰ σεβαστοῦν τοὺς ὅρους τῆς προφορικῆς, τῆς διὰ λόγου κληρονομίας· καὶ πάντα παραβίαζαν τὰ σύνορα μὲ τὰ ζῶα τους· τακτικὴ ποὺ κράτησε ὣς καὶ τὸν ἐμφύλιο. Ὕστερα φύγαμε ἀπὸ τὸ χωριὸ καὶ σχεδὸν τοὺς τὰ χάρισε, περιουσία ὁλόκληρη, στρέμματα γῆς, ἀφοῦ πῆρε γιὰ πλερωμὴ μιὰ κατσίκα, πέντε πρόβατα καὶ ἕναν μονόφθαλμο ψωρογάιδαρο, ποὺ ἀποδείχτηκε ἀνωφέλεφτος καὶ περιττὸ βάρος. Ἔκτοτε σταμάτησαν οἱ ἔχθρητες μεταξύ μας κι ἀγαπήσαμε, παρὰ τὶς ἰδεολογικές μας διαφορές. Ὁ νοῦς του ὅμως ἦταν ἀκόμα ἐκεῖ. Μπορεῖ νὰ γύριζε πίσω, νὰ πιαστεῖ ἀπὸ κάπου, ἴσως διάβασε τὶς σκέψεις μου, ἴσως...

«Μιὰ ζωὴ ἀχαΐρευτοι γιὰ κεῖνα τὰ ψυχομοίρια τῆς γριᾶς καὶ τοῦ Σπύρου. Πέθανε μόνη της, μ' ἕνα κλαδάκι πεῦκο στὸ χέρι... Μόνη! Θὰ πεῖς, ἔτσι πεθαίνουν οἱ ἄνθρωποι. Καθένας μόνος του... Ἂς εἶναι. Δοξασμένος ὁ

Θεός! Ἂς εἶναι...»

Μιλοῦσε σὰν νὰ παραληροῦσε. Ἡ φωνή του ἀργή, θαμπή, μακρόσυρτη. Ἅπλωσε τὸ χέρι του ὡς τὸ γόνατό μου. Τό 'νιωσα σχεδὸν κρύο, ἀδύναμο. Συνέχισε:

«Ξέρεις τί εἶναι νὰ κυνηγᾶς σ' ὅλη σου τὴ ζωὴ σκόρπια πουλιά; Νὰ τὰ σιμώνεις, νὰ σ' ἀγγίζουν καμιὰ φορά, νά 'ρχονται στὸν ὕπνο σου, ἀκόμα καὶ στὸ θάνατό σου· νὰ σὲ τσιμποῦν, νὰ φτερουγᾶνε ὁλόγυρά σου· ν' ἁπλώνεις τὰ χέρια σου πουλιὰ μὴ λάχει καὶ τὰ ξεγελάσεις· κι αὐτὰ νὰ κροταλίζουνε, νὰ ἀπομακρύνονται χλευάζοντας, χτυπώντας τὰ φτερά τους μὲ μανία, κρώζοντας περιπαιχτικά, ἀδιαφορώντας γιὰ τὸ χρόνο σου, τὸν ἀνεκτίμητο χρόνο σου... Δὲν ξέρεις!»

«Ξέρω», εἶπα μηχανικά.

«Τί ξέρεις; Τίποτα δὲν ξέρεις. Πῶς νὰ ξέρεις! Μήπως στάθηκες ποτέ σου νὰ σκεφτεῖς; Κοίταξες πίσω σου; Γι' αὐτὸ σοῦ φύλαξα, ἡ μάνα σου δηλαδή, ὅ,τι ἀπόμεινε ἀπὸ τὴ ζωὴ ποὺ ἔφυγε. Ἐκεῖ μέσα εἶναι. Ὅ,τι εἶχα καὶ δὲν εἶχα. Αὐτὰ εἶναι».

Σώπασε. Ἔγειρε πλάι σὰν ν' ἀποκοιμήθηκε. Τὸ πρόσωπό του γαλήνεψε. Μιὰ χλομὴ τρυφεράδα ὀμόρφυνε τὰ ἁδρὰ χαρακτηριστικά του, ἔκαμε τὴ μορφή του γλυκύτατη ἕως νεάζουσα μὲ τὸ πρήξιμο, ποὺ προηγεῖται τοῦ «τανυλεγέος θανάτοιο».

Πρώτη φορὰ ἔβλεπα τόσο ἀποκαλυπτικό, τόσο ἁπαλὸ τὸ παρουσιαστικό του. Πρέπει νὰ ἦταν ὡραῖος ἄντρας. Πῶς δὲν τὸ εἶχα προσέξει τόσα χρόνια... Ἡ ψυχή μου βάρυνε ἀπὸ μιὰ θλίψη πιὸ δυνατὴ ἀπὸ αὐτὴν ποὺ ἐρχόταν σιγὰ σιγά, σχεδὸν ἀνεπαίσθητα στὴν ψυχή μου, καθὼς οἱ ἐναγώνιες ὧρες του πλησίαζαν ἀναπότρεπτα πρὸς τὸ φοβερὸ τέλος.

«Ὁ "πολύτιμος χρόνος" σου! Τί ἄλλο εἶναι ἀπὸ ἕνα κενὸ δυσβάσταχτο, ἀδιέξοδα καὶ φωτοσκιάσεις...», ἔλεγε ἡ φωνή.

Κοίταξα γύρω μου. Δὲν ὑπῆρχε κανείς. Ὁ πατέρας ἦταν ἤρεμος. Ἡ φωνὴ ἐρχόταν ἀπὸ μέσα, ἀπὸ τὰ βάθη τῆς ψυχῆς μου. Μπορεῖ κι ἀπὸ τὴ «σκοτεινὴ ἀποθήκη», ποὺ κουβαλοῦσα πάντα μέσα μου. Σίγουρα ἦταν ἀπὸ κεῖ. Ἄκουγα τοὺς ἀναστεναγμοὺς καὶ τὸ κλάμα τῶν πραγμάτων μέσα στὸν ἀπόηχο τῆς πολλαπλῆς κίνησης τοῦ σκοταδιοῦ ποὺ ἐρχόταν πάνω του σὲ κλίμακα φθίνουσα. Κι ἔσβησαν ἐντελῶς μὲ τὴν τελευταία κοινωνία τοῦ πατέρα μὲ τὸ φῶς.

Ἔγειρε τὸ λευκό του κεφάλι.

Ὁ πατέρας «σὰν ἕτοιμος ἀπὸ καιρό, σὰν θαρραλέος» ἀποχαιρέτησε τὸ φῶς καὶ τὴ ζωή, ἄφησε στὰ χέρια μου τὴν τελευταία του πνοή.

Δὲν ξέρω πῶς καὶ γιατί, οὔτε ψάχνω νὰ βρῶ τὶς αἰτίες, πάντως, θυμᾶμαι, ἔμεινα ἐκεῖ ἄφωνη, χωρὶς νὰ κάμω τὴν παραμικρὴ κίνηση, χωρὶς νὰ φωνάξω γιὰ βοήθεια. Τ' ἀδέρφια μου στὸ πλαϊνὸ δωμάτιο ἔπαιζαν στὰ ζάρια «τὴν τιμή», ὄχι τοῦ «τετιμημένου», τοῦ διαβόλου, εἶχαν ζωηρὴ συζήτηση, ὅπως διαπίστωσα μετὰ ἀπὸ τὰ λεγόμενά τους, γιὰ ἀσήμαντα πράγματα: ἂν πράγματι ἔρχονται καλικαντζαραῖοι στὸ σπίτι, ὅταν ὑπάρχει ἑτοιμοθάνατος· ἂν εἶναι ἀληθινὰ ὄντα, ἂν πράγματι πριονίζουν ἢ ροκανίζουν ἢ πελεκοῦν τὸν κορμό, προσπαθώντας νὰ κόψουν τὸ δέντρο τῆς ζωῆς. Καί, ἂν δὲν μὲ ἀπατᾶ ἡ μνήμη, ἡ οὐσιαστικὴ διαμάχη τους ἑστιαζόταν στὸ ἂν πελεκοῦν ἢ ροκανίζουν ἢ πριονίζουν... Αὐτὰ τὰ τρία ἐπίμαχα ρήματα εἶχαν γίνει ἀφορμὴ νὰ δημιουργηθοῦν τρία διαφορετικὰ ρεύματα, τρία στρατόπεδα, καὶ μεγάλη ἀναστάτωση, πλάι στὸ δωμάτιο, ὅπου ψυχορραγοῦσε καὶ ξεψύχησε ὁ πατέρας. Καὶ πιθανῶς νὰ κατέληγε σὲ τραγωδία, ἂν δὲν ἔδινε

τέλος μιὰ φωνή, ἄγνωστο ἀπὸ ποῦ ἐρχόταν, μπορεῖ νὰ ἦταν ἡ φωνὴ τῆς μάνας ἀπὸ τὸν ἄλλο κόσμο, χρόνια πεθαμένη καὶ θαμμένη, ποὺ εἶχε ἔρθει νὰ παρασταθεῖ τὴ μεγάλη ὥρα στὸ σύντροφο τῆς ζωῆς της:

«Οἱ καλικαντζαραῖοι δὲν προλαβαίνουν, δὲν μποροῦν νὰ κόψουν τὸ δέντρο τῆς ζωῆς, μετὰ ἀπὸ τὰ Φῶτα. Ἔπεσαν οἱ Ἁγιασμοί. Δὲν εἶναι πιὰ καλικαντζαραῖοι, κρύφτηκαν!»

Μεμιᾶς κυριάρχησε σιωπή. Κι ὁλωνῶν τὸ βλέμμα καρφώθηκε στὸ κενό. Καὶ θυμήθηκαν τὸν πατέρα, ποὺ βρισκόταν στὸ μεταίχμιο τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου. Κι ὁ καημένος, ἡ ψυχή του δηλαδή, ποὺ εἶχε ἀφήσει τὸ σῶμα, παράδερνε μπροστὰ στὸ δίλημμα: ποιὸν ἀπ' τοὺς δυὸ ποὺ τὴν διεκδικοῦσαν νὰ ἀκολουθήσει, τὸν ἄγγελο ἢ τὸ διάβολο...

Ἀδιαφορώντας γιὰ τὰ πέριξ, ἔμεινα ἐκεῖ, ἀσάλευτη, γαντζωμένη στὴ θέση μου, πλάι στὸ νεκροκρέβατο τοῦ ἄπνοου πατέρα μου, μὲ τὸ βλέμμα καρφωμένο στὸ πρόσωπό του. Παρακολουθοῦσα πῶς ἔφευγε τὸ χρῶμα κι ἡ πνοὴ τῆς ζωῆς μέσ' ἀπὸ τὰ κύτταρα τοῦ δέρματος· πῶς ξεράθηκαν οἱ ἀγωγοὶ τοῦ αἵματος· πῶς ἐπεκάθετο ἡ ὤχρα τοῦ θανάτου στὸ μέτωπο, στὴ μύτη, στὰ μάγουλα. Τὸ πρόσωπό του φρεσκοξυρισμένο εἶχε ἀποκτήσει μιὰ ἀκίνητη ἁπαλότητα, μιὰ στιλπνὴ ὀμορφιά. Εἶχε ζητήσει ἀπὸ τὸ πρωὶ νὰ τὸν πλύνουν καὶ νὰ τὸν ξυρίσουν:

«Γιὰ νὰ εἶμαι ἕτοιμος! Γιὰ τὶς μεγάλες στιγμές! Χρειάζεται νὰ εἶναι κανεὶς εὐπαρουσίαστος... Εἶμαι ἐντάξει τώρα», εἶχε πεῖ, κοιτάζοντας ἱκανοποιημένος στὸν καθρέφτη. Ἀλλὰ κανεὶς δὲν εἶχε δώσει σημασία, φανερὰ τουλάχιστο.

Παρατηροῦσα τὰ μάτια ποὺ ἔμεναν ἀκίνητα, ἀπλανῆ, θολά, καὶ σὲ λίγο ἔγιναν μιὰ μάζα θολή, σκούρα γκρίζα ὡς τὸ βαθὺ ἀνθρακί, σχεδὸν σὰν δυὸ ἄδεια κοχύλια, περιτριγυρισμένα ἀπὸ μιὰ ὠχρὴ ὀδύνη, ὅπως μοῦ φάνηκε τὸ κρύο, τὸ μαρμαρωμένο, χωμάτινο δέρμα τοῦ προσώπου, ἔξω ἀπὸ τὸ κρουσταλλιασμένο ἀσπράδι, ὅπου εἶχαν μείνει θαμπὰ νησιὰ οἱ κόρες.

Πάγωσα, μόλις συνειδητοποίησα πὼς αὐτὸ ἦταν ὁ θάνατος. Πανικοβλήθηκα. Ποτὲ ὣς τότε δὲν εἶχα παραστεῖ σὲ παρόμοια περίπτωση. Οὔτε εἶχα διανοηθεῖ νὰ παρακολουθήσω πῶς πεθαίνει ἕνας ἄνθρωπος.

Εἶχα ἀκούσει σὲ συζητήσεις, ὅταν ἤμουν παιδί, καὶ τὸ εἶχα διασταυρώσει ἀπὸ διαβάσματα, πὼς ὁ θάνατος ἔρχεται ἀπὸ τὰ πόδια καὶ ἀνεβαίνει πρὸς τὸ κορμὶ καὶ καταλήγει στὸ κεφάλι. Ἡ ἕδρα ὅλων τῶν λειτουργιῶν, ὁ ἐγκέφαλος, ἔχει ἀπὸ καταβολῆς κόσμου τὸ προνόμιο νὰ πεθαίνει τελευταῖος. Ἀλλὰ δὲν εἶχα ποτὲ τὸ ἐνδιαφέρον, μπορεῖ ἀπὸ ἔλλειψη τόλμης, νὰ παρακολουθήσω μιὰ ἐπιθανάτια διαδικασία. Μακάβριο ἄλλωστε γεγονός. Δὲν μὲ ἐνδιέφερε καθόλου ἡ ζωὴ καὶ ἕνα περισσότερο ὁ θάνατος, ὁ θάνατος τῶν ἄλλων. Ἔβρισκα ἀνόητο τὸ πένθος, ποὺ βυθίζει στὴν ἀπόγνωση τοῦ μαύρου ὁλόκληρες οἰκογένειες, μιᾶς καὶ ὁ θάνατος εἶναι ἕνα ἀναπότρεπτο καὶ ἀναμενόμενο γεγονός, ποὺ μπορεῖ νὰ συμβεῖ ὁποιαδήποτε στιγμή. Ἔβρισκα καὶ βρίσκω ἀνόητες καὶ ἐγωιστικὲς πράξεις τὶς αὐτοκτονίες γιὰ ὁποιοδήποτε λόγο. Ὅλα αὐτὰ τὰ θεωροῦσα ταπεινές, καθημερινὲς εὐκαιρίες γιὰ ἀνθρώπους χωρὶς ὄνειρα, ἀνασταλτικὰ τῶν ὄντως φιλόδοξων καὶ ἀναθεωρητικῶν σχεδίων μου, ἀνάξια λόγου. Καὶ ὅμως ἐκείνη τὴ στιγμὴ διαπίστωνα πὼς ὑπῆρχε ἀποχρῶν λόγος τόσο γιὰ τὶς δικές μου ἐπιλογές, ὅσο καὶ γιὰ τὶς ἀντιδράσεις καὶ τὴ συμπεριφορὰ ὅλων σὲ περιπτώσεις ὅπως στὸ θάνατο προσφιλοῦς ἀνθρώπου· «ἐπελθὼν γὰρ πάντα ταῦτα ἐξηφάνισται!»

Τώρα ποὺ ξαναφέρνω στὴ μνήμη μου τὰ γεγονότα ἐκείνης τῆς θλιβερῆς περιόδου, βρίσκω πὼς εἶχαν κάποιο

λόγο, ποὺ δὲν μοῦ συγχώρεσαν τότε τὴ στάση μου: νὰ εἶμαι ἡ μόνη ποὺ τοῦ παραστάθηκα στὶς τελευταῖες, ὄντως δραματικές, στιγμές. Ἴσως, εἶναι μᾶλλον βέβαιο, ἔτρεφαν τὴν ὑποψία ὅτι εἶχα βρεῖ τὸν τρόπο γιὰ νὰ ἀποσπάσω κάποιο μυστικὸ ἢ νὰ πετύχω διόρθωση ἢ σύνταξη καινούργιας διαθήκης, ποὺ θὰ ἀνέτρεπε καὶ θὰ καθιστοῦσε ἄκυρη καὶ ἀνίσχυρη τὴν κανονική, ποὺ ἦταν κατατεθειμένη στὰ χέρια καὶ καταχωρημένη στὰ ἀρχεῖα τοῦ οἰκογενειακοῦ συμβολαιογράφου. Συμβαίνουν αὐτὰ τὰ πράγματα. Ὑπάρχει τρόπος νὰ παρακάμπτονται τὰ ἐμπόδια καὶ οἱ νομικὲς διαδικασίες, καθὼς καὶ τὸ ἀπόρρητον. Καὶ τὰ ἀδέρφια μου σαφῶς γνώριζαν πὼς δὲν μοῦ ἀνήκει τίποτα. Ἀντίθετα στοὺς ἄρρενες τῆς οἰκογένειας μὲ τὴν ὡς τότε ἰσχύουσα διαθήκη περιήρχοντο ὅλα τὰ ὑπάρχοντα, ἡ κινητὴ καὶ ἡ ἀκίνητη περιουσία τοῦ πατέρα: τυχὸν καταθέσεις σὲ τράπεζες καὶ σὲ ταμιευτήρια, ὁμόλογα τοῦ δημοσίου, τὸ σπίτι, ὁ ἐλαιώνας, τὰ καπνοχώραφα, τὸ περιβόλι καὶ τὰ οἰκόπεδα. Ἀλλὰ καὶ τὸ οἰκογενειακὸ ἐπίθετο, αὐτὸ κυρίως, ὡς οἰκόσημο, περνοῦσε ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο στὴ δικαιοδοσία τῶν ἀδελφῶν, θεωρουμένων ὡς μοναδικῶν κληρονόμων καὶ διαχειριστῶν τῆς περιουσίας καὶ τῆς οἰκογενειακῆς τιμῆς.

Θυμᾶμαι, μέσα σὲ κλάσματα δευτερολέπτου, ποὺ μοῦ εἶχε φανεῖ αἰώνας –ὁ χρόνος δὲν ὑπολογίζεται σὲ τέτοιες περιπτώσεις, ἐπιμηκύνεται τρομακτικά, φαίνεται «χρόνος»– τὰ θολὰ ὀρθάνοιχτα, ἄδεια μάτια τοῦ πατέρα ἔγιναν σὰν δυὸ πελώριες θηλιές, ποὺ κρέμονταν ἀπὸ τὸν ὁριζόντιο ἄξονα τῶν φρυδιῶν... Μὰ γρήγορα στὴ θέση τους βρέθηκαν δυὸ τάσια ζυγαριᾶς... Καὶ εἶδα μέσα σ' αὐτά, ὡσὰν σὲ μαγικοὺς καθρέφτες, ἀπὸ τὴ μιὰ τὸν παρελθόντα χρόνο τοῦ βίου μου, γεγονότα καὶ περιστατικά, ποὺ εἶχαν ὑπάρξει κι ὅμως τὰ εἶχα λησμονήσει· κι ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ εἶδα τὸ ἐφιαλτικὸ κενὸ τοῦ μέλλοντος

χρόνου σὲ σχῆμα πυραμίδας. Καὶ τὸ παρόν, ἐν εἴδει ἐκκρεμοῦς, νὰ αἰωρεῖται μεταξὺ παρελθόντος καὶ μέλλοντος, ὥσπου ὅλος ὁ χρόνος μετεβλήθη σὲ ἕνα ἐπίπεδο σχῆμα κανονικοῦ ἑξαγώνου, ἐγγεγραμμένου σὲ κύκλο. Κατάλαβα.

«Αὐτὰ ὅλα εἶναι ἡ ζωή: ξεσκλίδια, ρημάδια, πληγές, ἀποκόμματα, κακοφορμισμένα, χαλασμένα ὄνειρα, κομμάτια, συντρίμμια, σπασμένα μάρμαρα, κορμιὰ σακατεμένα, ἀκρωτηριασμένα ἀγάλματα, ὅ,τι ἀπόχτησες μιὰ ζωή... Αὐτὰ γεμίζουν τὸν ἐξαίσιο, τὸν ἀείρροο, τὸν περίφημο «πολύτιμο χρόνο» σου. Καὶ μὴ λησμονήσεις, μὴν παραλείψεις νὰ πάρεις ἐκείνη τὴν κασέλα, ποὺ σοῦ ἔχω φυλαγμένη. Εἶναι ὅ,τι ἔχω καὶ δὲν ἔχω γιὰ σένα».

Γύρισα πρὸς τὸ μέρος της κι εἶδα τὴ φωνὴ ὁλοζώντανη τοῦ πατέρα ἢ τῆς μητέρας, δὲν μπόρεσα νὰ ξεδιαλύνω, τόσο ἦταν τὸ φῶς ποὺ ἐξέπεμπε ἡ φωνὴ μέσ' ἀπὸ τὸ σκότος τοῦ μυαλοῦ μου· μπορεῖ καὶ νὰ ἐρχόταν ἀπὸ ψυχὴ φυλακισμένη στὴν κασέλα· μπορεῖ κι ἀπὸ τὸ βάθος τῆς σκοτεινῆς ἀποθήκης, πού, ὅσο πήγαινε, ἔπαιρνε τεράστιες διαστάσεις μέσα μου. Δὲν ξέρω.

Ἤθελα νὰ μὴν ἀποσπαστῶ ἀπὸ τὶς σκέψεις μου κι ἀπὸ τὸν κόσμο τοῦ βυθοῦ μου, ὅπου εἶχα βρεῖ τὸ χαμένο καιρὸ ἢ τὸν κερδισμένο, ἀκόμα, εἰλικρινά, δὲν ξέρω. Νὰ μὴ βγῶ ἀπὸ τὸ περιχαρακωμένο μου ὄνειρο, ἀπάτη, διαφυγή, ὅ,τι κι ἂν ἦταν, καταφυγή, ἄλλοθί μου. Καί, κυρίως, νὰ μὴν ταυτιστῶ μὲ τὰ καθημερινά, νὰ μὴν ἐμπλακῶ στὰ καθιερωμένα, στὰ δρώμενα σ' αὐτὲς τὶς περιπτώσεις.

Ὅλα ὅσα ἀκολούθησαν δὲν εἶχαν καὶ δὲν ἔχουν ξεχωριστὴ σημασία γιὰ μένα. Ἐννοῶ ἡ προετοιμασία τῆς κηδείας καὶ ἡ κηδεία μὲ τὴν αὐστηρὴ τήρηση τῶν καθιερωμένων, τὰ τυπικὰ τῆς ταφῆς, ἡ ἄδεια, τὸ ἄνοιγμα τοῦ τάφου, τὸ οἰκονομικὸ σκέλος τῆς διαδικασίας τῆς ταφῆς,

οὐδέποτε μὲ ἀπασχόλησαν. Κανεὶς ἐξάλλου δὲν μὲ ἐνημέρωσε, κανεὶς δὲν ζήτησε τὴ γνώμη μου γιὰ τὸ παραμικρό, οὔτε μοῦ ζητήθηκε τὸ παραμικρό. Τ' ὁμολογῶ. Ἄλλωστε δὲν εἶχα, ἐκ τῶν πραγμάτων, κανένα λόγο ἢ ὑποχρέωση νὰ τὸ πράξω. Γιὰ ὅλα φρόντιζαν οἱ νόμιμοι κληρονόμοι. Ἐγώ, ὅπως πάντα, ἤμουν ἀμελητέα. Εἴτε ὑπῆρχα εἴτε δὲν ὑπῆρχα, ἦταν τὸ ἴδιο. Ἁπλὰ ἤμουν ἕνα νούμερο / τῆς πατρικῆς πατριαρχικῆς οἰκογένειας.

Δὲν ἦταν μόνο αὐτό, ἡ ἀδιαφορία τους, ποὺ μὲ ἔκανε οὐδέτερη. Ἤμουνα τόσο πολὺ ἀπορροφημένη καὶ τόσο πολὺ ἐξαρτημένη ἀπὸ τὸ ὑποτιθέμενο περιεχόμενο τοῦ κληροδοτήματος, ποὺ περιεῖχε ἡ κασέλα, ὥστε δὲν εἶχα περιθώρια καὶ διάθεση οὔτε πρόθεση νὰ βγῶ ἀπὸ τὸν «πολύτιμο χρόνο» μου, ἀπὸ αὐτὴ τὴν προσφιλή, ὅσο καὶ ὀδυνηρή, ὅπως ἀποδείχτηκε στὴ συνέχεια, πραγματικότητα. Ὅ,τι ὅμως κράτησα ἀπὸ κείνη τὴν ὀδυνηρὴ καὶ ὄντως δραματικὴ καὶ σπαρακτικὴ σκηνὴ τοῦ ἀποχωρισμοῦ τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὸ σῶμα, τῆς ἐξόδου τοῦ θείου –ἢ τοῦ ἰόντος– ἀπὸ τὰ δεσμὰ τοῦ φθαρτοῦ καὶ τοῦ πρόσκαιρου, εἶναι τὸ ὅραμα τοῦ κόσμου μέσ' ἀπὸ τὸν παρελθόντα, τὸν παρόντα καὶ τὸ μέλλοντα χρόνο, ὅπως διαπλέχτηκε στὶς δυὸ ἐπίπεδες πτυχώσεις τῆς ἐνόρασης ἢ στὴ σχηματικὴ παράσταση τοῦ πεπρωμένου. Ὅσο γιὰ τὰ χέρια τοῦ πατέρα, τὰ βλέπω πάντα νὰ δένονται πάνω ἀπὸ τὸν κόσμο, ὅπως δυὸ δέντρα νηστικὰ στὸ καταχείμωνο τοῦ πόνου.

Ἔτσι, θέλοντας καὶ μή, συνῆλθα, βγῆκα ἀπὸ τὸ λήθαργο στὸν ὁποῖο εἶχα βυθιστεῖ ἀπὸ τὸν καιρὸ ποὺ εἶχα ἐπιλέξει τὸν ἰδιότυπο τρόπο ζωῆς καὶ συμπεριφορᾶς καὶ ζοῦσα τὸν ἀργό, καθημερινὸ θάνατο τῶν πραγμάτων μὲ τὴν ἐπικάλυψη τοῦ «πολύτιμου χρόνου» μου· καὶ βρέθηκα, ἐντελῶς ξαφνικά, ἀντιμέτωπη μὲ τὴν ἀδήρητη ἀναγκαιότητα τῶν ταπεινῶν, τῶν ἀνυποχώρητων καθημερινῶν πραγμάτων.

Σὲ μιὰ προσπάθεια ἐξιλασμοῦ καὶ συνδιαλλαγῆς μὲ τὴ νέα κατάσταση καὶ ἀπεμπλοκῆς ἀπὸ τὰ ἐσωτερικὰ δεσμὰ καὶ τὴν ἰδιορρυθμία τοῦ πρότερου βίου μου, ποὺ ὡς σκιὰ μὲ ἀκολουθοῦσε, ἀκολούθησα τὸ φέρετρο, βαδίζοντας μόνη πίσω ἀπὸ τὴ μαύρη ὁμήγυρη τῶν κοντινῶν συγγενῶν, τῶν γειτόνων καὶ τῶν ἀποκλειστικῶν φίλων, σὰν ξένη, ὡς τὴν τελευταία κατοικία τοῦ πατέρα, ὅπως λέγεται ὁ χῶρος ποὺ περιμένει νὰ δεχτεῖ ὅ,τι χρωστάει ὁ ἄνθρωπος στὴ γῆ, στὸ χῶμα, στὴ φύση. Κι ἐκεῖ, ἀνάμεσα στὰ λιπασμένα χώματα καὶ σὲ κομματάκια συντριμμένου σάπιου ξύλου σανίδας, διέκρινα θραύσματα ὀστῶν ἀγαπημένων τῆς μητέρας, ποὺ εὐώδιαζαν, ὅ,τι εἶχε ἀπομείνει ἀπὸ τὸ σῶμα της.

Παραμερίζοντας τὸ φόβο τοῦ θανάτου ποὺ μὲ τυραγνοῦσε ὡς τότε –ἦταν μιὰ παιδικὴ ὀδυνηρὴ ἐμπειρία– κι ἀδιαφορώντας γιὰ τὴν ἐντύπωση ποὺ θὰ προκαλοῦσε ἡ ἐνέργειά μου, γονάτισα, σὲ κεῖνο ἀκριβῶς τὸ σημεῖο ποὺ ἦταν τ' ἀπομεινάρια τοῦ κορμιοῦ τῆς μητέρας, ὅλα κι ὅλα μιὰ τόση δὰ χουφτίτσα, τά 'σφιξα πάνω μου –σημειωτέον πὼς στὸ θάνατο καὶ στὴν κηδεία τῆς μητέρας δὲν εἶχα παρευρεθεῖ, ἂν καὶ εἶχα εἰδοποιηθεῖ· εἶχα τώρα καὶ τύψεις γι' αὐτό, ἂν καὶ οἱ συνθῆκες δὲν μοῦ τὸ ἐπέτρεπαν τότε, –ἐνῶ ὁ ἱερέας ἔριχνε λάδι, καὶ ὅλοι ὅσοι εἶχαν πλησιάσει ἔριχναν χῶμα πάνω στὸ λείψανο, ὡς νεκρικὴ σπονδή, ἐκφωνώντας τὸ «χοῦς εἶ καὶ εἰς χοῦν ἀπελεύσει», κάνοντας νὰ τραντάζεται τὸ κοιμητήριο. Τρόμαξα. Γύρισα κι εἶδα τὸ πρόσωπο τοῦ πατέρα νὰ συσπᾶται, νόμισα πὼς δυσανασχετοῦσε, πῆρα τὸ μέρος του, σὰν τοῦ ἀδικημένου, τοῦ ἀδυνάτου, καὶ φώναξα:

«Σταματῆστε, ἱερόσυλοι! Μὴν τὸν λερώνετε, μὴν τὸν ταλαιπωρεῖτε ἄλλο! Ἀφῆστε τον! Δὲν βλέπετε τὸ φῶς στὸ πρόσωπό του;»

Καὶ χωρὶς νὰ ἐνδιαφερθῶ γιὰ τὶς ἀντιδράσεις, ἔχωσα

τὴ χούφτα μου κάτω ἀπὸ τὸ πουκάμισό μου, πρὸς τὸ μέρος τῆς καρδιᾶς, καὶ διασχίζοντας τὸ περίεργο, τὸ ἔντρομο, τὸ ἀνελέητα συγκινημένο, τὸ πενθοῦν καὶ τὸ πενθοφοροῦν πλῆθος τῆς νεκρικῆς πομπῆς, βγῆκα στὸ ξέφωτο καὶ κάθισα πάνω σὲ μιὰ μαυριδερὴ πέτρα τοῦ ἀρχαίου κάστρου πρὸς τὰ νότια. Ἀνάσανα. Τὸ μυαλό μου ἀερίστηκε.

Ἀπὸ κεῖ μποροῦσες νὰ βλέπεις ἀνεμπόδιστα τὴν ἅπλα τοῦ ἀπέραντου κάμπου μὲ τὴ λίμνη ἤρεμη, ἁπλωμένη νωχελικὰ πρὸς τὰ ριζὰ τοῦ Ἀράκυνθου καὶ καταγάλανη, τὴ γῆ μας, ποὺ πάει ὣς τὴ δύση καταπράσινη, διάσπαρτη λιόδεντρα, πορτοκαλιές, ἀμπέλια, ροδοδάφνες καὶ κυπαρίσσια, ποὺ ὀρθώνονται πρὸς τὸν οὐρανὸ σὰν προσευχὲς ἀτέλειωτες πιστῶν.

Ἔτσι ὅπως βρέθηκα μετέωρη μεταξὺ ζωῆς καὶ θανάτου, φωτὸς καὶ σκότους ἐπερχομένου, ἔνιωσα νὰ καταρρέει μέσα μου τὸ σύμπαν. Ἡ θλιβερὴ συνοδεία μὲ βήματα γρήγορα, σχεδὸν κυνηγημένα, κατηφόριζε σιωπηλή, περίφροντις. Τὸ μακάβριο χρέος εἶχε τελειώσει. Κι ὁ καθένας ἐπέστρεφε, λογαριάζοντας τὸ κέρδος καὶ τὴ ζημιά, τὶς ἐπιούσιες μέριμνες.

Δὲν θυμᾶμαι πόσο ἔμεινα ἐκεῖ, ὅπου περνοῦσα ὧρες εἴτε ξεγνοιασιᾶς εἴτε περισυλλογῆς εἴτε ξοδεύοντας τὶς ἐφηβικές μου ἔγνοιες. Πάντως διέθεσα ἀρκετὴ ὥρα, καταβάλλοντας προσπάθεια νὰ ταξινομήσω τὰ ὀστά, νὰ τὰ ταιριάξω καταλλήλως ὥστε νὰ σχηματίσω, σὲ μικρογραφία, τὸ σκελετὸ τοῦ κορμιοῦ τῆς μητέρας. Κι ἀγωνιοῦσα ποὺ δὲν μοῦ ἔφταναν γιὰ τὸ κεφάλι.

Τελικὰ ἀποδείχτηκε μάταιη κάθε προσπάθεια. Κι ὅπως ξαναχούφτωσα τὰ ὀστέινα θραύσματα, αὐτὰ διαλύθηκαν, ἔλιωσαν, κι ἡ χούφτα μου γέμισε ἀπὸ ἕνα ὑλικό, κάτι σὰν πριονίδι ἢ πίτουρα, ποὺ τελικὰ ἔγινε χῶμα.

«Ὁποία πλάνη, Θεέ μου!», φώναξα, πανικοβλημένη

σχεδόν.

Καὶ σὰν ἔνοχη ἔτρεξα κι ἀπόθεσα αὐτὸ τὸ χῶμα, ποὺ ἦταν ὅ,τι εἶχε ἀπομείνει ἀπὸ τὴ μνήμη τῆς μητέρας, πάνω στὸ φρέσκο χῶμα τοῦ τάφου τοῦ πατέρα.

Τὸ σούρουπο, βγαίνοντας μέσ᾽ ἀπὸ τὴν ἀράχνη τῆς βαθυπράσινης δειλινῆς σιωπῆς, εἶχε ἀγγίξει τὶς κορφὲς τῶν κυπαρισσιῶν, ποὺ πλαισιώνουν ἀνέκαθεν τὴν ἄφατη αἰωνιότητα τῶν νεκρῶν· κι εἶχε ἐπικαθίσει σ᾽ ὅλα τὰ πράγματα τοῦ κόσμου τούτου...

Τὸ χῶμα ἦταν ἁπαλὸ καὶ πρόσφορο. Μιὰ τρυφερὴ κρυάδα κύλησε σ᾽ ὅλο μου τὸ κορμί, καθὼς ἡ ἐρημιὰ ἔπαιρνε διαστάσεις τραγικοῦ καὶ μέσα μου. Καὶ δυὸ χέρια μοῦ ἔκλεισαν τὰ μάτια καὶ τὸ στόμα. Φίδια μὲ περικυκλώσανε· κι εἶδα τοὺς νεκροὺς νὰ βγαίνουν ἀπ᾽ τοὺς τάφους, γελώντας περιπαιχτικά, χλευάζοντας, δείχνοντας τὰ λευκά τους δόντια καὶ καγχάζοντας. Κι ἄκουσα τὴ φωνὴ τοῦ πατέρα τρυφερὴ καὶ αὐστηρὴ μαζί:

«Τρυπᾶς τὸ κορμί μου! Δὲν τὸ νιώθεις; Μὴ μὲ βασανίζεις ἄλλο πιά! Ὅ,τι εἶχα νὰ σοῦ δώσω, σοῦ τὸ ἄφησα! Κουράστηκα νὰ δίνω... Ἐκεῖνες οἱ ἐλιὲς στὰ πλευρά μου... Οἱ μέλισσες βουίζουν στ᾽ αὐτιά μου... Ἀφῆστε με νὰ ἡσυχάσω!»

Εὐθὺς τὰ χέρια γλίστρησαν στοὺς ὤμους μου.

«Δὲν ἔκαμα τίποτε κακό», ψέλλισα. «Τὸ χῶμα σκαλίζω... Εἶσαι τόσο βαθιά, τόσο βαθιά...» Ὅμως ἡ φωνὴ μέσα μου ἐπέμενε: «Τὸ χῶμα εἶναι τὸ κορμί μου, αὐτὸ τὸ χῶμα... Δὲν σὲ πνίγει;»

Καί, προτοῦ προλάβω νὰ ἀντιδράσω, ἔσβησε. Ἔνιωσα τὰ χέρια ν᾽ ἀκουμποῦν τρυφερὰ τοὺς ὤμους μου. Ἦταν ζεστά. Κάποιος ζωντανὸς παραστεκόταν στὴν ὀδύνη μου. Ἔνιωσα μιὰ ξαφνικὴ στοργὴ γιὰ τὸ χῶμα, τὴν ἀρχὴ ἑνὸς συμπυκνωμένου ἀπείρου.

Ἡ ἄχνα τοῦ βραδιοῦ ἔπεσε θολὴ πάνω στὰ μνήματα.

Οἱ νεκροὶ ἕνας ἕνας, δυὸ δυό, τρεῖς τρεῖς, ἀποτραβήχτηκαν βιαστικὰ κι ἀθόρυβα καὶ χώθηκαν ὡσὰν σκιές, καθένας κάτω ἀπὸ τὴν πλάκα τοῦ τάφου του. Χάθηκαν ὅλοι. Καὶ τὰ φίδια, ποὺ εἶχαν βγεῖ ἀπὸ τὶς σχισμάδες κι ἀπὸ τὶς ρωγμὲς τῆς γῆς, κατάπιαν τὸ καθένα τὸ γλοιῶδες σῶμα του, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὴν οὐρά, καὶ κύλησαν βόλοι χωμάτινοι στὸ ἔρεβος τῆς σιωπηλῆς γαλήνης, ποὺ ἔφερνε ἡ χειμωνιάτικη νύχτα. Καὶ τὸ φεγγάρι πῆρε ν' ἀσημώνει τὶς κορυφογραμμές, βαθαίνοντας τὶς ἐρημιές, σμιλεύοντας στὰ πρόσωπα τὶς χαρακιὲς καὶ τὶς πτυχώσεις τοῦ ὀνείρου. Καὶ μόνο ἡ φωνή, ποὺ δὲν ἐρχόταν ἀπὸ μέσα μου, ἤτανε ζωντανή:

«Ἔλα, πᾶμε κι ἐμεῖς στοὺς ζωντανούς. Τὸ χρέος μας τελείωσε. Ἡ ὥρα εἶναι τῶν νεκρῶν. Ποτὲ δὲν εἶναι ἀργά. Πᾶμε στὸ σπίτι. Ἀρκετά. Θὰ βγοῦν νὰ μᾶς κυνηγήσουν οἱ νεκροί», εἶπε ἡ μεγάλη ἀδερφή, σφίγγοντας στοργικὰ τοὺς ὤμους μου.

«Εἶναι καὶ κείνη ἡ κασέλα ποὺ σοῦ ἄφησε», εἶπε καθὼς βγαίναμε ἀπὸ τὸ κάστρο. «Μιὰ ζωὴ τὴν εἶχε κλειδωμένη, ἀπὸ τὸν καιρὸ τοῦ πολέμου ἀκόμα τὴ σέρνει πίσω του, τὸν Ἀλβανικό, λέω, τὸν πόλεμο. Τί νὰ ἔχει μέσα; Κανεὶς δὲν ξέρει. Θὰ τὴν κουβαλᾶς κι ἐσύ, περιττὸ βάρος! Τί θὰ τὴν κάμεις;»

«Δὲν μπορῶ νὰ κάμω ἀλλιῶς. Κι αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ τὸ ξέρεις», εἶπα. «Καὶ δὲν εἶναι μόνο ἡ κασέλα. Μὲ τὶς φωνὲς τί γίνεται... Αὐτὲς εἶναι τὸ μέγα πρόβλημα. Οἱ φωνές!»

«Οἱ φωνές; Ποιὲς φωνές; Δὲν ὑπάρχει ἄλλος. Πᾶμε γρήγορα καὶ μᾶς πῆρε ἡ νύχτα. Ἔχει σκοτεινιάσει πιά».

«Ἔχει φεγγάρι!», εἶπα.

«Ποῦ τὸ βλέπεις τὸ φεγγάρι. Δὲν καταλαβαίνω τί λές».

«Δὲν καταλαβαίνεις. Τὸ ξέρω, ἐσὺ δὲν τὸ βλέπεις».

Κι ἂν καταλάβαινε, τόσο τὸ χειρότερο γιὰ κείνη. Τί θὰ

μποροῦσε νὰ κάμει! Κανεὶς δὲν μπορεῖ ν' ἀλλάξει τὴ μοίρα, νὰ βάλει φρένο στὴ συμφορά.

Σ' ὅλο τὸ δρόμο τοῦ γυρισμοῦ σκεφτόμουνα τὸ πρόσωπο τοῦ πατέρα. Ἔτσι γελούμενος γύριζε πάντα στὸ σπίτι καὶ τὸ σκυλὶ τὸν περίμενε στὴν ἀνηφορίτσα. Ἔριχνε τὰ δυό του μπροστινὰ πόδια στοὺς ὤμους τοῦ πατέρα καὶ γρύλιζε χαδιάρικα. Ὕστερα τὸν ἀκολουθοῦσε ὡς τὴν πόρτα. Κι ἔμπαινε μέσα. Καὶ μοσχοβολοῦσε ὁ κόσμος μοσχοπλυμένα ροῦχα, χιλιομπαλωμένα, αταξίδευτα ἀπ' τὸν καιρὸ τοῦ Ἀλβανικοῦ... Κι ἔλαμπε ὁ κόσμος ὁ μικρός, ὁ μέγας μέσα στὰ καστανά του μάτια, τ' ἀνερμήνευτα. Καὶ μεῖς, μικρὰ κι ἀνήξερα, δὲν ξέραμε ἀπὸ ποῦ ἀρχίζουν οἱ καημοὶ καὶ ποῦ τελειώνουν. Λουφάζαμε κάτω ἀπὸ τὰ λόγια τὰ μυριόχαρα, μέσα στὶς ἱστορίες τῆς πατρίδας, βυζαίνοντας τοὺς ἤχους τῆς καρδιᾶς του, ἐμεῖς τῆς πούλιας τὰ ἑφτὰ παιδιά. Κι ἀνίδεα πλαγιάζαμε μὲς στὴν ὀδύνη τοῦ μυαλοῦ του...

Κατεβαίναμε τὸν ἀνώμαλο χωματόδρομο κι οἱ σκέψεις μου ἀνηφόριζαν στὸ νοῦ. Ὁ περασμένος χρόνος εἶχε γίνει μιὰ κασέλα αἰνιγματική, μιὰ ἀποθήκη σκοτεινή, ποὺ μὲ περίμενε νὰ τὴν ἀνοίξω. Νὰ τήνε σέρνω πάντα μέσα μου.

Ἐκεῖ δὲν εἶχε πέρασμα γιὰ τὰ πουλιά.
Πάει καιρὸς ποὺ λοξοδρόμησαν κατὰ τὸ ρεῦμα τῆς βροχῆς
κι ἔμεινε ὁ κόσμος ἔρημος...

ΕΠΕΦΤΕ ΚΑΘΕΤΑ Η ΝΥΧΤΑ ΣΤΟΝ ΚΑΙΡΟ. Δὲν ἤξερες ἀπὸ ποῦ ἐρχόταν καὶ ποῦ τέλειωνε ἡ μέρα. Γκρίζα βουνὰ ὁλόγυρα κρύβαν τὸν κόσμο· κι ἡ θάλασσα, τὸ πέρασμα στὴν ἄλλη ἀκτή, ἔπεφτε ξέμακρα. Ποῦ νὰ σκεφτεῖς τὸν ἄνεμο ἀπὸ ποῦ ἐρχόταν... Πλάγιαζε μέσα σου κάθε φωνὴ κι ὁ ἥλιος ἔβγαινε πολὺ ἀργὰ μέσ' ἀπ' τὶς συννεφιές, σκορπώντας ἄραχλα τῆς νύχτας τὶς σκιὲς ἀπὸ τὰ πράγματα. Δὲν ἤξερες τί ἔφευγε ἀποβραδίς, μήτε τὴν ταχινὴ τί θὰ φανερωνόταν. Ὅλα κρυμμένα πίσω ἀπὸ τὰ βουνὰ τῶν ἀνεκπλήρωτων· πίσω ἀπὸ τὶς φυλλωσιὲς τῆς ἀδυνατισμένης μνήμης.

Ὁ κόσμος βάδιζε κατὰ τὰ μάτια του.

Ξημέρωνε ἡ αὐγὴ κι ἔβγαζε ὁ καθένας στὴ βοσκὴ τὰ ζὰ καὶ τὰ παιδιά του, ξορκίζοντας μ' ἕναν ἀνίδεο σταυρὸ τὴ μέρα. Γκλὰν γκλὰν τ' ἀπόβραδο ὁ παπάς· καὶ μ' ἕναν πιὸ μακρὺ σταυρὸ δοξαστικὸ ἔκλεινε ἡ μέρα τοῦ Θεοῦ. Κι ἔκλειναν οἱ καρδιὲς μέσα σὲ δυὸ σταυροὺς τὸ χρέος στὴ ζωὴ καὶ στὴν ἡμέρα.

Ἔχουνε μείνει μὲς στὴ μνήμη κάποιες ἀνταύγειες λευκοῦ φωτός, σὰν μεθυσμένες αὐγινὲς πνοὲς ζεφύρου, καὶ πέφτουνε σπυριὰ ζωῆς στὸ μεσημεριανό μου φῶς. Ἔρχονται καὶ τ' ἀπόβραδο, περνοῦν τ' ἀνώφλι τοῦ σπιτιοῦ, θρονιάζονται στὸ παραγώνι τοῦ χειμώνα καὶ μοῦ ἱστοροῦν καταλεπτῶς τὰ περασμένα, τὰ πεπραγμένα τῶν μικρῶν, καθημερινῶν ἀνθρώπων πίσω ἀπὸ τὰ βουνὰ τῆς μοναξιᾶς ποὺ ζοῦσαν, πίσω ἀπὸ τὸν ἥλιο, μακριὰ ἀπ' τὸ Θεό, μὲς στὴν εὐθύβουλη σιωπὴ τοῦ πεπρωμένου.

Ἔχει ὁ χρόνος ντύσει τὴν ἀπόσταση μὲ χίλια χρώματα καὶ μ' εὐωδιὲς ἀποσπερνὲς κι ἤχους ἀλλοτινούς, κι ἔχει ὀμορφύνει κι ὁ μανδύας τῆς φθορᾶς.

Καὶ στήνονται σκηνὲς τοῦ βίου καθημερινές, μὲ πρόσωπα ροδοκοκκινισμένα παιδικά· κι ἄλλες, λιθάρια μισοφαγωμένα ἀπ' τὸν καιρό, πρόσωπα μισοϊδωμένα, σώματα κυρτωμένα, βαθουλωμένα, ἄδεια μάτια, στρατιὲς ἡρώων καὶ μαρτύρων ἀφανῶν, νηπίων τραγικῶν, χορὸς παρθένων καὶ γερόντων συρφετός, τοπία μισοφαγωμένα, ὀνόματα καιρῶν καὶ τόπων ξεχασμένα: Ἑλληνικό, Παλιόβρυση, Βασιλικούλα, Παλιοχώρι, Παλιόκαστρο, Ἀγράμπελη, Παλιόδεντρος καὶ Σαρακίνα. Μιὰ ἱστορία πεταμένη στὸ λαγκάδι...

Ἔρχονται, κάθονται ἀξιοπρεπῶς στὸ παραγώνι. Σιωπή. Φιλεύω σύκα καὶ καρύδια, μπισκότα καὶ ζαχαρωτὰ καὶ καραμέλες, γλυκὸ σταφύλι καὶ κυδώνι ἀπὸ τὸ χρονοντούλαπο τῆς μάνας μου, καλή της ὥρα ἐκεῖ ποὺ βρίσκεται, στὴν ἄλλη ἀκτή, στὴ χώρα τοῦ ἀμίλητου.

Εἶναι κι ἡ μνήμη ἕνας πικρὸς καημός.
Θά 'ταν καλύτερα νὰ μὴ θυμᾶμαι.
Ὅλο πίκρες.

Η ΜΑΝΑ ΕΓΝΕΘΕ· ἔστριβε μὲ τὸ μαλλὶ τὶς πίκρες καὶ τὰ βάσανά μας. Καὶ ὕφαινε προικιὰ τὶς πίκρες της καὶ τοὺς καημούς της.

«Ἦταν δὲν ἦταν στά δεκαεφτά ὁ Ἀντρέας, πῶς νὰ τὰ ἱστορήσω, πᾶνε ἀπὸ τότε τόσα χρόνια, μιὰ ζωή, παιδὶ ἀμούστακο, ἕνα τραγούδι ἦταν, ἕνα ὄνειρο, ἕνα λουλούδι, ὅλος φῶς! Κι ἡ μάνα μας πάνω ἀπὸ χίλια χρόνια πεθαμένη καὶ θαμμένη, ποιὸς ξέρει ποῦ, μακριά, μέσα στὸ χῶμα θ' ἀναγάλλιαζε. Λέω, κάθε ἄνοιξη θ' ἀνθίζανε πολλὰ λουλούδια πάνω στὸ μνῆμα της· καὶ θά 'ταν τρυφερὸ τὸ χῶμα, σὰν προζύμι...

Κι ὅμως δὲν τόνε κράτησε τὸ φῶς. Τὸν τύλιξε ἡ νύχτα τοῦ κακοῦ, ποὺ ἦρθε ἀπρόσμενα καὶ φώλιασε στὸ σπίτι μας μ' ἀθῶα χέρια καὶ μὲ μάτια πονηρά... Ἦρθε ὁ ληστής, ντυμένος γιορτινά, μὲ χίλια πρόσωπα στὸ πρόσωπο, ποὺ κρύβανε στὰ ροῦχα ἕναν φονιά.

Ἔφυγε μὲ τὴν πίκρα του ὁ πατέρας. Ἀπὸ τὴ μιὰ ὥσμε τὴν ἄλλη φυλακή, πέρασε τὴ νεότητα ὁ Ἀντρέας. Ἦρθε ἡ χάρη μὲ τὸν πόλεμο. Ὕστερα πῆρε τὰ βουνὰ νὰ βρεῖ τὸ δίκιο τοῦ ἀδύνατου, ὄψιμα τὸ σκοπὸ γυρεύοντας στὴν ἀκοή του. Ἔφυγε κάποια νύχτα τοῦ Δεκέμβρη παγερή, λίγο προτοῦ ὁ χρόνος ξεψυχήσει τοῦ '49, τὴν ὥρα ποὺ ἡ τελευταία σπίθα ἔσβηνε στὸ τζάκι. Πῆρε τοὺς δρόμους τῶν βουνῶν· καὶ ὁ χαμός, ὁ ζωντανὸς ὁ χωρισμός, ξεκλώνιασε τὴν ὅρασή μου.

Εἶναι πικρὸς ὁ χωρισμός. Στοιβάζει μόχθο στὸ κορμί μου ἀπ' τὴν ἀρχή. Κάπου μακριά, σὲ μιὰ σπηλιὰ σαπίζουνε τὰ κόκαλά του. Ποιὸς ξέρει; Ποιὸς τὸν εἶδε; Ποιὸς τοῦ ἄναψε κερί; Κι ἡ μνήμη του ἀλειτούργητη μέσα στὸν κρύο τῆς προσμονῆς αἰώνα. Κι ὁ θάνατός του μένει ὣς τώρα ἀνεπιβεβαίωτος! Ἤτανε καὶ σὲ τοῦτο ἄτυχος ἢ τυχερός, δὲν ξέρω. Εἶναι κι αὐτὸ ἕνα ἀγκάθι στὴν ψυχή. Τὸ παίρνω μυστικὸ στὸν ἄλλο κόσμο. Σὲ ποιὸν ἄλλο κόσμο; Δὲν τὸ ξέρω. Ἔτσι λένε. Ἂς τὸν διαβῶ τὸν ποταμὸ μ' αὐτὴ τὴν ἔλπιση. Στήνει γεφύρι νοητὸ καὶ ἡ ψευδαίσθηση. Καὶ τοῦτο ποὺ κατέχω, περισσεύει... καὶ δὲν φτάνει!

Φύτεψα τόσα δέντρα στὴ ζωή, κι ἐκείνη, λές, γι' αὐτὸ μὲ πότισε τῆς πικρουλιᾶς τὸ φαρμάκι. Ὅπου βρυσούλα κι ὅπου στάλαγμα, δακρύζει ἀπ' τὸν ἱδρώτα τοῦ καμάτου μου. Ἔσπειρα τὴ ζωὴ σὲ χέρσα γῆ, σὲ ἄνυδρη καὶ σὲ ποτιστική. Ὅλα τὰ στάχυα δὲν εὐδόκησαν γιὰ τὴ συγκομιδή. Ὅμως τὸ νιώθω τοῦτο τὸ σαράκι, τρώει τὴ μνήμη, ροκανίζει τὴν καρδιά.

Ποτὲ δὲν εἶχα τὸν καιρὸ νὰ ὀνειρευτῶ· δὲν ἔμελλε ποτὲ νὰ πορευτῶ χωρὶς ἀποσκευὲς καὶ χωρὶς τύψη. Ὁ δρόμος ἤτανε μακρὺς κι ἀτέλειωτος μέσα στὴν ἐρημιὰ τοῦ κόσμου, ποὺ μ' ἀπόδιωχνε.

Κι ὅμως ἐγὼ ἐκεῖ: στ' ἀλέτρι, στὸ τσαπί, στὸ ὄργωμα καὶ στὴ σπορά. Στὸ πότισμα, στὸ σκάλισμα, στὸ κλάδεμα, στὸ ξεβοτάνισμα, στὸ θέρο καὶ στ' ἁλώνισμα. Στὸ χτίσιμο καὶ στὸ ξελάκκωμα τῆς γῆς.

Ἄ, πόσα καλοκαίρια εἶδα τ' ἀστέρια νὰ δακρύζουνε στὸν οὐρανὸ τῆς ἐγκαρτέρησης! Πόσα φεγγάρια ὁλόγιομα, αὐγουστιάτικα, δὲν ἄρμεξα ἀπ' τὴ μοναξιὰ καὶ τὴ

σιωπὴ τὴ δύναμη νὰ στυλωθῶ καὶ νὰ συλλέξω τῶν δακρύων τὶς σταλαγματιὲς στὴ χούφτα μου, γιὰ νὰ δροσίσω τοὺς καημούς... Πόσους θανάτους δὲν ἐγεύτηκα, καὶ πόσους ἐνταφιασμοὺς δὲν ἔρανα μὲ τοὺς ἀνθοὺς τῶν πόθων μου...

Τώρα βαδίζω μ' ἄλλα γόνατα, μὲ δεκανίκια. Θὰ πιάσω μετερίζι τὸν καιρό, κατάντικρυ στὸν ποταμὸ ποὺ μὲ χλευάζει. Κάτω ἀπ' τὸ προσκεφάλι του τὸν ἔκρυβε, τὸν εἶχε μέσα του τὸ χαλασμό. Εἶχε διαβεῖ τὸ σύνορο προτοῦ νὰ φύγει. Ἡ κορυφογραμμὴ εἶχε ροδίσει μὲς στὸ νοῦ· εἶχε ραγίσει ὁ χρόνος στὸ κορμί του. Κι ἐκείνη ποὺ τὸν ἀγαποῦσε περιμένει μὲ τὸ γράμμα. Διαβάζει μὲ τ' ἀνήξερά της μάτια τὸν καιρό· κι ἀνίδεη ἡ γλώσσα της πλάθει τὰ ὄνειρα τοῦ γυρισμοῦ του, ἄπιαστα πουλιά, ποὺ φτερουγᾶνε μέσα στὶς ὧρες τῆς σιωπῆς, ποὺ δὲν τελειώνουν».

Γυρίζω πίσω στὸν καιρό. Ψάχνω τὶς ρίζες μου.
Τί μ' ἔσπρωξε σὲ τοῦτο τὸν ἀνήφορο, δὲν ξέρω.
Ἕνα κατέχω:

ΑΠΟ ΤΟΤΕ ΠΗΓΑΝΕ ΤΑ ΠΡΑΓΜΑΤΑ ΣΤΡΑΒΑ. Κύρτωσε ὁ δρόμος ἀπὸ τὴν ἀρχή. Μ' ἔλουσε ἡ μάνα καὶ μὲ χτένισε, μ' ἑτοίμασε γιὰ τὸ σχολειό. Πῆρα τὴ σάκα παραμάσκαλα καὶ κίνησα. Ἡ μάνα μοῦ τὴν εἶχε ράψει. Γελοῦσα ποὺ θὰ μάθαινα τὴν Ἄλφα...

Ἐκεῖ στὸ ρεματάκι, στὴ φτελιά, ἔμεινε τ' ὄνειρο. Ἤμουνα θηλυκὸ κι εἴχαμε ζά... Καὶ πάει, ἐκεῖ ἔμεινε τ' ὄνειρο, μιὰ χούφτα λάσπη, ἐκεῖ τὸ βούλιαξε ὁ γονιός. Ἔτσι τὸ βρῆκε: «τὰ γράμματα δὲν εἶναι γιὰ τὰ θηλυκά». Θεὸς σ'χωρέσ' τον! Μ' ἀπόμεινε ἡ σάκα ἀδειανὴ γιὰ νὰ στοιβάζω τὸν καημὸ τῆς ἀγραμματοσύνης. Κι ὅλα ὅσα γίνηκαν μετά, ἔξω ἀπὸ μένα, μέσα στὸν κύκλο τῆς ζωῆς, κλωνάρια ἀπὸ τὸ δέντρο, ποὺ δὲν ἄνθισε ποτὲ μὲς στὴν καρδιά μου.

Φθινόπωρο ἦταν, μέρα βροχερή· καὶ μοσχομύριζε νοτιὰ τὸ χῶμα. Καὶ τώρα ποὺ τὸ συλλογιέμαι βρέχει, βρέχει σιωπηλὰ μὲς στὴν ψυχή μου. Ὦ, Θέ μου, τί θρηνητικὴ βροχὴ ἀπόψε, τί μιλητικὴ βροχή!

Τὸ νιώθω, ἐδῶ ποὺ κάθομαι, στὴν ἄκρη τῆς ζωῆς, ξεκλωνιασμένη, ὅλοι ἔχουν φύγει, ἄλλος γι' ἀλλοῦ, κοιτάζω τὴ ζωή μου ἕνα βουνό, βουνὸ τὰ βάσανα, βουνὸ οἱ πίκρες

κι οἱ καημοί. Ἕνα κουβάρι ἡ μνήμη. Τυλίγω, ξετυλίγω τὸ κουβάρι, ἕνας αἰώνας περιστατικὰ μοῦ αὐλακώνουν τὸ κορμί, δὲ βρίσκω ἄκρη. Βραδιάζει, ξημερώνει, πάντα τὸ ἴδιο τὸ βιολί, δὲ βρίσκω τίποτα γερό, ποὺ νὰ μὲ δένει μὲ τὸ φῶς.

Κι ὅμως τὸ πίστευα!

«Θὰ τὸν ἀντέξω τὸν καιρό, θὰ τὸν διαβῶ», ἔλεγα, «κι ἂς προσπερνάει, κι ἂς μὲ περιγελάει. Θὰ τὸν διαβῶ τὸν ποταμὸ κι ἂς μὲ χλευάζει».

Πῆρα τ' ἀλέτρι, ἔσπειρα στάρι, θέρισα, ἐγέννησα παιδιά, ἔθαψα, ξαναγέννησα, τίποτα δὲν ἀντίσκοψε τὴ θέλησή μου. Ἔτσι, ἔλεγα, θὰ μείνω ριζωμένη ἐδῶ, στὸ χῶμα τοῦτο, ὅπου φύτεψα κλωνάρια, αἰώνια θὰ καρπίζω χωνεμένη μὲς στὴ γῆς... Κι ὅμως χίλιες φορὲς ξεριζωθήκαμε κι ὅλους τοὺς ἄντεξα τοὺς ξεριζωμούς, μὲ διάβηκε ὁ καιρός, δὲν πάει νὰ φεύγει!

Ὅμως καλύτερα νὰ μὴν τὸ συλλογιέμαι. Σκοτεινιάζει. Κι εἶναι ὡσὰν νὰ βρέχει μὲς στὴν ἄδεια μου καρδιά. Ἀπὸ παντοῦ μὲ δέρνει παγωνιὰ κι ἔχει ἀπὸ νωρὶς ἀφήσει ἡ ἄνοιξη τὸ παραθύρι· κι ὁ ἥλιος γέρνει πίσω ἀπὸ τὸ σπίτι, πίσω ἀπὸ τὶς κορυφογραμμές, ποὺ χάνεται ἡ ἀνάμνηση. Βραδιάζει ὁλότελα. Πέφτει τὸ σούρουπο στὴν κάμαρά μου. Νιώθω τὸ κρύο τῶν νεφρῶν μου ὣς τὴν ψυχή. Κάθε κλαράκι σφίγγεται στὴ μοναξιά του. Ἔχω ἀλαργέψει ἀπ' τὸν καιρὸ κι ἡ πίκρα κατεβαίνει ὣς τὴ γῆ μὲ τὴ βροχή. Καὶ βρέχει καὶ στὸ νοῦ σιγαλὰ ἡ θλίψη τὸν καημὸ τοῦ τρυφεροῦ περιβολιοῦ, ποὺ δὲν ἐπρόφτασε τὴν ἄνοιξη.

Κι ἔλεγα:

«Αὔριο θὰ ὡριμάσουν τὰ ροδάκινα κι οἱ κερασιές μου θὰ χαμογελᾶνε κατακόκκινες». Τὸ ξέρω. Εἶναι πολὺ βαρὺ τὸ τίμημα νὰ μεταλάβεις τὴν ἀπόφαση τῆς λησμονιᾶς... Μ' ἕνα κλαδάκι παιδικοῦ χαμόγελου πασχίζω νὰ διαβῶ τὸν ποταμό.

Βραδιάζει ἀπόψε πιὸ νωρίς. Τὸ νιώθω στὴν ἁφή, στὴν ἀκοή, τὸ προμηνάει τὸ κρύο ποὺ σιμώνει, τὸ λέει κι ἡ ἀποσπερνὴ βροχή, ποὺ πέφτει κατακόρυφα, σιγαλινή, διαβρωτική, καὶ λιώνει τ' ὄνειρο στὸ λίκνο του. Μένει ὁ σκελετὸς διχαλωτὸς καὶ δίβουλος, ξοδεύοντας τὸ αὔριο στὸ χτές. Οἱ περασμένοι μου καημοὶ καὶ παιδεμοί, πουλιὰ φευγάτα στὸ διαβατικὸ καιρό.

Κι ἔλεγα πὼς θὰ τὸν κρατήσω τὸν καιρὸ μέσα στὸ περιβόλι τῶν ἐρώτων, ἀνάμεσα καὶ κάτω ἀπὸ τὰ δέντρα τὰ χλωρά, ποὺ θὰ καρπίζανε τὰ καλοκαίρια. Καὶ θά 'ταν πάντα τὰ παιδιὰ σκαρφαλωμένα στὶς μηλιές, θὰ κρέμονταν στὴν καρυδιὰ στὸ ρέμα, θὰ χτίζαν σπίτια μὲ πηλὸ καὶ ξύλα στὴν κρανιά, στὸν πεῦκο θά 'δεναν κούνιες, στὴ μουριά, θὰ ὀργώνανε τὰ μεσημέρια μὲ τὶς γάτες τὸ χωράφι, θὰ τραμπαλίζονταν μέσα στὸ νοῦ μου.

Θὰ 'ρχόταν κι ἡ Βασίλαινα, ἡ γύφτισσα, ἅμα διαβεῖ ὁ χαλασμὸς κι ὁ πόλεμος, ἔτσι ἔλεγα, θά 'λεγε τὸ ριζικὸ μὲ τὰ λειψά της λόγια, θὰ περιγελοῦσα τὸν καιρό. Καὶ θὰ τὴ φίλευα ψωμί, τυρί, λάδι κι ἐλιὲς καὶ τραχανά, στάρι, ἀπ' τὰ βρισκούμενα.

Καὶ θά 'ρχονταν τὰ βράδια μου ζεστὰ πλάι στὴ φωτιὰ μὲ τὰ παιδιὰ ἕνα γύρο ροδαλά. Νά ἡ ζωή! Κι ἐδῶ ἡ ζωὴ μὲ γέλασε. Δὲν ἔγινε.

Τώρα στὴν ἄκρη τῆς ζωῆς, βλέπω τὸν ποταμὸ ποὺ πάει τρεκλίζοντας κατὰ τὸ δειλινὸ κι ἀναμετρῶ τὸ βιός μου. Δὲν ἔχει ἄλλο δρόμο πρὸς τὰ μπρός, γυρίζω πίσω, ξετυλίγω τὴ ζωή, μακρὺ κορδόνι μὲς στὴ νύχτα τῶν πραγμάτων. Θέλω νὰ ἰδῶ, κάτι μὲ σπρώχνει πρὸς τὰ πίσω, θέλω νὰ ζήσω, ὅσα ἔζησα, ξανὰ ἀπὸ τὴν ἀρχή, νὰ ξαναϊδῶ τὸν κόσμο, ἀπ' τὴν ἀντίστροφη, καὶ ν' ἀγναντέψω τὸ μακρὺ ποτάμι, ποὺ κυλάει θολὸ τὶς θύμησες. Ν' ἁπλώσω καὶ νὰ συμμαζέψω τὰ κομμένα μου κλαδιά, νὰ συναρμολογήσω αὐτὸ τὸ ὄνειρο, ποὺ δὲν ὁλοκληρώθηκε ποτέ, νὰ στήσω

μὲς στὸν κῆπο μου τὸ δέντρο, ποὺ δὲν ἄνθισε ποτέ.

Μὰ νά ἡ νύχτα ἔφτασε. Κι ἄλλη μιὰ μέρα τοῦ Θεοῦ ξεψύχησε στὸ παραθύρι. Κι ἄλλη μιὰ νύχτα τοῦ Θεοῦ θ' ἁπλώσει πάνω ἀπὸ τὸν κόσμο τὸ σκοτάδι. Ὅσο φεγγίζει ἀκόμα, φέρτε μου ρίγανη καὶ δυόσμο, λεβάντα καὶ βασιλικὸ καὶ τριαντάφυλλα στὰ βάζα. Μυρίζει ρίγανη ὁ ἄνεμος καὶ ξαφνικὴ βροχή. Λιγοστεύει στὸ παράθυρο τὸ φῶς, ἡ μέρα τέλειωσε, ἡ μέρα πέρασε τόσο νωρίς!

Θεέ μου, πόσο γρήγορα περνάει τὸ φῶς, γερνάει ὁ κόσμος... Ὅπου νά 'ναι θὰ κλείσει αὐτὸς ὁ κύκλος τῆς ζωῆς, τὸ νιώθω, μὲ τρυγάει τὸ αἷμα μου. Τὴ βλέπω, ἀνεβαίνει ἀπὸ τὰ γόνατα ἡ στιγμὴ τοῦ τέλους. Πρέπει νὰ θαρρευτῶ. Θὰ τὸν διαβῶ τὸν ποταμό. Πέρασε ἡ ὥρα τῆς σπορᾶς καὶ κείνη τῆς ἀνθοφορίας· καὶ τῆς συγκομιδῆς ὁ χρόνος. Ὁ θερισμὸς ἀστόχησε. Τώρα ἡ ὥρα τῆς φθορᾶς. Σταθεῖτε νὰ ἑτοιμαστῶ, θὰ βγῶ στὸ ξάγναντο νὰ τὸν ὑποδεχτῶ, νὰ τὸν καλωσορίσω, μὴ λάχει κι ἀποξεχαστῶ καὶ προσπεράσει. Δὲν ἔχει ἄλλο χῶρο ἐδῶ γιὰ μένα, κι οἱ κλῶνοι ποὺ ἔχουνε κοπεῖ, ἔχουν σαπίσει. Ὅπου νά 'ναι κι ἡ ψυχὴ θὰ βγεῖ, ἀνηφορίζει μὲς στὸ αἷμα μου στιγμὴ μὲ τὴ στιγμή. Παγώνει ὁ κόσμος μέσα μου...

Μὴ φεύγεις, στάσου, μὴ μ' ἀφήνεις!

Τίποτα δὲν ἐπρόφτασα νὰ κάμω...

Μοναχικὸ δρομάκι, δίχως ἄκρη, ὁ πόνος κι ὁ πικρὸς καημὸς τοῦ δειλινοῦ, ἡ θλίψη κι ὁ καημὸς τοῦ χωρισμοῦ. Τρίζουνε τὰ θεμέλια τοῦ σπιτιοῦ, καθὼς πηχτώνει τὸ σκοτάδι.

Κι εἶμαι ὁλομόναχη στὴν ὕστατη στιγμὴ τοῦ μισεμοῦ».

Η ΜΑΝΑ ΕΓΝΕΘΕ· ἔστριβε μαζὶ μὲ τὸ μαλλὶ τὶς πίκρες καὶ τὰ βάσανά μας. Βάσανα καὶ πίκρες ἀτελείωτες. Ὁ πατέρας πελεκοῦσε ξύλα ἢ σκάλιζε τὴ φωτιὰ στὴ γωνιά. Δὲν εἶχε ὕπνο, ἔτσι ἔλεγε, τὸν βασάνιζαν οἱ μνῆμες, τὰ περιστατικὰ τοῦ πολέμου. Οἱ πόλεμοι ποὺ εἶχε ζήσει. Ὁ Μικρασιατικός, ὣς τ' Ἀφιὸν Καραχισὰρ εἶχε πάει.

«Ἐκεῖνα τὰ Τουρκάκια...»

Διηγόταν ἱστορίες θλιβερές, ποὺ εἶχε ζήσει. Ἱστορίες ζωντανές, ἀτέλειωτες.

«Ὁ πόλεμος δὲν ἔχει ἔλεος! Ἀκοῦς, συζυγίνα;»

«Ἀκού'...», ἀπαντοῦσε κουρασμένα ἡ μάνα. Ἀκουμποῦσε στὸ γόνατό της τ' ἀδράχτι. «Δὲν βαρέθ'κες, γ'στιανέ μ' μ' αὐτά; Παράτα τα. Ἔχουμε ἔγνοιες δ'κιές μας, ἔχουμε τσοῦπες! Τί κάθεσαι καὶ λές;»

«Θηρίο τὸν κάνει τὸν ἄνθρωπο. Ἀκοῦς; Θηρίο! Τί Ἕλληνας, τί Τοῦρκος! Τί Χριστιανός! Ἕνα πράμα εἶναι οὖλοι».

«Δὲν εἶναι ὅλος ὁ κόσμος γ'στιανοί;» ρωτοῦσε ἡ μάνα κι ἔγνεθε.

«Ἀκοῦς;»

«Ἀκού'! Πῶς δὲν ἀκού'! Ἐτοῦτα τὰ θηλ'κὰ συλλο'έμαι», τὸ βιολί της ἡ μάνα. Δὲν πήγαινε παραέξω ὁ νοῦς της.

«Σού, μπρὲ καρδάσ'! Νερὸ γύρευαν. Πὼς ἦταν Τοῦρκοι; Τραυματίες ἤτανε. Κι ὁ Ἕλληνας τοὺς ξεκοίλιασε. Ἐμεῖς Χριστιανοί, ἐκεῖνοι Τοῦρκοι...»

«Ἀλίμονο στὸν κοσμάκ'!», ἀναστέναξε ἡ μάνα, κι ἄφησε κάτω τὴ ρόκα. «Ποιὸς εἶναι ὁ Τοῦρκος; Δὲν εἶν' ἄνθρωπος ὁ Τοῦρκος; Δὲν εἶναι γ'στιανός;»

«Εκεῖνα τὰ Τουρκάκια...» συνέχισε ὁ πατέρας. «Τί ἔφταιγαν τὰ κακόμοιρα. Ὀρφανὰ κι ἀπομόναχα, τί ἄλλο θὰ ἦταν. Πόλεμος ἤτανε. Ἔτσι ἔρημα κι ἀπροστάτευτα στὸ σωρὸ τῆς κοπριᾶς, διασκέδαζαν τὴν φτώχεια καὶ τὴν πείνα τους. Κι ὁ Ἕλληνας, δὲν εἶχε παιδιὰ αὐτός; Τί κι ἂν ἦταν Τουρκάκια; Τ' ἅρπαζε ἕνα ἕνα: «διαολουσπέρματα!» ἔσκουζε καὶ πὰτ πάτ καὶ μπὰπ μπάπ! πέφτοντας καταπῶς τὰ σφουντούλιζε ἀψηλά, ἔσπαγαν, σὰν τὰ κολοκύθια στὴ γῆς. Πόλεμος ἤτανε αὐτός, δὲν ἦταν παῖξε - γέλασε. Ἀκοῦς, γ'ναίκα μ'; Ἕλληνας αὐτός!»

Μιλοῦσε ὁ πατέρας κι ὅταν ἀκόμα σιωποῦσε. Πῶς νὰ κοιμόταν ὁ ἄνθρωπος μὲ τέτοιους ἐφιάλτες...

Ἡ μάνα ἔγνεφε «ναὶ» μὲ τὸ κεφάλι της. Τὶς ἤξερε ἀπόξω τὶς ἱστορίες τοῦ πολέμου. Μπορεῖ καὶ νὰ τὶς εἶχε βαρεθεῖ. Μπορεῖ ἀκόμα καὶ νὰ μὴν τὶς ἄντεχε. Ὁ νοῦς της ἔστριβε, σκοινὶ κορδόνι, τὰ δικά της βάσανα, τὰ πρωτινὰ καὶ τὰ παρόντα· μπορεῖ καὶ τὰ μελλούμενα.

Ἡ μάνα πάντα ἔγνεθε καὶ ὕφαινε τὰ βράδια...

Τότε, στὸν Ἀλβανικὸ ἦταν, ποὺ νὰ μὴν ἔσωνε κι αὐτό. Πέντε τριγύρα της, ἦταν κι αὐτὸς «ὁ τρισκατάρατος στὴν κοιλιά, φαρμάκι στὰ σωθικά» της. Καὶ μήπως ἔσωσε τὸ κακόμοιρο; Ὁ Θεὸς τὰ δίνει, ὁ Θεὸς τὰ παίρνει, δοξασμένο τ' ὄνομά Του, «τί τὸ ἤθελε κι αὐτὸς ὁ Χριστιανός!»

Ἔτσι, στὰ καλὰ καθούμενα, ξέσπασε ὁ Πόλεμος... Μέσα σὲ μιὰ νύχτα ἔγινε ἡ ἐπιστράτευση. Ὁ κόσμος κοιμοῦνταν ἥσυχοι, ἀνίδεοι, ἀνυποψίαστοι. Ὁ δάσκαλος κάτι ἤξερε. Μιλοῦσε γιὰ σοσιαλισμό, γιὰ ἰσότητα, γιὰ κοινοκτημοσύνη, γιὰ δικαιοσύνη... Δὲν τὸν κατάλαβε κανένας. Μήτε ὁ πατέρας. Κι ἂς ἦταν φίλοι. Κι ἂς ξενυχτούσανε μαζί. Ὁ πατέρας δὲν πελεκοῦσε πρὶν ἀπὸ τὸν Ἀλβανικό. Εἶχε τὸ μαγαζὶ στὸ κατώι κι ἐκεῖ μαζεύονταν τὰ βράδυα οἱ χασομέρηδες τοῦ χωριοῦ καὶ χαρτοπαίζανε γιὰ ἕνα λουκούμι· καὶ πίνανε ρακί· καὶ δὲν πλερώνανε, γιατὶ δὲν εἶχαν τίποτα νὰ δώσουν, πανὶ μὲ πανὶ οἱ τσέπες τους. Βρομοῦσαν σκόρδο καὶ κρεμμύδι καὶ ψείρα... Ὅλοι ἀκαμάτηδες καὶ ρεμπεσκέδες... Ἦταν ὁ Ἀβαῖος κι ὁ Τεσπάντων, ἦταν ὁ Λίλας κι ὁ Ἐπαμεινώντας, ἦταν ὁ Ἀλκίδας, ὁ Ἀριστείδας... Κι ἐκεῖ τοὺς βρῆκε ἡ εἴδηση:

—Ἐπιστράτευση! Οἱ Ἰταλοὶ μᾶς κήρυξαν τὸν πόλεμο.

Ἔπρεπε ὅλοι οἱ στρατεύσιμοι κι οἱ ἔφεδροι νὰ βρίσκονται στὸ πλησιέστερό τους Ἀστυνομικὸ Τμῆμα μὲ προορισμὸ τὸ Μέτωπο· ποὺ ἐσήμαινε πόλεμο μὲ τὴν Ἰταλία. Ἔξω ἔβρεχε, τραχιὰ νεροποντή, παρασέρνοντας τὰ ὄνειρα, τὴ συγκομιδὴ τοῦ κρασιοῦ, τὴ σπορὰ καὶ τὶς ἀπαντοχὲς τοῦ κόσμου· κι ὁ βοριὰς ἀλυχτοῦσε, οὔρλιαζε στὴ σκεπή, στὶς πόρτες καὶ στὰ παραθύρια...

Ὁ πατέρας ἔδιωξε τοὺς χασομέρηδες κι ἀνέβηκε ἀπὸ τὴ γλαβανή. Ἡ μάνα ἔγνεθε ἀκόμα τὶς ἔγνοιες καὶ τὰ ὄνειρά της...

«Γυναίκα, σήκω, 'τοίμασέ μ' τὰ σκουτιά μ', φεύγω γιὰ τὸ Μέτωπο! Φανέλλες, τσουράπια, ἐσώρουχα, βάλε ὅ,τι ὑπάρχει, μάλλινα!, εἶπε. Φεύγω πάραυτα!»

«Ποῦ θὰ πᾶς παράωρα, χριστιανέ μου, μὲ τέτοιον κατακλυσμό; Παλάβωσες; Μεθυσμένος εἶσαι, μ' αὐτὰ τὰ παλιοτόμαρα κουτσοπίνατε; Γιὰ ποῦ τό 'βαλες; ἡσύχασε!»

«Τί νὰ ἡσυχάσω, γυναίκα μου, πόλεμος! Ἔχομε πόλεμο, πᾶμε ὅλοι γιὰ τὸ Μέτωπο, ἑλληνοαλβανικὰ σύνορα...»

Πέταξε τὴ ρόκα ἡ μάνα κι ἔπιασε τὸ κεφάλι της.

«Πόλεμος; Τί πόλεμος εἶναι αὐτός... Ἦταν ἀνάγκη,

Άη Νικόλα μου..., ποῦ θὰ πᾶς...»

Κοίταξε γύρα της ποὺ πλαγιάζαμε καὶ σταυροκοπήθηκε. Ἔπιασε μὲ τὰ δυό της χέρια τὴν κοιλιά της.

«Φεύγω διὰ νυκτός! Ἐπιστράτευση! Ἔχομε πόλεμο, πόλεμο μὲ τὴν Ἰταλία. Αὐτὸ στὴν κοιλιά, ὅπως θέλει ὁ Μεγαλοδύναμος... Ἄι, καλὴ ἀντάμωση ἐδῶ ἢ στὸν ἄλλο κόσμο...»

Αὐτὸ ἦταν. Ἔφυγε νύχτα ὁ πατέρας. Μαζὶ κι ὁ δάσκαλος, γι' ἀλλοῦ ὁ ἕνας, γι' ἀλλοῦ ὁ ἄλλος. Ἔφυγαν γιὰ τὸ Μέτωπο. Μήπως ἤξεραν γιὰ ποῦ τοὺς πήγαιναν; Ἔφυγε χωρὶς νὰ μᾶς ἀποχαιρετήσει. Ἦταν τότε σαράντα ἕξι ἀκριβῶς. Κι ἄφηνε πίσω πέντε ζωντανά, ἕνα στὴν κοιλιὰ τῆς μάνας μας κι ἕνα στὰ κυπαρίσσια. Κι εἶχε στὸ σακίδιο τὶς ἀναμνήσεις τοῦ ἄλλου πολέμου, στὴ Μικρασία, ὅ,τι ἀπόμεινε ἀπὸ κείνη τὴ Μεγάλη Ἰδέα, σκόρπια πουλιά, ὄνειρα, πίκρες καὶ βάσανα.

Ἔξω ἔβρεχε δυνατά. Περόνιαζε τὴ γῆ ὣς τὸ κόκαλο κι ὣς τὸ μεδούλι. Σάρωνε τὴν πρώιμη σπορά· κι ὁ βοριὰς βρουχιόταν στὶς στέγες καὶ στὰ παραθύρια. Ὁρμοῦσε ὣς μέσα καὶ ξάναβε τὴ φωτιά· βογγοῦσε, ἄστραφτε, χαλοῦσε τὸν κόσμο!

Ἤρθανε πρώιμα οἱ βροχὲς ἐκείνη τὴ χρονιά.

Ἡ μάνα πέταξε τὴ ρόκα κι ἔκατσε ὁλομόναχη πλάι στὴ φωτιά, ποὺ πύρωνε, νὰ λογαριάσει καὶ νὰ λογαριαστεῖ μὲ τὸν καιρό. Ἔβαλε κάτω τὰ πράγματα, ἔκοψε ἀπὸ δῶ, ἔραψε ἀπὸ ἐκεῖ: «Τώρα, ἄντρας καὶ γυναίκα, Λευτερία, τὰ χωράφια θέλουν ὄργωμα, σπορά, τί θὰ γίνει ἡ φαμελιά, ἕξι στόματα χωρὶς ψωμί; Ἐσένα, ποιὸς σὲ λογαριάζει ἐσένα, κάτσε κεῖ ποὺ βρίσκεσαι, τρῶς ἐμένα ἐσύ, ποὺ νὰ μὴν ἔσωνες νὰ πιαστεῖς. Εἶναι καὶ τὸ μαγαζί. Πάει στὸν πόλεμο. Ἂς πάει στὴν εὐχὴ τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς Παναγίας, μαζὶ μὲ ὅλον τὸν κόσμο· ὅ,τι γράφει ἀπὸ πάνω ὁ Μεγαλοδύναμος. Μαναχή μου θὰ πορευτῶ. Τὰ κουνιάδια μου; Δὲ βαριέσαι! Τί νὰ μοῦ κάμουνε. Φαμελῆδες εἶναι. Ἴσα γιὰ τὸν ἴσκιο. Ὁ ἀδερφός μου; Τί νὰ μοῦ κάμει ὁ πικρὸς κι αὐτός; Εἶναι στὴ φυλακή. Ἂς ὄψονται οἱ φταῖχτες. Τὸν ἔκαμαν φονιὰ μὲ τὸ στανιό. Ἐκεῖνος ὁ καταραμένος πού 'φερε τὸ ληστή. Ἐκειὸς εἶναι ὁ αἴτιος. Θὰ δώσω τὰ πρόβατα μεσιακά· θὰ κρατήσω τὸ ζευγάρι. Τί νὰ γίνει; Δοξασμένος ὁ Μεγαλοδύναμος. Ὅλα τὰ καλὰ ἐκειὸς τὰ δίνει, ἐκειὸς τὰ παίρνει. Τί μᾶς μένει ἐμᾶς; Ἡ πίκρα. Καὶ πάλι, χίλιες δόξες νά 'χει».

Ἔκαμε τὸ σταυρό της κι ἔγειρε πλάι στὴ φωτιὰ κι ἀποκοιμήθηκε. Τὴν αὐγὴ σταυροκοπήθηκε πάλι κι ἄρπαξε τὸν κασμά. Ἔσφιξε τὰ δόντια σ' ἕναν πόνο σφάχτη στὴ μέση, δεξιὰ μεριά, στὰ κοντοπλεύρια, σιμὰ στὰ νεφρά.

«Ἐτοῦτα πού 'ναι ἕτοιμα, Θεέ μου νὰ σώσω. Κι ἀπὲ τ' ἀνεπρόκοφτο στὴν κοιλιά, ὅ,τι πεῖς ἐσύ!», εἶπε.

Καὶ τράβηξε κατὰ τὰ Παλιοδέντρια.

Πῆγαν στὸ Μέτωπο. Ἔκλεισαν τὰ σύνορα· κι οἱ φυλακὲς ἔδωσαν χάρη στὸν Ἀντρέα. Ἦρθε τὸ πρῶτο γράμμα ἀπ' τὸ Μέτωπο. Γύρισε κι ὁ πικρὸς ὁ ἀδερφὸς ἀπὸ τὴ φυλακή. Ὠχρός, ψηλός, μὲ τὸ ψαθάκι του. Ἔτσι τόνε θυμᾶμαι. Δὲν ξέρω ἂν ἦταν φθινόπωρο ἢ καλοκαίρι τοῦ '41.

«Μᾶς χρειάζεται καὶ μᾶς ἡ πατρίδα, ἀδερφή. Ποιὰ πατρίδα; Σκότωσα τὸ λήσταρχο, ποὺ ρήμαξε τοὺς ἀνθρώπους, καὶ φορτώθηκα τόσους φόνους, ἂς ὄψεται ὁ Ρούσης. Αὐτὸς εἶναι ὁ αἴτιος, ποὺ τὸν ἔφερε. Κι ἀντὶς νὰ μ' ἀνταμείψει ἡ πατρίδα μὲ τὸ ποσὸ τῆς ἐπικήρυξης, μ' ἔστειλε ἰσόβια στὰ κάτεργα, ὡς ἐγκληματία. Ποιὰ πατρίδα!»

«Τὰ γινόμενα οὐκ ἀπογίνονται!», εἶπε ἡ μάνα, ὅπως τὸ ἄκουγε ἀπὸ τὸν πατέρα, ποὺ ἦταν τελειόφοιτος τοῦ

Σχολαρχείου κι ἤξερε καὶ καθαρεύουσα. Τώρα...»

«Τώρα εἶμαι λεύτερος, εἶμαι ἀπόξω ἀπὸ τὰ σίδερα».

«Κι ἡ ἀρριβουνιάρα; Τί θὰ γίνει ἡ ἀρριβουνιάρα; Θὰ πᾶς ἐκεῖ;» ρώτησε ἡ μάνα. «Ἡ Νίκη, λέω, θὰ πᾶς;»

«Ἐγώ, τί νὰ μὲ κάμει ἡ Νίκη. Ἐγὼ ἀγράμματος, πέντε ἀγκλιδέρες ποὺ ξέρω, στὴ φυλακὴ μοῦ ἔμαθαν, ἴσα ποὺ γράφω τὴν τύφλα μου. Δὲν εἶμαι γὼ γιὰ κεῖ, δὲν κάνει ἡ Νίκη γιὰ δῶ, εἶναι πλούσια. Εἶναι... Δὲν μὲ ἤθελε χωρὶς δόντια. Σάπισαν, ἀδερφή, στὸ κάτεργο! Ἡ φυλακὴ δὲν εἶναι παῖξε - γέλασε. Ἤθελε νὰ πάω μὲ καινούργια ροῦχα».

Δὲν ἦταν μόνο αὐτό. Αὐτὸ ἦταν πρόφαση. Ἡ ἀλήθεια εἶναι πὼς τοῦ «γυάλισε» ἡ Χριστίνα, νέα, δροσερὴ στὸ χωριό, ἀστραφτερή, πανέμορφη, ἡ Λυγερὴ τοῦ παραμυθιοῦ. Τὴν παντρεύτηκε. Ἔμεινε στὸ χωριό, πίσω τὸν ἥλιο, σὲ μιὰ γούρνα γῆς, μὲ μιὰ δεκάρα οὐρανό, πλάι στὸ ρέμα νὰ καμακώνει πέστροφες. Ὕστερα ἔτρεχε πίσω ἀπὸ πουλιὰ μεθυσμένα. Ὥσπου μέθυσε κι αὐτός. Καὶ πῆρε τὰ βουνὰ καὶ δὲν ξαναγύρισε. Κι ἡ θειὰ τὸν περιμένει ἀκόμα. Ἔγινε γριὰ καὶ κάθεται ἐκειδὰ στὸ παραγώνι μοναχούλα, στὴν «ἀγκωνή της», στὴν παραγκούλα, ὅπου εἶχαν στεγάσει τὰ ὄνειρα καὶ τὶς ἐπιδιώξεις τους.

Εἶχε ἔρθει, ἕνεκα ὁ πόλεμος, νὰ πάει στὸ Μέτωπο.

«Θὰ πᾶς κι ἐσύ; Λέω στὸ Μέτωπο», ἔκαμε ἡ μάνα.

«Στὸ Μέτωπο! Ποιὸ Μέτωπο, ἀδερφή! Ἐγὼ γιὰ τὸ Μέτωπο;»

Δὲν ἦταν γιὰ τὸ Μέτωπο, δὲν ἦταν γιὰ τὰ μετόπισθεν, δὲν ἦταν γιὰ τίποτα ὁ Ἀντρέας, τόσα χρόνια στὴ φυλακή, τόσα χρόνια στὰ μπουντρούμια τῆς Αἴγινας, στ' Ἀργοστόλι, στ' Ἀντίρριο. Ἕνα σάπιο κρέας γύρισε. Μὲ τί πνευμόνια νὰ πήγαινε στὸν πόλεμο ὁ Ἀντρέας. Μόνο ἰδέες ἦταν ὁ Ἀντρέας, νέες ἰδέες εἶχε κι αὐτός, ὅπως ὁ δάσκαλος. Δὲν ἦταν φονιὰς ὁ Ἀντρέας. Ἡ ἀνάγκη τὸν ἔφερε ὣς ἐκεῖ.

Ὁ ληστὴς ἦταν ἐπικηρυγμένος, ὁ καταραμένος, ποὺ τὸν κουβάλησε ὡς «ξάδερφο», ὁ Ρούσης, «ποὺ νὰ μὴ λιώσει!», ἡ κατάρα τῆς μάνας. Ἐκεῖνος ἦταν φονιὰς ἐπαγγελματίας. Εἶχε κάλυψη ἀπὸ ὑψηλὰ ἱστάμενα πρόσωπα κι ἦταν ἕνας ἀπὸ τὰ τσακάλια, τοὺς ἐπίδοξους δολοφόνους τοῦ Βενιζέλου, ποὺ ἦταν φονιάδες σκορπισμένοι ἐδῶ κι ἐκεῖ σ' ὅλη τὴν Ἑλλάδα. Κι αὐτὸς περίμενε τὴν εὐκαιρία. Ὅταν ὅμως ἀπέτυχε ἡ ἀπόπειρα ἐναντίον τοῦ Κυβερνήτη κοντὰ στὸ Καρπενήσι, περιέπεσε στὴ δυσμένεια τῶν «προστατῶν» καὶ τό 'ριξε στὸ πλιάτσικο· κι ἀπὸ κεῖ στὶς γυναῖκες, στὶς ὄμορφες ξαδέρφες. Ἐκείνη μὲ τὰ τσακίρικα μάτια ἦταν ὁ στόχος.

Ὁ Ἀντρέας ἦταν παιδί, ἀμούστακο σχεδόν, μιλᾶμε γιὰ τὴ δεκαετία τοῦ '30. Ἀκολουθοῦσε τὸν «ξάδερφο» τοῦ κουμπάρου ποὺ τὸν ἔφερε, στὸ κυνήγι, στὶς ἐπισκέψεις τῶν συγγενῶν. Κάθε λόγγος καὶ πηγή, καὶ νοικοκυριὸ καὶ σπίτι.

Γιὰ ἀσήμαντη ἀφορμὴ ἔγινε τὸ φονικό. Ἦταν ἡ ὥρα ποὺ ὁ ληστὴς διψοῦσε γιὰ αἷμα. Γιὰ τὸ νερό, ἔτσι στὰ καλὰ καθούμενα, ντὰγκ ντάγκ! ξεκλήρισε μιὰ ὁλόκληρη οἰκογένεια ὁ λήσταρχος. Πῆρε τὸν Ἀντρέα ὅμηρο καὶ κρύφτηκε στὰ βουνά. Αὐτὸς ἦταν ὁ λόγος τῆς ἐπικήρυξης. Τί νά 'κανε ὁ Ἀντρέας, παιδὶ ἀκόμα, προτοῦ νὰ πατήσει τὰ εἴκοσι. Ἤθελε, δὲν ἤθελε, τὸν ἀκολούθησε. Κι ἔμαθε τέλειο σημάδι. Κι ὁ ληστὴς τὸν φοβόταν, καὶ πάντα μὲ τὸ χέρι στὴ σκανδάλη. Ὁ Ἀντρέας ἦταν τὸ ἑπόμενο θύμα του, μετὰ τὴν ἐπικήρυξη.

«Ἢ αὐτὸς ἢ ἐγώ!» ἔκλωθε μέσα του. Δὲν πήγαινε ἄλλο.

Κανεὶς δὲν ξέρει πῶς τὰ κατάφερε. Μήτε κι ὁ ἴδιος. Κι ἀπάλλαξε τὸν κόσμο ἀπὸ τὸν Καρατζᾶ, τὸ ληστή.

Παραδόθηκε μετὰ ὁ Ἀντρέας. Κι ἀντὶς ἡ πατρίδα νὰ τὸν ἀνταμείψει τὸν ἔστειλε στὰ κάτεργα. Ἔξω καὶ πα-

τριώτης ὁ Ρούσης ποὺ τὸν ἔφερε. Φυλακὴ ὁ Ἀντρέας. Πίσω δυὸ σπίτια «κλεισμένα» καὶ μίση αἰώνια, μίση φαρμακερά. Ἡ οἰκογένεια τῶν θυμάτων δὲν λέει νὰ ξεχάσει. Δὲν θέλει βεντέτες, ἀλλὰ οὔτε συναλλαγές, ὡς τὰ τώρα.

«Αὐτὸς μᾶς κατάστρεψε, αὐτὸς ὁ ἀχαΐρευτος μᾶς κατάστρεψε. Βλέπει ὁ Θεός; ἀναρωτιόταν ἡ μάνα. Οἱ δικοί μας μέσα, σαπίζουν στὶς φυλακές, αὐτὸς ἔξω, καλὸς καὶ παστρικός! Τὸ θέλει αὐτὸ ὁ Θεός; Μ' αὐτοὺς πάει κι ὁ Θεός; Αὐτὸς κατάστρεψε τὸ Πλιατσικέικο».

Δὲν εἶχε ἄδικο ἡ μάνα. Κονάκι βαρβάτο, καράβι φορτωμένο ἦταν τὸ σπίτι τοῦ παπποῦ, προτοῦ μπεῖ ὁ ληστής. Σειρὰ τὰ κιούπια τὰ κρασιά, τὰ λάδια, τὰ τυριὰ καὶ τὸ βούτυρο. Ἀράδα οἱ κάδοι μὲ τὰ γεννήματα, τ' ἀμπάρια μὲ τὰ σταροκαλάμποκα στὸ κατώι, τὰ σακιὰ οἱ τραχανάδες, τὰ σύκα τὰ ξερά, τὰ κολοκύθια. Οἱ τενεκέδες μὲ τὸ λίπος, τὰ βαρέλια μὲ τὰ παστωμένα χοιρινά, τὰ λουκάνικα, ἔφταναν καὶ περίσσευαν τὰ ἔχει του. Χρονικίς. Χώρια ἡ πέστροφα ἀπ' τὸ ποτάμι, αὐγωμένη πέστροφα· τὰ κλήματα ἀπόξω μὲ τὰ κρασοστάφυλα.

Ὁ πατέρας πίστευε πὼς ὁ Ἀντρέας σ' ὅλη του τὴ ζωὴ κυνηγοῦσε σκόρπια πουλιά, ὄνειρα παλαβά...

«Σκόρπια πουλιά, ὄνειρα παλαβά. Πετᾶνε μακριὰ τὰ παίρνει ὁ ἄνεμος. Μεγάλος καημός! Δάκρυα πολλά», μονολογοῦσε. Πότε δάκρυζε, πότε γελοῦσε ἐκεῖ ποὺ πελεκοῦσε.

«Ἂν ἤξερα γράμματα, θὲ νά 'γραφα ἕνα βιβλίο ποὺ νὰ ραΐζανε κι οἱ πέτρες. Ἐδῶ μέσα τά 'χω ὅλα γραμμένα μὲς στὴν ψυχή μου. Ἀλλὰ Θεὸς σ'χωρέσ' τον! Τόσο ἤξερε, τόσο ἔπραττε.

"Οἱ γυναῖκες εἶναι γιὰ τὸ σπίτι, δὲν εἶναι γιὰ τὰ γράμματα".

Ὁ Θεὸς νὰ τοῦ δώσει ἀνάπαψη. Τώρα, ὅπως ἦβρες νύφ', πορέψ'. Κι ἔτσι πορεύτηκα. Ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα βάσανα, καημοὶ καὶ πίκρες· γέννες, φυλακές, ἀρρώστιες, θάνατοι, ἀντάρτικο, ξεσπίτωμα, ξεριζωμοί. Μιὰ ζωὴ πόλεμος. Ἐκεῖνος καλὰ τ' ἀπόλαψε, ὅπως ἔστρωσε, κοιμήθηκε: κατὰ τὰ ἔργα του ὁ καθένας... Τώρα πάει. Μαζί μου θὰ τὰ πάρω στὸ χῶμα. Σάματις ἔχω καὶ τίποτις κρέατα! Ἀπὸ μένα τί θὰ φᾶνε οἱ διαόλοι... Πετσὶ καὶ κόκαλο εἶμαι.

Ἂν ἤξερα ἐγὼ γράμματα, θὲ νά 'βλεπες πόσα ἀπίδια πιάνει ὁ σάκος καθενοῦ. Ἀλλὰ τώρα, πάει, πέταξε τὸ πουλί...»

Ἦταν 90 καὶ ὁ μπάρμπας μου, ὁ ἄντρας τῆς ἀδερφῆς τῆς μάνας μου, ὅταν εἴχαμε πάει στὸ χωριό, ἀπόλαμπρα ἦταν. Εἶχε τὸ βασιλιὰ κρεμασμένο στὸ σαλόνι, σὲ περίβλεπτη θέση, πιστὸς κι αὐτὸς στὸ στέμμα. Τὸν κοίταξε περίλυπος:

«Αὐτὸ τὸ παιδάκι τί ἔφταιξε; Γιατί νὰ τὸν διώξουν;» εἶπε.

Κι ἔβγαλε ἕναν ἀναστεναγμό.

Ὅταν τὸν ρώτησα γιὰ τὸ ληστή, γύρισε ἀπότομα, κοίταξε ὁλόγυρα ἐρευνητικά, σὰν νὰ φοβόταν, καί:

«Βαλτὸς ἦταν, νὰ δολοφονήσει τὸ Βενιζέλο, ληστὴς ἐπικηρυγμένος, ἄγνωστο σὲ μᾶς τότε, γιὰ ξάδερφο μᾶς τὸν ἔφερε ὁ κουμπάρος, κι εἶχε κάλυψη ἀπὸ ψηλὰ πρόσωπα, κι αὐτὸς ἐκμεταλλευόταν τὸν καιρὸ κι ἔκανε καὶ ληστεῖες· μεταμορφωνόταν, ἄλλαζε πρόσωπο, ἄφαντος γίνονταν μέρες, βδομάδες καὶ μήνα καμιὰ βολά, καὶ κανένας δὲν ἤξερε ποὺ πάαινε καὶ τί ἔκανε. Ἡ ἀποστολὴ ἀπότυχε. Περίμενε τὴν ὥρα νὰ 'ρθεῖ κατὰ δῶ ὁ Βενιζέλος.

Σ' οὔλ' τὴν Ἑλλάδα εἴχανε σταλμένα τέτοια τσακάλια, ἀλλὰ αὐτὸς καὶ τὸ χούι, χούι!

»Ἡ ἀπόπειρα ἔγινε τότε ποὺ ὁ Κυβερνήτης πάαινε στὸ Καρπενήσ'. Κι ἀφοῦ δὲν ἔγινε ἡ δ'λειά, ὁ ληστής, ὁ Καρατζᾶς, περίσσευε. Τί νὰ τὸν ἔκαναν ἐκεῖν' ποὺ τὸν ἔστειλαν. Κι αὐτὸς τό 'ριξε στὸ πλιάτσ'κο καὶ ἀπὸ κεῖ στὶς ὄμορφες.»

Ὁ μπάρμπας μου δὲν ἤθελε νὰ πάει παρακάτω. Κάτι τὸν 'μπόδιζε. Ἴσως τὸ φονικό. Ἴσως κι ἄλλες μνῆμες. Λιμπιζόταν τὶς ὄμορφες. Ἀκόμα μύριζε κολώνια. Καὶ δὲν ἄφηνε πανηγύρι ποὺ νὰ μὴ χορέψει καὶ νὰ σκάει χιλιάρικα στὰ ὄργανα. Τὸ χτενάκι κι ὁ καθρέφτης στὸ τσεπάκι μέχρι ποὺ ἄφησε τοῦτο τὸν κόσμο τὸν ἀτέλειωτο, στὰ ἐνενήντα ὀχτὼ καὶ βάλε.

Ἡ θειά μου πέθανε σαλεμένη. Τὰ τελευταῖα χρόνια δὲν εἶχε μνήμη. Σκιὰ εἶχε ἀπομείνει, θλιμμένο ράκος, ἕνα ἀερικό.

«Αὐτὸς τὴν ἔφαγε, αὐτὸς ὁ στρίγκλος! Αὐτὸς ὁ σατανάς», μονολογοῦσε ἡ μάνα. Αὐτὸς πῆρε καὶ τὸν Ἀντρέα στὸ λαιμό του. Ἄν... δὲν ἔφερνε τὸ ληστή, θὲ νά 'χα κι ἐγὼ ἀδερφό. Ἂς ὄψεται. Ὅμως ὁ κακὸς κακὸ δὲν βλέπει. Ἂς εἶναι. Τὸν τιμώρησε ὁ Θεὸς μὲ κεῖνο τὸ ἀθῶο. Τί ἔφταιγε τὸ παιδί. Αὐτὸ τὸν λύγισε. Θηρίο, αὐτός! Εἶχε ἀδυναμία στὸ Γιωργάκη. Γιὰ τοῦτο σάλεψε ἡ Χριστιανή.

Ἡ θειά μου πέρασε πολλὰ βάσανα. Κι αὐτὸ τὸ τελευταῖο τῆς πῆρε τὰ συλλοϊκά. Τώρα ὅλοι εἶναι ἀναπαυμένοι, δικιωμένοι. Καλοὶ καὶ κακοί:

«Ὁ ἀποθανὼν δεδικαίωται!»

Ἔπειτα ἦρθαν ἄλλα χρόνια, ἄλλα βάσανα. Χρόνια δίσεκτα καὶ σκοτεινά. Ἦρθαν ἄλλα γεγονότα, ἄλλα περιστατικά. Ποιὸς θυμόταν τὸ ληστή... Οἱ μνῆμες σκεπάστηκαν ἀπὸ τὴ στάχτη τοῦ καιροῦ. Ἦταν ὁ πόλεμος, ἦταν οἱ θάνατοι, ἦταν ἡ πείνα, δὲν εἶχε ἀρχίσει ὁ ξεριζωμός. Βαστοῦσε ἀκόμα ἡ Κατοχή. Θυμᾶμαι ἐκείνη τὴ σκηνὴ στὸ μαγειρειό μας:

Ἡ μάνα ἔκλαιγε ἐκεῖνο τὸ βράδυ. Δὲν θυμᾶμαι τί ἐποχὴ ἦταν. Τὸ ἰταλικὸ ἀπόσπασμα, μαζὶ μὲ τὸ φόβο καὶ τὴν ἀπειλή, εἶχε κουβαλήσει καὶ μιὰ σκοτεινιὰ θεοσκότεινη. Ἡ μάνα ἔκλαιγε. Σκέπαζε μὲ τὴ χόβολη τὴ γάστρα κι ἔκλαιγε. Σκούπιζε μὲ τὴ μπροστοποδιὰ τὰ δάκρυά της καὶ σκέπαζε τὸ ψωμὶ στὴ γάστρα μὲ τὴ χόβολη. Σκούπιζε τὸν ἱδρώτα ποὺ αὐλάκωνε τὸ πρόωρα ρυτιδωμένο μέτωπό της μὲ τὸ μανίκι της κι ἔκλαιγε βουβά. Καὶ κάπου κάπου ἀναστέναζε. Μπορεῖ καὶ νὰ καταριόταν τὴ μοίρα της, τὸν Ἰταλό, τὸν πόλεμο, τὸ ληστή, τὸν μπάρμπα μου ποὺ «κολωνιαζόταν ὣς τὰ γέρα του». Ποιὸς ξέρει! Ἡ θειά μου κι ἡ μάνα μου μετακόμισαν γι' ἀλλοῦ, ἀναπαύτηκαν «πολὺ προτοῦ αὐτός»!

Μέσα στὴ σάλα οἱ ἀξιωματικοὶ σπάζανε καρύδια, ἔπιναν φρέσκο ρακί, ἀστειεύονταν στὴ γλώσσα τους καὶ γελοῦσαν. Ἦταν πρόεδρος ὁ πατέρας μου κι ἦταν ὑποχρεωμένος νὰ τοὺς «φιλοξενήσει», γιὰ νὰ μὴν πειράξουν τὸ χωριό. Εἶχαν ἔρθει γιὰ περιπολία. Τὸ Ἀντάρτικο ἔδινε κι ἔπαιρνε στὰ βουνά. Ἦταν προτοῦ ἔρθουν οἱ Ἐγγλέζοι μὲ τὶς λίρες.

Ἡ μάνα ἔκλαιγε στὸ μαγειρειό. Ὁ πατέρας κερνοῦσε ἀγάντα κρασί, μετὰ ἀπὸ τὸ ρακί. Στὸ φοῦρνο ψηνόταν τὸ ἀρνὶ μὲ τὶς πατάτες. Ἡ μάνα ἔκλαιγε.

Ἀφοῦ ἤπιανε ἀρκετά, ὁ ἀξιωματικὸς ρώτησε τὸ διερμηνέα του, ἕναν Ἕλληνα κοντόχοντρο, μὲ κατακόκκινα μάγουλα σὰν καρπουζόφετα καὶ δυὸ μάτια τόσα δά, μαῦρα σὰν κεφάλια ἀπὸ καρφιά:

«Ποῦ εἶναι ἡ κυρία τοῦ σπιτιοῦ, ποὺ μᾶς περιποιεῖται;»

Ἐκεῖνος τὸν ὁδήγησε στὸ μαγειρειό.

Ἡ μάνα ἔκλαιγε καὶ καταριόταν, κατακόκκινη ἀπὸ

τὴν πύρα.

«Γιατί κλαίει ἡ κυρία;» ρώτησε ὁ Ἰταλός. «Τί ἔχει;»

«Ἐσεῖς τρῶτε καὶ πίνετε στὸ σπίτι μου, νὰ τοῦ πεῖς, κι ὁ δικός μου ἀδερφὸς ὁ γκαρδιακός, ἕναν εἶχα, εἶναι στὴ φυλακὴ στὸ Βραχώρι. Μπορεῖ καὶ νὰ μὴ ζεῖ... Αὐτὸ νὰ τοῦ πεῖς». εἶπε. «Ἀφοῦ θέλει νὰ μάθει».

Κοίταξε μὲ παράπονο ἄγρια τὸν Ἰταλό.

Ἐκεῖνος ἄφησε τὸ ποτήρι ποὺ κρατοῦσε πάνω στὸ τζάκι καὶ χτύπησε ἐλαφρὰ τὴ μάνα μου στὴν πλάτη. Γύρισε μετὰ στὸ διερμηνέα του:

«Πολὺ κακό. Ἐμεῖς νὰ τρῶμε καὶ νὰ πίνουμε στὸ σπίτι τῆς κυρίας καὶ φρατέλο της νὰ βρίσκεται στὴ φυλακή; Μὴν κλαίει. Ἐγὼ μόλις φτάσω κάτω, δώσω ἀμέσως ἐντολή, ἀμέσως ἐλευθερώσω φρατέλο!»

Πικρογέλασε ἡ μάνα.

«Αὔριο θὲ νά 'ναι ἀργά. Δὲν θὰ ζεῖ ὁ ἀδερφός μου», εἶπε καὶ ἀνακάτωσε τὴ χόβολη πάνω στὴ γάστρα. «Αὔριο ποιὸς θὰ εἶναι ζωντανός!», συμπλήρωσε καὶ σκούπισε τὰ δάκρυα μὲ τὴν ποδιά της.

Δάκρυσε ὁ Ἰταλός. Πῆρε τὸ ποτήρι του, τὸ σήκωσε ψηλὰ κι ἔχυσε τὸ κρασὶ στὴ φωτιά:

«Ιταλὸ ἀξιωματικὸ ἔχει καρδιά, ἔχει... φρατέλος, ἐγὼ χυθεῖ ἔτσι αἷμα μου ἂν δὲν ἐλευθερώσω φρατέλο. Μὴν κλαίει».

Πῆγε στὴ σάλα, ἔπιασε τὸν ἀσύρματο κι ἔδωσε ἐντολὴ νὰ τὸν ἀφήσουν ἐλεύθερο. Καὶ τὸν ἄφησαν τὴν ἴδια στιγμή. Ὅμως ὁ Ἀντρέας μπορεῖ νὰ μὴν ἔμαθε ποτὲ πῶς γλύτωσε. Ὁ Ἀντρέας, ὁ γκαρδιακός της, ὁ «πικρὸς ἀδερφός», ἀνηφόριζε ὁλονυχτὶς καὶ δὲν πίστευε πὼς εἶναι ἀλήθεια. Κι ἡ μάνα ποὺ δὲν πίστευε στὰ λόγια τοῦ ἐχθροῦ, ἔψηνε ὅλη τὴ νύχτα γιὰ τοὺς ἐχθροὺς καὶ ἔκλαιγε. Μαγείρευε καὶ ἔκλαιγε. Σερβίριζε καὶ ἔκλαιγε. Δὲν προσευχόταν. Καταριόταν τὸν πόλεμο, μόλις ποὺ εἶχε γυρίσει ὁ πατέρας ἀπὸ τὸν Ἀλβανικό, τὰ χωράφια, ὅσα δὲν μπόρεσε νὰ σπείρει μὲ «κεῖνο» στὴν κοιλιὰ τὸ ἄτυχο, ποὺ πέθανε μωρό, χέρσα. Ὕστερα ἦρθαν τὰ χειρότερα.

Ὁ Ἀντρέας σώθηκε, σχεδὸν σὰν ἀπὸ θαῦμα. Εἶχε φορτωμένα τὰ μουλάρια, δῆθεν πράγματα γιὰ τὸ μαγαζί. Ὅμως κουβαλοῦσε ὅπλα καὶ πυρομαχικὰ γιὰ τοὺς ἀντάρτες τοῦ βουνοῦ. Ἦταν μυημένος ἀπὸ τὴ φυλακή. Μαζὶ μὲ τὰ λίγα γράμματα ποὺ ἔμαθε, ὀργανώθηκε στὸ σοσιαλιστικὸ κίνημα. Τά 'παιζε καὶ μὲ τοὺς χωροφυλάκους. Κανέναν δὲν πρόδωσε. Ἦταν σωστὸς καὶ φίλος, τίμιος, ὁ Ἀντρέας, τὸ ἤξερε ἡ μάνα. Ἐκεῖνο ποὺ δὲν κατάλαβε ποτέ της ἦταν πὼς ὁ Ἀντρέας κυνηγοῦσε σκόρπια πουλιά. Κι ὅμως ὁ Ἀντρέας αὐτὸ ἔκανε σ' ὅλη του τὴ ζωή, ὥσπου ἔγινε κι ἐκεῖνος πουλί, ἀητός, καὶ πέταξε στὰ βουνά.

Ἔφυγε μιὰν ἄλλη νύχτα στὰ βουνά. Δρασκέλισε τὸν κόσμο, ποὺ κοιμόταν βαριὰ ἐκείνη τὴν ἄλλη νύχτα, κανένας δὲν τὸν εἶχε ὑποψιαστεῖ, πῆρε τὸ δρόμο τῶν βουνῶν, χάθηκε. Ἔξω φυσομανοῦσε ὁ βοριάς. Τὸ ποτάμι, ἡ Ἑρμίτσα, μούγκριζε ἄγρια. Ἐκεῖνος πέταξε χαρούμενος πίσω ἀπὸ τὰ ἀγριοπούλια. Κανένας δὲν κατάλαβε. Ὅλοι κοιμοῦνταν στὸ χωριό. Κι οἱ χωροφυλάκοι στὴν ἄλλη κάμαρη κοιμοῦνταν, δὲν κατάλαβαν ποὺ ἔφυγε ὁ Ἀντρέας. Οὔτε κι ἡ θειά μου ἡ Χριστίνα τὸν κατάλαβε. Καὶ δὲν θὰ εἶχε ὑποψιαστεῖ ποτέ, δὲν ἤθελε ἴσως νὰ ξέρει, πὼς ὁ Ἀντρέας ἤτανε λεύτερο πουλὶ κι ἦταν γιὰ ἀνοιχτοὺς ὁρίζοντες. Πνιγόταν, τὸν ἔπνιγε ἡ καθημερινότητα.

Ὁ πατέρας ὅμως κάτι ἤξερε. Μπορεῖ κι ὁ ἴδιος νὰ τὸ λαχταροῦσε. Σίγουρα τὸ λαχταροῦσε. Τώρα, ὕστερ' ἀπὸ τὰ γεγονότα ποὺ ἔζησα πλάι του τὶς τελευταῖες ὧρες τῆς ζωῆς του, εἶμαι βέβαιη πὼς κι ἐκεῖνος κυνηγοῦσε σκόρπια πουλιά. Πάντα ἔλεγε, κι ἦταν μιὰ ἔμμεση δικαιολογία καὶ ἀποκάλυψη:

«Ὁ Ἀντρέας κυνηγοῦσε σκόρπια πουλιά. Δὲν ξέρεις,

συζυγίνα, τί πάει νὰ πεῖ αὐτό».

«Ἐγὼ ἕνα ξέρω. Δὲν καταλαβαίνω ἀπὸ τοῦτα. Ἕνα ξέρω: ἔτσι ποὺ πάει ὁ ἀδερφός μου θὰ τὸ φάει τὸ κεφάλι του μιὰ ὥρα ἀρχύτερα. Ἂν δὲν τό 'φαγε. Μιὰ ζωὴ φαρμάκια μᾶς ποτίζει. Ἐγὼ ἕνα ξέρω. Τὸν τρυγάει τὸ αἷμα του. Ἂν εἶχαν παιδιά, μπορεῖ νὰ κρατιόταν. Νὰ μὴν ἔπαιρνε τὰ πλάγια. Τώρα... τὸν ἔχω ξεγραμμένο, δὲν ἔχω ἀδερφό».

Ὅμως κάπου μέσα της τὸν περίμενε, σὰν τὴ Γοργόνα, τὴν ἀδερφὴ τοῦ Μέγα Λέξανδρου, τὸν περίμενε.

«Ζεῖ, πῶς δὲ ζεῖ ὁ ἀδερφός μου ἐμένα», ἔλεγε, ὅταν ἐρχόταν καμιὰ εἴδηση ποὺ τὸν εἶχε γιὰ νεκρό. «Θὰ γυρίσει, πῶς δὲν θὰ γυρίσει, ὅλος ὁ κόσμος γύρισαν στὰ σπίτια τους, ὁ Ἀντρέας δὲν θὰ γυρίσει; Αὐτὸς γύρισε ἀπ' τὸ κάτεργο καὶ δὲν θὰ βρεῖ στράτα νὰ 'ρθεῖ ἀπ' τὸ βουνό;»

Τὸν περίμενε ἡ ἔρημη ὡσότου ἔκλεισε τὰ μάτια. Ἔφυγε μὲ πολλοὺς καημοὺς ἡ μάνα. Καὶ μὲ τοῦ Ἀντρέα.

Ὁ Ἀντρέας δὲν ξαναφάνηκε. Δὲν γύρισε, οὔτε θὰ γυρίσει. Ἔμεινε στὰ βουνὰ μὲ τοὺς ἀντάρτες νὰ κυνηγάει ὁλοχρονὶς σκόρπια πουλιά, τὴ λευτεριά, τὸν ἥλιο. Μπορεῖ νὰ ἔγινε πουλί, ἀερικό, φάντασμα, νὰ τριγυρνάει στὶς λαγκαδιὲς καὶ στὰ ρουμάνια, κυνηγώντας ἄπιαστα πουλιά, τὴ λευτεριά, τὸ δίκιο, τὴν ἰσότητα. Ποιὸς ξέρει; Ποιὸς μπορεῖ νὰ ξέρει.

Ὁ Ἀντρέας ἔμεινε γιὰ πάντα στὰ βουνά. Κι ἡ θείτσα μου τὸν περιμένει ἀκόμα.

Καὶ θὰ τὸν περιμένει. Ἐκεῖ στὴν «ἀγκωνή» της. Μὲ τὴ φωτιὰ νὰ καίει τὶς ἀναμνήσεις. Κι ἔξω κι ὁλόγυρα ὁ κόσμος νὰ κοιμᾶται.

Ὅπως τότε.

Ἡ μάνα ἔγνεθε. Ὅλο ἔγνεθε καὶ ὕφαινε, ὅταν δὲν ἦταν

στὸ χωράφι, τὰ βράδυα κι ὅταν ὁ καιρὸς ἦταν κακός. Ἡ μάνα πονοῦσε. ἔκλαιγε μέσα της κι ὅταν ἀκόμα γελοῦσε. Δὲν ἤξερε τί ἤθελε νὰ πεῖ ὁ πατέρας. Δὲν ἤθελε νὰ ξέρει πὼς ἡ ζωή της θὰ τελειώσει ἐκεῖ στὸν Ἄη Νικόλα, στὸ ξάγναντο ἢ στὸ Παλιόκαστρο κάτω ἀπὸ τὰ κυπαρίσσια. Οὔτε πὼς θὰ σάπιζαν τὰ κοκαλάκια της. Πίστευε στὸν Παράδεισο καὶ στὴν Κόλαση, χωρὶς νὰ ξέρει τί νὰ διαλέξει, ὅπως τὸ βρῆκε, ὅ,τι τῆς ὅριζαν ἔκανε: ὁ πατέρας, ὁ γαμπρός της, ὁ ἄντρας της. Τῆς ἔφτανε νὰ ζυμώνει τὴ λάσπη μὲ τὸ ἄχυρο, νὰ φτιάχνει «ἀστράκι», νὰ στεγάζει τὰ ζῶα, τὶς ἔγνοιες της. Τῆς ἔφτανε νὰ στρίβει τὸ μαλλί, νὰ ὑφαίνει λουλούδια τὶς μνῆμες της καὶ πουλιὰ τὶς ἐλπίδες, τὰ ὄνειρα καὶ τὶς ἀπαντοχές της. Κι ἀποχαιρέτησε τὸν κόσμο μ' ἕνα κλωνάκι ρίγανη ἀνθισμένη καὶ δυὸ γουλιὲς νεράκι.

Πᾶνε ἀπὸ τότε τόσα χρόνια.

Θ' ἀνέβω καὶ θὰ τραγουδήσω
στὸ ἀψηλότερο βουνό·
ν' ἀκούγεται στὴν ἐρημιὰ
ὁ πόνος μου μὲ τὴν πενιά!
Κι ὅταν θὰ κλαίω καὶ θὰ πονῶ,
θ' ἀναστενάζει τὸ βουνό...

ΤΡΑΓΟΥΔΟΥΣΕ Ο ΓΙΑΝΝΗΣ, ὁ γείτονας, τὸ παιδὶ μὲ τὴ χρυσὴ καρδιά, ποὺ ἔγινε μετὰ δασοφύλακας γιὰ νὰ ἔχει μισθό, καὶ πέθανε ἀπὸ καρδιά, χρόνια τώρα. Κι ἡ φάλτσα φωνή του χώνευε στὴν κάψα τοῦ φριχτοῦ μεσημεριοῦ κατακαλόκαιρο, κάτω ἀπ' τὴ φρίτζα τῆς φτέρης καὶ τοῦ λιμνοκάλαμου· κι ἄμπωχνε τὴ νύστα ἀπὸ τὰ κουρασμένα βλέφαρα· καὶ κακάριζαν κότες καὶ κοκόρια· κι οἱ γειτονοποῦλες, ὅσες εἶχαν βλέψεις γιὰ τὸ Γιάννη, σιγομουρμούριζαν στὸ δικό τους τὸ σκοπό. Καὶ περνοῦσαν στὴ βελόνα κι ἀπὸ κεῖ στὴν καπνοκλωνὰ τὰ καπνόφυλλα, τὴν πίκρα καὶ τὴ νύστα τους. Ἀρμαθιάζανε τὸ μόχθο καὶ τὰ ὄνειρά τους, χρόνια καὶ χρόνια στὰ καπνοχώραφα καὶ στὰ λιοπύρια τοῦ διψασμένου τόπου μας...

Ἐκεῖ ποὺ βρεθήκαμε, ἀπόκληροι, πρόσφυγες μέσα στὸ ἴδιο μας τὸ σῶμα, στὸ χῶμα καὶ στὴ φτώχεια μας, ἀνάθεμα τὸν πόλεμο! Πόλεμος ἦταν αὐτὸς ποὺ μᾶς ξερίζωσε, αὐτὸς ἦταν κατάρα, νὰ τρώει ὁ ἀδερφὸς τὸν ἀδερφό· νὰ καταριέται ἡ μάνα τὸ παιδὶ καὶ τὸ παιδὶ τὴ μάνα.

Ἂς εἶναι!

Ριζώσαμε σὲ μιὰ παλάμη γῆς· χωρέσαμε ἐννιὰ νομάτοι στὸ χαγιάτι, λέω, στὴν ἀποθήκη τοῦ Χαρίλαου, πέθανε κι αὐτὸς στὰ πενήντα ὀχτώ του ἀπ' τὸ ρακί. Τσιμέντο κάτω, κεραμίδι εὐρωπαϊκὸ ἀπὸ πάνω, δίχως ταβάνι, τρία παράθυρα μόνο μὲ ἐξώφυλλο, δίχως τζάμι, ἕνα τζάκι στὸ μέσο τῆς μικρῆς, δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ ὀρθογωνίου δαπέδου καὶ μιὰ πόρτα δίφυλλη στὰ νότια...

Ἦταν μέσα στὸν Ἐμφύλιο, ποὺ ἐγκαταλείψαμε τὸ χωριὸ στὰ ριζὰ τοῦ Παναιτωλικοῦ. Κι ἀφήσαμε πίσω μας τὸν ἱδρώτα καὶ τὸ μόχθο, τὰ κόκαλα, τὰ ἱερὰ καὶ τὰ ὅσια τῶν γονιῶν καὶ τῶν προγόνων, τὶς ψυχοῦλες τους σὲ κεῖνο τὸ μικρὸ νεκροταφεῖο μὲ τοὺς ξύλινους σταυροὺς καὶ τὶς ἀσβεστωμένες πετρίτσες ποὺ ὁρίζουν τὸ χῶρο τοῦ καθενὸς ἀπὸ τοὺς «κεκοιμημένους». Καὶ τὸν Ἅη Νικόλα μας νὰ ἐποπτεύει τὴν ἐπίγεια καὶ τὴν ἐπουράνια Παράδεισο ζώντων τε καὶ τεθνεώτων.

Ἤτανε τότε ποὺ τὸ Ἀντάρτικο φούντωνε στὰ βουνά, καὶ στοὺς κάμπους ὀργίαζε ὁ φασισμὸς κι ἡ προπαγάνδα κι ἄνοιγε ὁ δρόμος γιὰ τὰ ξερονήσια, ὁ δρόμος τῆς ἐξορίας τῶν ἀντιφρονούντων πρὸς τὴν ἐξουσία τῶν «Ἐθνικοφρόνων», ὁ δρόμος τῆς ἐξαθλίωσης καὶ τῆς ἐθνικῆς μειοδοσίας.

Ὁ πατέρας εἶχε γυρίσει δοξασμένος ἄδοξα ἀπὸ τ' Ἀντάρτικα τοῦ Ζέρβα, εἶχε γλυτώσει τὴν ἐκτέλεση στὴν Τατάρνα, ὅπου εἶχε γίνει μάρτυρας αὐτόπτης βασανιστικῶν ἐκτελέσεων ἀπὸ τοὺς ἀντάρτες τοῦ βουνοῦ, καὶ κουβαλοῦσε μέσα του ὅλη τὴ φρίκη τῶν στρατευμάτων τοῦ βουνοῦ· χάρη στὸν Ἀντρέα γλύτωσε, φῶς φανάρι, ποὺ εἶχε διασυνδέσεις μὲ τοὺς ἀντάρτες κι ἔδινε πληροφορίες· αὐτὰ πρὶν ἀπὸ τὸ '47. Μᾶς ἅρπαξε, πήραμε ὅ,τι φορτώνονταν στὰ ζῶα καὶ τραβήξαμε πρὸς τὰ καμπόχωρα, ὅπου εἶχε μεγάλη πέραση ἡ ἐθνικοφροσύνη. Κι απα-

νεμιάσαμε στὸ κατώι τῆς Κωστάντως πρῶτα, κι ἔπειτα στοῦ ξαδέρφου μας τοῦ Χαρίλαου, ποὺ πέθανε στὰ πενήντα ὀχτώ του ἀπὸ τὸ ρακί.

Φύγαμε ἀπὸ τῆς Κωσταντούλας γιατὶ δὲν εἴχαμε νὰ πληρώνουμε τὸ νοίκι. Κι αὐτὴ ἦταν τρελὴ ἀπὸ γεννησιμιοῦ της. Μοναχοκόρη, ὀρφανὴ ἀπὸ πατέρα, ὄμορφη καὶ μὲ προοδευτικὲς ἰδέες, καλομαθημένη καὶ τεμπέλα, μοσχοβολοῦσε νιάτα!

Τότε στὴν ἄψη τῶν αἰσθημάτων τὴν ἐρωτεύτηκε ὁ Λάμπρος, παντρεύτηκαν, ποῦ νὰ «στρώσει» ἡ Κωστάντω. Εἶδε κι ἀπόειδε ὁ ἄνθρωπος, νοικοκύρης αὐτός, ἀπὸ καλὸ σπίτι, πῆρε τὰ μάτια του κι ἔφυγε. Ἡ Κωστάντω τό ’ριξε ὄξω. Τά ’βαλε μ’ ὅλους τοὺς ἄντρες. Ἔκανε φάρσες φοβερές, ὅπως μᾶς διηγόταν μετά. Ἕνας ἔμπαινε ἀπὸ τὴν πόρτα, ἄλλος πηδοῦσε ἀπὸ τὴ γλαβανὴ στὸ κατώι κι ἔπεφτε πάνω στὰ παλιούρια, ποὺ εἶχε βάλει ἀπὸ κάτω. «Μιὰ τοῦ κλέφτη, δυὸ τοῦ κλέφτη», τὸ παιχνίδι πῆρε τέλος. Οἱ ἐπίδοξοι ἐραστὲς λιγόστεψαν, κακὸ χωριὸ τὰ λίγα σπίτια, δὲν ξαναπάτησε κανείς. Ὄχι πὼς ἦταν πόρνη, σαδίστρια ἦταν. Ἀπόμεινε νὰ κοιτάει ἀπ’ τὸ παράθυρο, νὰ τραγουδάει, νὰ περνάει τὴν ὥρα της ἀπὸ γειτονιὰ σὲ γειτονιά.

Κι ἦρθε ἡ ἐποχὴ τῶν «ἀνταρτόπληκτων». Ὁ κόσμος ἦρθε –ἦρθε! τὸν ἔφεραν, τὸν ξεσπίτωσαν, γιὰ νὰ μὴν τροφοδοτεῖ τοὺς ἀντάρτες τοῦ βουνοῦ– στὰ καμπόχωρα. Γέμισαν τὰ κατώγια, οἱ στάβλοι κι οἱ καλύβες κόσμο ἄστεγο, ψειριασμένο καὶ πεινασμένο. Κι ἡ φυματίωση σάπιζε ἀκόμα τὰ πνευμόνια κι ἔσερνε τὰ θύματά της στὴν ἀπομόνωση. Χειρότερα κι ἀπὸ στρατόπεδα θανάτου, νὰ πετοῦν οἱ γονεῖς τὰ παιδιά, τὰ παιδιὰ τοὺς γονιοὺς ἔξω μακριά, νὰ πεθαίνουν «σὰν τὰ σκυλιά». Οὔτε κὰν οἶκτος δὲν ὑπῆρχε στὴν ψυχὴ τῶν ἀνθρώπων.

Ἡ Κωστάντω, ὅταν φύγαμε ἀπ’ τὸ κατώι της, ἐκεῖ γύρα στὸ ’48, νοίκιασε τὸ δωμάτιο στὸ Λουκᾶ. Ὁ Λουκᾶς εἶχε ἔρθει ἀπ’ τὰ ὀρεινά. Ψηλός, καλοκαμωμένος καὶ πολὺ μικρότερός της. Κρατοῦσε ὅμως κι ἡ Κωστάντω, ἀδούλευτη ὅπως ἦταν, ἀπὸ δῶ σ’ ἔχω, ἀπὸ κεῖ σ’ ἔχω, τά ’φτιασε μὲ τὸ Λουκᾶ. Στὸ ἄψε σβῆσε τὸν τύλιξε, παντρεύτηκαν, προτοῦ νὰ πάει φαντάρος ὁ Λουκᾶς μὲ τὰ ρόδινα σὰν ὄμορφο μῆλο μάγουλα. Καὶ προτοῦ ν’ ἀπολυθεῖ ἀπ’ τὸ στρατὸ ὁ Λουκᾶς, βρέθηκε μ’ ἕνα στὴν ποδιὰ καὶ μ’ ἕνα στὴν κοιλιὰ ἡ Κωσταντούλα. Ἀλλὰ ποῦ μυαλὸ γιὰ δουλειά! Ἔσκουζαν τὰ νήπια, τραγουδοῦσε ἡ Κωσταντούλα μιᾶς καὶ δὲν ἔβρισκε καιρὸ γιὰ χωρατά. Ὅσο βαστοῦσε ἡ παλιόγρια ἡ μάνα της τά ’φερναν βόλτα. Ὁ Λουκᾶς δούλευε κι ἡ Κωσταντούλα γεννοῦσε. Ἀλλὰ τὸ χούι, χούι! Ποῦ νὰ στρώσει ἡ Κωσταντούλα! Καθόταν στὸ κεφαλόσκαλο, ἄνοιγε τὰ πόδια, σήκωνε τὰ φουστάνια καὶ φωτογράφιζε τὸν κόσμο, ἔτσι ἀπὸ καπρίτσιο!

Ὁ Λουκᾶς δὲν ἦταν κουτός. Δὲν ἄντεξε. Μετὰ τοὺς πρώτους καὶ τοὺς δεύτερους, μπορεῖ καὶ τοὺς τρίτους ἔρωτες τῆς ὑπομονῆς, ἅρπαξε τὴν ἁγία ράβδο. Ἄρχισε ἡ γκρίνια, ποὺ αὔξαινε μαζὶ μὲ τὴ φτώχεια καὶ τὸν πληθυσμὸ τῆς οἰκογένειας. Πέθανε κι ἡ γριὰ καὶ περίσσευε ἡ βρόμα, ὅπως καὶ τὸ ξύλο. Ἡ Κωσταντούλα τραγούδι, σεργιάνι, ξάπλα καὶ περιοδικό! Κι ὅπως ἤξερε ἀπ’ τ’ ἀστυνομικὰ μυθιστορήματα, ἅρπαξε μιὰ νύχτα τὸ τσεκούρι κι ἔδωσε δυὸ στὸ Λουκᾶ. Εὐτυχῶς τὸν πῆρε ξώφαλτσα. Στὸ δικαστήριο τὴν ἔβγαλαν «φρενοβλαβῆ» καὶ τὴν ἀπάλλαξαν μὲ τὸ ἐλαφρυντικὸ πὼς «ἐνήργησε ἐν βρασμῷ ψυχῆς». Συνήγορός της ἦταν κι ὁ ἴδιος ὁ Λουκᾶς, μιᾶς καὶ ἦταν σὲ ἐνδιαφέρουσα, ἑτοιμόγεννη.

Ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα ἡ ζωὴ τῆς μούσας τῆς μετακατοχικῆς περιόδου πῆρε ἄλλη τροπή: περιέφερε τὴν ἀθλιότητα τῆς φτώχειας καὶ τῆς κακομοιριᾶς στὶς γειτονιὲς τραγουδώντας, ὡς «τυφλὴ ἀνθοπῶλις»:

Ἀγοράσατέ μου ἄνθη τοῦ φωτός μου στερημένη,
ἔρχομαι μακρόθεν ξένη
καὶ τὸν οἶκτον σας ζητῶ...

Πέθανε ἀπὸ καρκίνο τοῦ ἐγκεφάλου, ἀφήνοντας πίσω της τὸ Λουκᾶ μὲ πέντε ὀρφανά. Ὁ Λουκᾶς τὰ φρόντισε καλύτερα κι ἀπὸ μάνα. Ἔφτιασε καὶ τὸ σπίτι καὶ ζεῖ μὲ τὴ δεύτερη γυναίκα του. Κι ὅλα, ἐκτὸς ἀπ' τὸν ἀπόηχο τοῦ τραγουδιοῦ τῆς Κωσταντούλας στ' αὐτιά μου, ξεχάστηκαν. Ὅμως ἔχω ἀκόμα στὸ κορμί μου ἐκεῖνες τὶς ἄγριες νύχτες στὴν ἀποθήκη τοῦ Χαρίλαου...

Τὸ κρύο ἔμπαινε ἀπὸ παντοῦ, τρύπωνε ἀνάμεσά μας καὶ μαστίγωνε τὸν ὕπνο, ξάναβε τὴ φωτιὰ στὸ τζάκι καὶ τό 'σκαγε ἀπὸ τὰ κεραμίδια. Κι ἀπὸ τὶς χαραμάδες τῶν παραθυριῶν ἔμπαινε τὸ φεγγάρι κι ἔφερνε τὸν οὐρανὸ πάνω ἀπ' τὰ κεφάλια μας. Καὶ σφιγγόμασταν τὸ ἕνα πάνω στὴν καρδιὰ καὶ στὸ κορμὶ τοῦ ἄλλου ἀδερφιοῦ γιὰ νὰ μᾶς φτάσουν τὰ σκεπάσματα. Καὶ ἡ μεγάλη ἀδερφή, ἔσφιγγε μὲ τὶς ὧρες τὸν πονόδοντο, στοῦ κρεβατιοῦ τὴν ἄκρη. Ἡ αὐγὴ μᾶς ἔβρισκε μουδιασμένα· κι ἔμπαινε κουτσὴ κι ἀνήμπορη ἡ μέρα, βαδίζοντας δειλὰ μέσα στὸ κρύο τῆς ψυχῆς, ποὺ μᾶς ἐθέριζε.

Χρόνια καὶ χρόνια, ἐκεῖ στὴ χαμοκέλα, ἡ μάνα ἔγνεθε ὥς τὰ μεσάνυχτα κι ἀκόμα παραπίσω, ὅσο φώτιζε τὸ τζάκι. Ὁ πατέρας δὲν εἶχε πιὰ κουράγιο γιὰ παιδιά, ἡ μάνα εἶχε κλείσει τὰ σαρανταπέντε. Κι εἶχε «στεγνώσει» πιὰ ἡ ἔρημη, δέκα γέννες ζωντανὲς τῆς ἔδωκε ὁ Μεγαλοδύναμος. Τὸ ἔργο τῆς συμμετοχῆς της στὴ διαιώνιση τοῦ εἴδους εἶχε τελειώσει. Ὅσα τῆς ἔδωσε ὁ Θεός, δοξασμένο τ' ὄνομά του κι ἃς μὴν ἤξερε γιατί, τὰ ἔφερε ζωντανὰ στὸν κόσμο. Τῆς πῆρε τρία, δικά του ἤτανε... Ἂς εἶναι. Ἔγιναν παπαροῦνες καὶ μελισσοχόρταρο καὶ ἀνεμῶνες οἱ ψυχοῦλες τους. Στὸν Ἅη Νικόλα, στὸ παλιὸ χωριό, ἐκεῖ:

Ἀνάμεσα σὲ δυὸ λιθάρια ἀναπαύονται οἱ ψυχές.
Ἐδῶ τὸ μνῆμα τοῦ ἀδελφοῦ μας τῶν ὀχτὼ ἡμερῶν
ἐκεῖ τῆς ἀδερφῆς τῶν τριῶν χρόνων
καὶ παραπέρα μοναχὸ τῆς ἄλλης μας
ποὺ κλάψαμε παιδιὰ στὴν Κατοχή.
Εἶναι καὶ κάποιοι ξύλινοι σταυροὶ πιὸ κεῖ
λησμονημένων συγγενῶν
πάππων προπάππων καὶ συγχωριανῶν.
Τὰ πιὸ πολλὰ σημάδια τῶν φιλτάτων ἐκλιπόντων
δυὸ τρία τέσσερα λιθάρια.

Ὁ πατέρας δὲν εἶχε ὕπνο. Σκάλιζε τὴ φωτιὰ ἢ πελεκοῦσε ξύλα, ρίζες ἀπὸ ρείκια εὐκολοδούλευτες. Κι ἔφτιαχνε πιάτα καὶ κουτάλες, σταχτοδοχεῖα, γκλίτσες καὶ κρεμάστρες καὶ γαβάθες, ἀνθοδοχεῖα, ἀκόμα καὶ ποτήρια· καὶ τὰ φιλοτεχνοῦσε μερακλήδικα μὲ σκαλίσματα, τοὺς ἔδινε ὡραῖα σχήματα, τῆς ἀρεσκείας του. Πράγμα ποὺ τὰ κατέστησε περιζήτητα κι ἀποτέλεσε στοιχεῖο διαμάχης κατὰ τὴ μοιρασιὰ καὶ προστριβῶν μεταξὺ τῶν κληρονόμων... Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κασέλα, ποὺ δὲν τὴ διεκδίκησε κανείς, ἄγνωστο γιατί.

Βέβαια, ὁ πατέρας δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ ὑποπτευθεῖ πὼς αὐτὰ τὰ εὐτελῆ καὶ πρωτόγονα ἀντικείμενα, τὰ αὐστηρῶς προορισμένα γιὰ πρακτικὴ χρήση καὶ κάλυψη βασικῶν ἀναγκῶν τῆς καθημερινῆς ζωῆς, θ' ἀποκτοῦσαν τόση ἀξία καὶ σημασία γιὰ τοὺς ἐπιγενόμενους. Ὅπως, ἄλλωστε, κι ὅταν προσπαθοῦσε νὰ δημιουργήσει μιὰ περιουσία ἀπὸ τὴν ἀρχή, γιὰ νὰ δώσει συνέχεια καὶ διάρκεια στὸ ὄνομά του, καθ' ὅλα ἔντιμο καὶ ἄξιο.

Πελεκοῦσε καὶ λύγιζε ξύλα. Κι ὅταν δὲν ὑπάκουαν, τὰ πύρωνε πάνω ἀπὸ δυνατὴ φωτιὰ καὶ τότε μαλάκωνε ἡ δύστροπη σάρκα τους καὶ τοὺς ἔδινε τὸ σχῆμα ποὺ ἤθελε.

Καὶ περνοῦσε μὲ ξενυχτισμένα ὄνειρα καὶ μὲ χίλιες δυὸ στερήσεις ὁ ζαβὸς καιρός. Κι ἔδινε κι ἔπαιρνε ἡ ἐθνικοφροσύνη κι ἡ σπιουνιὰ στὰ καμπόχωρα μὲ τοὺς χαφιέδες, ὅσο φούντωνε τὸ ἀντάρτικο στὰ βουνά.

ΤΟ ΣΠΙΤΙ ΜΑΣ, αὐτὸ τέλος πάντων ποὺ εἴχαμε γιὰ σπίτι, ἡ ἀποθήκη τοῦ Χαρίλαου δηλαδή, ποὺ μᾶς ἔβαλε μέσα γιὰ νὰ μὴν τὴν ἐπιτάξει ὁ στρατός, ποὺ φύλαγε ἐκεῖ νὰ μὴν κατεβοῦν οἱ «ληστοσυμμορίτες» ἀπὸ τὰ βουνά, ἦταν πάντα «ἀνοιχτό» – ἐκτὸς ἀπὸ τὶς τρύπες ποὺ ἔμπαζαν. «Κουτσοί, στραβοί, ὅλοι στὸν Ἅγιο Παντελεήμονα», ἔλεγε στὴν ἀπελπισία της ἡ μάνα κι ἔξυνε μὲ τὸ ἀδράχτι τὸ κούτελό της. Ὁ πατέρας δὲν ἄντεχε χωρὶς κουβέντα, οἱ ἐννιὰ νοματαῖοι ποὺ εἴμασταν μοναχοί μας δὲν τοῦ ἔφταναν. Κουβαλοῦσε καὶ μουσαφιραίους, συγγενεῖς καὶ φίλους.

Κατέβαζε ἀπ' τὰ χωριὰ τὶς ξαδέρφες, κοντινὲς καὶ μακρινές, νὰ μάθουν τέχνες, νὰ «ξεστραβωθοῦν»...

«Χριστιανέ μου, δὲ χωρᾶμε μοναχοί μας. Ποῦ θὰ κοιμηθεῖ τόσος κόσμος, τί θὰ φάει;», τραβοῦσε τὰ μαλλιά της ἡ μάνα.

«Ἔχει ὁ Θεός», ὁ πατέρας. «Γι' αὐτὸ εἴμαστε οἱ συγγενεῖς».

«Θὰ μᾶς φάει ἡ ψείρα», ἡ μάνα.

Τὸ βιολί του ὁ πατέρας:

«Νὰ 'ρθεῖ ἡ Σοφούλα, νὰ 'ρθεῖ ἡ Μέλπω, νὰ 'ρθεῖ ἡ Γιαννούλα. Δὲ θέλω πληρωμή. Τί τώρα! Ξένοι εἴμαστε! Ὅ,τι ἔχουμε θὰ φᾶμε».

Καὶ δὲν ἤθελε. Τὸ ἐννοοῦσε ὅ,τι ἔλεγε. Ἕνα πράγμα δὲν ἤθελε νὰ ἐννοήσει: πὼς ὁ πραγματικὸς ἐχθρὸς τῆς πατρίδας ἦταν τὸ στέμμα κι ἡ ἐθνικοφροσύνη.

Ἦρθαν οἱ ξαδέρφες, ἔφαγαν, ἤπιαν ἀπὸ τὰ βρισκούμενα, ἔμαθαν τέχνες, ἀπῆλθαν. Ἔκτοτε, μὴν τὶς εἴδατε!

Ἐρχόντανε οἱ χωροφυλάκοι, πρόσωπα εὐυπόληπτα, τίμια, σημαντικά, φρουροὶ τοῦ ἔθνους. Ἔκαναν περιπολίες στὰ ριζὰ τοῦ βουνοῦ μὴ λάχει καὶ κατέβουν οἱ ἀντάρτες καὶ μᾶς πάρουν τὸ βιός μας· ἐμᾶς; Τί εἴχαμε τότες ἐμεῖς: ἕνα παλιομούλαρο, δυὸ γίδες, δώδεκα κότες καὶ δεκαπέντε πρόβατα, ποὺ μᾶς τὰ «ἔφαγε» ὁ γείτονας, ποὺ τοῦ τὰ δώσαμε νὰ τὰ φυλάει μὲ τὰ δικά του. Ὅταν ἦρθε ἡ ὥρα νὰ λογαριαστεῖ μὲ τὸν πατέρα, βγήκαμε καὶ χρεωμένοι. Οὔτε τυρὶ οὔτε γάλα οὔτε πρόβατο! Τόσα ὁ βοσκός, τόσα τὰ λιβαδιάτικα, τζίφος τὸ κέρδος!

«Καλὰ κι ἄξια! Ἔχει ὁ Θεός», σταυροκοπήθηκε ὁ πατέρας.

«Πολλὰ ἔχει ὁ Θεός. Ἐμᾶς τί μᾶς ἔμεινε», ἔκαμε ἡ μάνα.

Λοιπόν, μᾶς φύλαγαν ἀπ' τοὺς ἀντάρτες οἱ χωροφυλάκοι, ἀπ' τὰ «μιάσματα». Αὐτοὶ οἱ ἄθεοι, ὅπως ἀποκαλοῦσε τοὺς ἀντάρτες, ὁ πατέρας, μὲ πλήρη συναίσθηση εὐθύνης, οἱ ἐχθροὶ τοῦ στέμματος. Αὐτὸ κυρίως βάραινε στὴ συνείδησή του.

Γύριζαν οἱ χωροφυλάκοι, ἔτρωγαν, ἔπιναν, ἅμα τοὺς λάχαινε ἀγκαστρῶναν καὶ καμιὰ φαρμακωμένη, δὲν προσπερνοῦσαν, ἂς ἦταν καὶ καμιὰ χαροκαμένη, λόγο δὲν ἔδιναν, ἔπιναν καὶ τὸ ρακάκι τους κρυφά, τὴν παρανομία δὲν τὴ λογάριαζαν γιὰ τὸν ἑαυτό τους, φτάνει νὰ εἴχανε τὸ μερτικό τους.

«Τί διάολο! Ἐξουσία εἴμαστε! Φρουροὶ τοῦ Ἔθνους, προστάτες τ'ς πατρὶς καὶ τ'ς Ἑλλάς! Τί διάολο».

Ἔρχονταν καὶ στὸ «καλύβι» μας, τοὺς τάιζε, τοὺς ξεψείριαζε, τοὺς ἔπλενε ἡ μάνα, ὅπως τὸν καιρὸ στ' ἄλλο χωριό, τοὺς σιδέρωνε, καλοπερνοῦσαν, ὅπως τότε, πρὶν ἀπὸ τὸν Ἐμφύλιο, ποὺ στέριωναν οἱ καλὲς φιλίες. Τοὺς

ἔστρωνε ἡ μάνα μας προικιὰ ποὺ ὕφαινε πλάι στὴ γωνιά, τέντωναν τὴν ἀρίδα τους καὶ τό 'ριχναν στὸ ροχαλητό.

Ἔξω στὸ δρόμο καὶ στὰ στενορύμια σεργιανοῦσε τὸ σκοτάδι κι ἡ παγωνιὰ πέτρωνε τῆς νύχτας τὸ τρομαγμένο ὄνειρο.

Καὶ περνοῦσε ὁ ζαβὸς καιρὸς μὲ σκορδαλιὰ καὶ ρέγγες καὶ λαδόξιδο. Καὶ θριάμβευε ἡ ρουφιανιὰ κι ἡ σπιουνιὰ κι εἶχαν γίνει ἀφεντάδες οἱ δοσίλογοι· κι οἱ προδότες πρόσωπα περιωπῆς...

Κι ἦρθε ἡ νύχτα, καταχείμωνο ἦταν, ποὺ ἦταν ἀφύλαχτο τὸ χωριό. Κρὰπ κρούπ, κρὰπ κρούπ! στὸ χωματόδρομο οἱ ἀρβύλες. Ντοὺπ ντούπ! στὴν πόρτα μὲ τὸν ὑποκόπανο οἱ ἀντάρτες στὴ γειτονιά. Κλάματα καὶ φωνές. Κι ἀπάνω ποὺ μισάνοιγαν τρεμάμενες οἱ πόρτες τῆς περιέργειας καὶ τοῦ τρόμου, νά καὶ τὸ περιπολικό, πέφτει ἀπάνω στοὺς ἀντάρτες. Ἄναψε τὸ πελεκούδι. Τρεῖς χωροφυλάκοι στὸν τόπο. Οἱ ἀντάρτες πῆραν τὴν Κούλα, τὴν Ἀγγέλω, τὸ Νίκο καὶ τὸ Μῆτρο, ἀπὸ τὴ γειτονιά, πῆραν καὶ τὸ Θανάση καὶ τὸ Στάθη, οἰκογενειάρχες οἱ δυὸ τελευταῖοι, καὶ οὔτε φωνὴ οὔτε ἀκρόαση, τρύπωσαν στὰ βουνά. Ὁ Μῆτσος ὁ χωροφύλακας γλύτωσε, τὸν πῆραν ξώπετσα στὴ χλαίνη, εἶχε τύχη, εἶπαν, ποὺ τὸν γνώρισε ὁ Ἀντρέας, ποὺ ἦταν φίλοι προτοῦ φύγει στὸ βουνό, ὁ ἀνεπρόκοπος ὁ ἀδερφὸς τῆς μάνας, ποὺ εἶχε ἔρθει ἀπὸ τὴ φυλακὴ μὲ «χάρη», ἕνεκα ποὺ κινδύνευε ἡ πατρίδα...

«Μῆτσο, ἔλα, μωρὲ Μῆτσο, ἐγὼ ὁ Ἀντρέας εἶμαι», φώναξε ὁ ἀντάρτης. «Κάτω τὰ χέρια ἀπὸ τὸ Μῆτσο!», πρόσταξε τοὺς συντρόφους του. «Ἔλα, μωρὲ Μῆτσο! Ἔχουμε ἀρχὲς ἐμεῖς...»

«Ἄι σιχτίρ, προυδότ'!», οὔρλιαξε ὁ Μῆτσος, κι ἔριξε στὰ τυφλά. «Ἄι σιχτίρ, μίασμα, διαουλόσπαρμα, ὀχτρὲ τ'ς πατρίς! Ποιὸς Ἀντρέας;»

Καὶ χώθηκε στὰ στενοσόκακα, ψάχνοντας τὸ κορμί

του νὰ βεβαιωθεῖ πὼς εἶναι ἀκέραιο. Στέριωσε τὸ κεφάλι του στὸ σβέρκο του· καὶ τότε συνειδητοποίησε ποιὸς ἦταν ὁ Ἀντρέας...

«Ἐσύ, μωρὲ παλιόφιλε, ἐσύ!, ψέλλισε. Ἄι σιχτίρ, πῶς καταντήσαμε!»

Ἔχωσε τὴν οὐρὰ στὰ σκέλια καὶ τράβηξε κατὰ τὸν κάμπο.

Ὁ Ἀντρέας ἔφυγε πάλι στὰ βουνά, χωρὶς νὰ 'ρθεῖ νὰ ἰδεῖ τὴν ἀδερφή του. Ὅποιος γευτεῖ τὸν ἀέρα τοῦ βουνοῦ καὶ τῆς ἐρημιᾶς τὴ λευτεριὰ δὲν γνωρίζει ἀδερφοὺς καὶ ἀδερφές. Παίρνει στὸν ὦμο τὸ κεφάλι του καὶ τὸ ντουφέκι καὶ τρέχει πίσω ἀπὸ τὰ πουλιά...

Τὴν ἄλλη μέρα πῆραν τοὺς νεκρούς. Νέκρα στὸ χωριό.

Ὕστερα ἦρθαν οἱ ἑρπύστριες, τὰ τὰνκς καὶ τὰ κανόνια. Κάθε νύχτα χτένιζαν τὶς πλαγιὲς τοῦ βουνοῦ οἱ προβολεῖς, μὴ καὶ ξανακατέβουν τὰ μιάσματα. Κι ἔκαναν μέρα τὶς νύχτες τοῦ βουνοῦ. Οἱ ἑρπύστριες αὐλάκωναν τὸ χωματόδρομο. Καὶ τὰ παιδιὰ δὲν εἴχαμε ποῦ νὰ παίξουμε σαλίγκαρο. Πηγαίναμε κι ἀνεβαίναμε πάνω στὰ τάνκς. Οἱ φαντάροι μᾶς ἔδιναν κουραμάνα καὶ γαλέτες. Καὶ δὲν ξέραμε πὼς αὐτὰ ἦταν τοῦ θανάτου σύνεργα.

Μᾶς ἔδιναν κουραμάνα καὶ γαλέτες οἱ φαντάροι. Καὶ βγάλαμε καὶ φωτογραφία στὸ μνημεῖο τῶν πεσόντων μὲ τὸ στρατιώτη δάσκαλο, «γιὰ ἐνθύμιο», εἶπε. Δὲν ξέραμε πὼς κατηγόρησαν τὸν πατέρα, ὅτι ἤξερε πὼς θά 'ρχονταν οἱ ἀντάρτες, ἐπειδὴ εἶχε διαδοθεῖ ὅτι ὁ Ἀντρέας εἶχε ἔρθει στὸ σπίτι μας καὶ πὼς τσακώθηκε μὲ τὴ μάνα, ποὺ δὲν τὸν ἄφησε νὰ πάρει τὸν πατέρα στὸ βουνό...

Ὁ καημένος ὁ πατέρας στὴν Ἀσφάλεια! Φεῦ! Ἰδεολόγος ἐθνικόφρων καὶ νομοταγὴς καὶ βασιλόφρων ἐκ θεμελίων. Ὁ πατέρας, ὁ στυλοβάτης τῶν ἑλληνοχριστιανικῶν παραδόσεων, ὁ πιστὸς ὀπαδὸς τοῦ Λαϊκοῦ κόμματος καὶ ἀμετακίνητος δεξιὸς ψηφοφόρος στὴν Ἀσφάλεια ὡς ὕποπτος συνέργειας μὲ τοὺς ἀντάρτες...

Ἀλλὰ τὸν ἔσωσε ὁ Μῆτσος ὁ πιστὸς φίλος, ὁ χωροφύλαξ.

«Ἔι, ὡς ἐδῶ καὶ μὴ παρέκ', εἶπε. Ντροπῆς πράματα! Ἂν τὸ κάμετε αὐτό, θὰ γελάσ' καὶ τὸ παρδαλὸ κατσίκ'. Δικός μας ἄνθρωπος, ὑπηρέτησε ὡς ἔφεδρος ἀνθυπολοχαγὸς στὴν Ἀλβανία, πῆγε μὲ τὸ Ζέρβα, ἐθνικόφρων καὶ νομοταγὴς καὶ πιστὸς στὸ στέμμα. Βάνω ἐγὼ ἐγγύησις τὴν τιμὴ καὶ τὴν ὑπόληψίς μου. Μὲ τὸν Ἀντρέα δὲν τὰ πήγαινε καλά. Εἴμεθα ὄργανο τῆς τάξεως καὶ ἀπαιτῶ νὰ εἰσακουσθῶμεν».

Βρόντηξε στὸ πάτωμα τὸ ὅπλο του ὁ Μῆτσος· καὶ τὸ θέμα ἔληξε.

ΑΝΘΟΒΟΛΟΥΣΕ Ο ΚΟΣΜΟΣ ΟΛΟΚΑΘΑΡΟΣ καὶ τρυφερὸς στὴν ἄνθισή του· μοσχοβολοῦσε ρίγανη καὶ σπάρτο, ρείκι καὶ φλόμο, μυρτιὰ καὶ δάφνη. Ἔλαμπε ἡλιοφώτιστος ὁ τόπος μας. Κι ἡ ζωὴ πορευόταν τρισμακάριστη τὸν ἀνήφορο τῆς καθημερινῆς βιοπάλης, ἡ ζωὴ ἁπλή, ἐπίπεδη, εἰρηνική, γαντζωμένη στὶς μεγάλες, τὶς αἰωνόβιες πέτρες, τυλιγόταν τὴν ἁρμύρα τοῦ ἀνθρώπινου μόχθου καὶ κάρπιζε, εὐλογία Θεοῦ, ἡ γῆ ἡ πονεμένη τῶν ἀνθρώπων.

Καὶ τὸ ποτάμι κυλοῦσε ὁλοένα τὶς πίκρες καὶ τὴν ἀγωνία τοῦ κόσμου πρὸς μιὰν ἄβυσσο, ποὺ κανένας δὲν μπόρεσε ποτὲ νὰ ξεδιαλύνει ποῦ ἄρχιζε καὶ ποῦ τελειώνει... Μόνο οἱ πέτρες μένουν ἀμετακίνητες, ἀδιάφθορες σχεδὸν ἀπὸ τὸ χρόνο, δὲν τὶς ἀγγίζει ὁ θάνατος. Περνάει ἀπὸ δίπλα τους, λοξοκοιτάζοντας «φθονερός», τὶς προσπερνάει. Οἱ πέτρες κάθονται πάνω στὸ θάνατο, σφραγίζουν τὸ θάνατο. Οἱ πέτρες δὲν συγκινοῦνται, δὲν πονᾶνε, δὲν κλαῖνε. Ἀνθίζουν κάποτε τὸ φῶς. Οἱ πέτρες, τὰ κόκαλα τῆς γῆς.

ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΠΟΥ ΣΚΕΦΤΗΚΑ, ὅταν ξύπνησα τὸ ἄλλο πρωί, ὕστερ' ἀπὸ ἕναν ἐφιαλτικὸ ὕπνο, χωρὶς τὸν πατέρα, ἦταν ἡ κασέλα. Τὸ περιεχόμενό της. Ἤμουν ἕτοιμη νὰ τὴν ἀνοίξω, πρὶν ἀκόμα ντυθῶ, ἀπὸ περιέργεια. Ἡ σκέψη ὅμως ποὺ ἀκολούθησε ἔδιωξε τὴν πρώτη. Προτεραιότητα εἶχε ἡ ἀποθήκη. Χωρὶς ἄλλο, ἦταν ἀνάγκη νὰ ἐρευνηθεῖ, νὰ τακτοποιηθοῦν ὁρισμένα πράγματα ἐκεῖ μέσα. Νὰ μπεῖ μιὰ τάξη, μιὰ σειρά, ν' ἀποκτήσει αὐτὸς ὁ χῶρος μιὰ λειτουργικότητα. Κι ἔπειτα ν' ἀσχοληθῶ μὲ τ' ἄλλα τ' ἀδέρφια μου, τὸ δίχως ἄλλο, ὅπως συμβαίνει σ' αὐτὲς τὶς περιπτώσεις κι οἱ ἀδερφές μου εἶχαν βαλθεῖ νὰ καθαρίσουν τὸ δωμάτιο ὅπου πέρασε τὶς τελευταῖες μέρες τῆς ζωῆς του ὁ πατέρας, νὰ τὸ ἀσβεστώσουν, νὰ τὸ ἀπολυμάνουν μὲ πράσινο οἰνόπνευμα, νὰ διώξουν τὴ σκιὰ τοῦ θανάτου μέσα ἀπὸ τὸ σπίτι. Νὰ μοιράσουν τὰ ροῦχα τοῦ πατέρα, νὰ ἀλλάξουν ἢ νὰ διευθετήσουν τὰ ἔπιπλα, νὰ εὐπρεπίσουν αὐτὸ τὸ χῶρο, κι ὅπως κατάλαβα, νὰ τὸν χρησιμοποιήσουν στὸ ἑξῆς ὡς καθιστικό, διαμορφώνοντας καταλλήλως τὸ περιβάλλον.

Πολὺ ἀργότερα πληροφορήθηκα ἀπὸ ἄκρως μυστικὴ πηγή, κάτι ποὺ εἶχα ὑποψιαστεῖ, πὼς τὸ δωμάτιο αὐτὸ ἐπρόκειτο νὰ μοῦ παραχωρηθεῖ, νὰ ἔχω δηλαδὴ τὸ δικαίωμα νὰ τὸ χρησιμοποιῶ διὰ βίου, χωρὶς νὰ μοῦ ἀνήκει. Ὅσο γιὰ τὸ ἕνα ἕβδομο τοῦ περιβολιοῦ ποὺ εἶχε ἀρχικὰ γραφτεῖ στὸ ὄνομά μου, σὲ νεότερη διαθήκη ποὺ ἀκύρωνε τὴν προηγούμενη, ὁ πατέρας τὸ ἀναίρεσε. «Γιὰ νὰ μὴν

ὑπάρξουν διχόνοιες ἀνάμεσα στ' ἀδέρφια», ὅπως δικαιολόγησε τὴν ἐνέργειά του στὸ συμβολαιογράφο.

Προσωπικὰ δὲν διανοήθηκα ποτὲ νὰ ἐρευνήσω τὴν ὑπόθεση, θέλεις ἀπὸ ἀδιαφορία, θέλεις ἀπὸ λεπτότητα, θέλεις ἀπὸ ἀξιοπρέπεια, μολονότι θὰ ἤθελα νὰ ἔχω στὴν κατοχή μου δυὸ τετραγωνικὰ γῆς ἀπὸ κείνη ποὺ ποτίσαμε ἱδρώτα καὶ μόχθο, στραγγίζοντας τὴν ψυχή μας στὰ καπνοχώραφα...

Γιὰ τὴν ἀποθήκη, ἦταν βέβαιο πὼς κανεὶς δὲν θὰ εἶχε βλέψεις. Ἄλλωστε δὲν ὑπῆρχε περίπτωση νὰ τραβήξει κανενὸς τὴν προσοχὴ ἕνα δωμάτιο σκοτεινό, γεμάτο ἀναμνήσεις, παιδικὰ ὄνειρα, ξεχαρβαλωμένα ἔπιπλα, σαραβαλιασμένα παιχνίδια, δάκρυα παιδικά, προσδοκίες καὶ ἀνασφάλειες ἐφηβικές, ὅλα στριμωγμένα σὲ κρυφὲς γωνιὲς καὶ ἀδιέξοδα, σὲ κουτιά, σὲ κάδρα, σὲ γεωγραφικοὺς χάρτες, σὲ παλιὰ βιβλία καὶ σχολικὲς τσάντες· σὲ στραβοπατημένα παπουτσάκια, σὲ βαφτιστικά, σὲ σκουφάκια μωρουδιακά, σὲ ἀδέξιες ζωγραφιὲς σὲ παλιὰ τετράδια ἰχνογραφίας, σὲ ξεραμένα φύλλα λουλουδιῶν, ἀνάμεσα στὰ φύλλα κάποιου βιβλίου, σὲ ραβασάκια λησμονημένα... σχεδὸν ἀνύπαρχτα...

Τ' ἀδέρφια μου ὅλα ἔδειχναν πάντα προτίμηση στὰ φωτεινά, στὰ προνομιοῦχα δωμάτια, τ' ἀνοιχτά, τὰ εὐάερα, τὰ ἡλιοφώτιστα δωμάτια. Ἐγὼ ἀπὸ φυσικοῦ μου προτιμοῦσα τὸ ἡμίφως. Δὲν ἄντεχα νὰ βλέπει τὸ φῶς τὶς πληγές μου. Μὲ βόλευε ἡ σκοτεινὴ ἀποθήκη. Εἶχα κι ἐγὼ ἕνα χῶρο στὴν κατοχή μου, ἐκτὸς ἀπὸ μιὰ κασέλα μὲ ἀμφίβολο ἢ ἀμφιλεγόμενο περιεχόμενο. Ἕνα χῶρο, ποὺ μποροῦσα νὰ ἐκμεταλλευτῶ, ὅπως ἤθελα. Ὅσο γιὰ τὸ φωτισμό, θὰ ἄνοιγα ἕνα παράθυρο κατὰ τὸ Νοτιά, ν' ἀγναντεύω τὸν κάμπο καὶ τὴ θάλασσα. Θὰ ἔμπαινε ἀπὸ κεῖ ζεστὸς ὁ ἥλιος, καλοδεχούμενος, τοῦ ἀπογεύματος.

Οἱ ἀδερφές μου, στὴ φούρια τῆς ἀναδιάρθρωσης τῶν

σχέσεων ἐπίπλων καὶ ἀντικειμένων, θεώρησαν ἐπιβεβλημένο νὰ πετάξουν ἔξω, μὲ προορισμὸ τὰ σκουπίδια, τὴν κασέλα. Εὐτυχῶς πρόλαβα καὶ τὴν ἔχωσα στὴν ἀποθήκη. Κι ἔσωσα ὅλο τὸ βιωμένο χρόνο, τὶς ἀποσκευὲς μιᾶς ὁλόκληρης ζωῆς, ποὺ συμπλήρωσε τὸ περιεχόμενο τῆς ἀποθήκης, ποὺ ἔμελλε ν' ἀποτελεῖ στὸ ἑξῆς σημεῖο ἀναφορᾶς, τὸ ἀκίνητο, τὸ σταθερὸ σημεῖο τοῦ κόσμου, τὸν ἀρχιμήδειο τόπο τῶν σχέσεων, τῶν ἐνεργειῶν καὶ τῶν πράξεών μου, τῶν σκέψεων καὶ τῶν διανοημάτων μου.

Ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἀπόκτηση τῆς κασέλας καὶ τῆς ἀποθήκης κατεῖχα ἕνα μέρος, ἴσως τὸ πιὸ σημαντικό, ἀπὸ τὴν κινητὴ καὶ τὴν ἀκίνητη περιουσία τοῦ πατέρα. Γεγονὸς ποὺ μὲ ἀνάγκασε νὰ ἀναθεωρήσω τὶς σχέσεις μου μὲ τὸν περίγυρό μου, νὰ ἀλλάξω τρόπο ζωῆς, νὰ θυσιάσω ἀκόμα καὶ τὸν περίφημο «πολύτιμο χρόνο» μου καὶ ν' ἀσχοληθῶ μὲ πράγματα ἐντελῶς πρακτικά, καθημερινά· καὶ ν' ἀναζητήσω καινούργιες ἐκδοχὲς στὶς σχέσεις κυρίως τῶν ἀνθρώπων τοῦ παρελθόντος, μέσ' ἀπὸ τὰ τοπία τῆς μνήμης, ὅπου εἶχα ζήσει τὶς ἐφιαλτικὲς μέρες τῆς παιδικῆς καὶ τῆς ἐφηβικῆς μου ἡλικίας.

Ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ συνειδητοποίησα τὴν ἀπουσία τοῦ πατέρα, ἤμουνα δέσμια τοῦ παρελθόντος. Ὁ «πολύτιμος χρόνος» μου δὲν εἶχε πιὰ καμιὰ σημασία γιὰ μένα. Μ' ἐνδιέφερε τὸ δωμάτιο ὅπου ἄφησε τὴν τελευταία του πνοὴ ὁ πατέρας. Ἄρχισα νὰ ψάχνω σ' ὅλες τὶς γωνιές, σ' ὅλες τὶς κρύπτες, μέσα καὶ κάτω ἀπὸ τὰ ἔπιπλα, πίσω ἀπὸ τὶς φωτογραφίες, μέσα στὶς κορνίζες, ἀνάμεσα στὰ ροῦχα στὴ ντουλάπα, στοὺς τοίχους, στὸ πάτωμα, ὅπου ὑπῆρχαν σχισμὲς ἢ ρωγμές, γυρεύοντας τὴν οὐσία, τὸ ἰδιαίτερο νόημα τῆς ὕπαρξής του, τὰ «σκόρπια πουλιὰ» ποὺ κυνηγοῦσε κι ἐκεῖνος σ' ὅλη του τὴ ζωή· καὶ δὲν πα-

ρέλειπε νὰ τὸ λέει σὲ κάθε συζήτηση, ὡς σημεῖο ἀναφορᾶς σ' ὁτιδήποτε τὸν ἀπασχολοῦσε. Ἔψαχνα σὰν μανιακή, σὰ μεθυσμένη, τὸν κρυμμένο θησαυρό. Ὅποιος μ' ἔβλεπε, ἔκανε τὸ σταυρό του. Μόνο ἡ μεγάλη μας ἀδερφὴ παρακολουθοῦσε μὲ συγκατάβαση. Ἀμφιβάλλω ἄν, καὶ πόσο, καταλάβαινε τὶς προθέσεις μου, τὴν εὐχαριστοῦσε, ὑποθέτω, ποὺ ὅ,τι ἔκανα εἶχε σχέση μὲ τὸν πατέρα. Ὅσο γιὰ τὰ ὑπόλοιπα μέλη τῆς οἰκογένειας, ὅσους σταυροὺς καὶ ἁγιασμοὺς ἔκαμαν τότε ποὺ πέθανε ὁ πατέρας, «γιὰ νὰ βρῶ τὸν ἑαυτό μου», δὲν πρόκειται νὰ κάμουν σ' ὁλόκληρη τὴν ὑπόλοιπη ζωή τους. Στὸ τέλος ἀποφάσισαν νὰ κάμουν κι ἕνα εὐχέλαιο γιὰ τὴ σωτηρία, ὄχι τῆς ψυχῆς μου, τοῦ μυαλοῦ μου.

Ὡστόσο οὔτε τὸ εὐχέλαιο ἔφερε ἀποτέλεσμα, ἐνῶ ἡ δυσπιστία πρὸς τὸ πρόσωπό μου κι ἡ καχυποψία πρὸς τὴ συμπεριφορά μου μεγάλωσαν τὸ χάσμα ποὺ ἔτσι κι ἀλλιῶς ὑπῆρχε ἀνάμεσά μας ἀπὸ τὰ παιδικά μας χρόνια.

Τὸ ἀντικείμενο ποὺ τράβηξε τὴν προσοχή μου ἦταν ἡ παλιά, ὀρθογώνια ξύλινη κορνίζα στὸν τοῖχο, ποὺ ἦταν ἀκριβῶς ἀπέναντι ἀπὸ τὴν ἐπιθανάτια κλίνη τοῦ πατέρα, πάνω ἀπὸ τὴν κασέλα. Πῶς δὲν τὴν εἶχα προσέξει; Μήπως δὲν ὑπῆρχε πρίν; Μήπως ἔγινε κάποια σκόπιμη ἀλλαγή, διευθέτηση, μετακίνηση; Μήπως εἶχε σχέση μὲ τὴν κασέλα; Μὲ τὸ περιεχόμενό της;

Δὲν ρώτησα. Κι ἂν ρωτοῦσα θὰ μοῦ ἀπαντοῦσαν, θὰ μοῦ ἔλεγαν τὴν ἀλήθεια; Ὑπάρχει ἀντικειμενικὴ ἀλήθεια; Μήπως εἶχε κάποια σχέση μὲ τὴν οἰκογένεια, μὲ τὰ κληρονομικά; Μὲ τὴ διαθήκη; Ὑπῆρχε κάποιο μυστήριο, κάποιο αἴνιγμα.

Εἶχα τόσο ἀπορροφηθεῖ ἀπὸ τὰ ἐρωτηματικά μου, ποὺ δὲν εἶχα προσέξει καθόλου τὴ φωτογραφία τῶν γονιῶν μου νεονύμφων. Πάντα βρισκόταν στὴ σάλα, στὸ δεύτερο ὄροφο, ἀνάμεσα σὲ δυὸ φωτογραφίες τῶν παππούδων μας. Αὐτὸ ἦταν παραπάνω κι ἀπὸ βέβαιο. Γιατί ὅμως ἔγιναν αὐτὲς οἱ ἀλλαγές; Μὲ ποιὸ σκεπτικὸ κρέμασαν ὅλες αὐτὲς τὶς φωτογραφίες στοὺς τοίχους τοῦ δωματίου ποὺ ἐπρόκειτο νὰ μοῦ δοθεῖ; Νὰ τὸ εἶχε ζητήσει ὁ πατέρας ἢ νὰ ἤθελαν νὰ μοῦ φορτώσουν τὸ παρελθὸν ὁλωνῶν, ποὺ ἔτσι κι ἀλλιῶς τὸ κουβαλάω μέσα μου καὶ μ' ἀκολουθεῖ;

Ἐκεῖνο ποὺ μᾶς ἔκανε πάντα ἐντύπωση, ἐννοῶ τὸν καιρὸ προτοῦ αὐτοεξοριστῶ μέσα στοὺς τοίχους τοῦ «πολύτιμου χρόνου» μου, ἦταν τὰ τσουλουφάκια, κάτι σὰν «ἀφέλειες», ποὺ ἔπεφταν στὸ μέτωπο τοῦ παππούλη, ἀπὸ τὴ μεριὰ τῆς μάνας μας. Κι ἔδιναν ἕνα τραγικὸ βάθος στὸ ἀπόμακρο, πληγωμένο, λυπημένο, κάπως σὰν πένθιμο βλέμμα του. Τότε δὲν μποροῦσα νὰ ἐξηγήσω γιατί ἦταν τόσο συλλογισμένος ὁ παππούλης. Δὲν εἶχα ἰδέα τί σημαίνει ἔγκλημα, καταδίκη, ἰσόβια δεσμά. Μοῦ ἄρεσε νὰ τὸν βλέπω, ὅπως ἦταν, προπαντὸς ποὺ ἔμοιαζε μὲ ἥρωα τοῦ '21, μὲ τὴ φούστα του τὴ σκούρη, παραλλαγὴ τῆς φουστανέλλας. Μὲ τὴ μαύρη σκουφίτσα του, λίγο στραβὰ πρὸς τ' ἀριστερά, τὶς ἄσπρες κάλ(ι)τσες του, δεμένες κάτω ἀπὸ τὸ γόνατο μὲ τὴ μαύρη τους καλ(ι)τσοδέτα, μὲ τὰ τσαρουχάκια του μὲ τὶς καλοφτιαγμένες φοῦντες, τὸ σελάχι στὸ ζωνάρι του, τὸ μπαστουνάκι του, κι ἀπὸ πάνω ἀπὸ τὴ φουστανέλα τὸ κοντογούνι μὲ τὰ ριχτὰ φαρδομάνικα... Δεξιὰ ἀπὸ τὸν παππούλη, ὄρθιος ὁ πατέρας μὲ πλούσια καστανὰ μαλλιὰ καὶ γκρίζους κροτάφους, μουστάκι φροντισμένο, ἄσπρο πουκάμισο, ριγὲ γραβάτα καὶ ριγὲ κοστούμι μὲ μαντιλάκι στὸ πέτο, παπούτσια γυαλιστερά· βλέμμα ἀκαθόριστα λυπημένο, σὰν ἀπελπισμένο...

Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ ἡ Νίκη, ἡ πρώτη ἀρραβωνιαστικιὰ τοῦ Ἀντρέα, κοντή, στρογγυλοπρόσωπη, ὀμορφούλα, γλυκιά, τραγανιστή, φρέσκια μέσα στὸ μακρὺ ἄσπρο της

φόρεμα μὲ τὰ πουὰ καὶ τὰ βολὰν στὸ κάτω μέρος, στὸν ποδόγυρο καὶ στὰ μανίκια καὶ μ᾽ ἕνα φιόγκο στὴν ὀξεία γωνία τῆς κορυφῆς τοῦ ντεκολτέ, ὅπου ἄρχιζαν νὰ χαράζουν τὰ γινωμένα παρθενικά της στήθη. Βλέμμα βαθυστόχαστο, γεμάτο ὄνειρα, «σκόρπια πουλιά», ὡς ἀδιάφορα παιδικό. Πολὺ ἀργά, ὅταν ὁ Ἀντρέας εἶχε πάρει τὰ βουνά, συνειδητοποίησα: ποιὰ σχέση εἶχε ὁ πατέρας κι ὁ παππούλης μὲ τὴ Νίκη.

Τῆς γιαγιᾶς ἀπ᾽ τὴ μεριὰ τῆς μάνας μας δὲν ὑπῆρχε ἴχνος. Μόνο κάτι φθαρμένες διηγήσεις σχετικὰ μὲ τὴ συμπεριφορὰ καὶ τὴν ὑγεία της ἀκούγαμε ποῦ καὶ πότε ἀπὸ τὴ μάνα, ποὺ ὡς τὰ γεράματά της, μὲ ἑφτὰ ζωντανὰ παιδιὰ καὶ δώδεκα ἐγγόνια, αἰσθανόταν ὀρφανή. Κι ὅταν τὴν ἔπαιρνε τὸ παράπονο ἔκλαιγε σὰν μωρό:

«Ποῦ τὴν εἴδαμε μεῖς τὴ μάνα. Κουτσούβελα ἤμασταν ποὺ κίνησε γιὰ τὴν Πάτρα μὲ τὸν παππούλη σας. Ἦταν ἄρρωστη. Γύρισε πίσω μόνος. Οὔτε πεθαμένη τὴν ἔφερε...».

Ἔλεγε κι ἦταν σὰν νὰ συνέβαιναν ἐκείνη τὴ στιγμή. Τέτοιον καημὸ εἶχε μέσα της, τέτοιο βάσανο! Τὴ μητριά της ποτὲ δὲν τὴν εἶπε μάνα. Ἀλέξω τὴν ἔλεγε· καὶ ντρεπόταν. Ἀλλὰ ἔτσι εἶχαν ἀποφασίσει καὶ τὰ τρία τους:

«Ἐμεῖς νὰ ποῦμε μάνα τὴν Ἀλέξω; Ποτέ!»

Τό ᾽παν καὶ τό ᾽καμαν.

Τὴ θυμᾶμαι ἐκείνη τὴ γιαγιά. Ἐρχόταν στὸ σπίτι μας. Φοροῦσε ἕνα μακρὺ φουστάνι, ὡς τὰ νύχια ἔφτανε, μὲ πολλὲς σοῦρες. Μᾶς μαγείρευε, μᾶς ζύμωνε ψωμὶ καὶ τό ᾽ψηνε στὴ γάστρα, ὅταν ἡ μάνα ἦταν λεχώνα – καὶ πότε δὲν ἦταν! Ἦταν ψηλή, πελώρια μ᾽ ἐκεῖνα τὰ ἀτελείωτα φουσκωτὰ ροῦχα ποὺ φοροῦσε. Κι ἤμουνα ἕνα τοσοδούλι πλασματάκι: κατσαριδούλα, κατσαρίδα μ᾽ ἔλεγαν.

Ὑπῆρχαν κι ἄλλες φωτογραφίες σὲ κάδρα στοὺς τοίχους τοῦ δωματίου. Ὅλος ὁ κόσμος τοῦ πατέρα. Ὁ Νίκος

κι ἡ Γιαννούλα μὲ τὰ ὡραῖα τους ροῦχα, ἀρραβωνιασμένοι. Ὁ Χαρίλαος μὲ τὰ σγουρά του μαλλιὰ καὶ τὸ γαρίφαλο στὸ πέτο. Ὁ Γάκιας κι ὁ Ἠλίας, φανταράκια. Ὁ πατέρας στρατιώτης κληρωτὸς μέσα σὲ καρδιά· ὁ Τάκης Π., ὁ ἀξιωματικός, ἡ ἐπίφαση καὶ τὸ καμάρι ὅλου τοῦ σογιοῦ – εἴχανε ὅλοι οἱ συγγενεῖς συνεισφέρει γιὰ τὶς σπουδές του. Καὶ πάλι ὁ πατέρας, στὸ Μέτωπο, μὲ τὶς θλιβερὲς ἐμπειρίες τοῦ πολέμου.

Στὸ ἴδιο κάδρο, στὴν κάτω σειρά, ἀπὸ ἀριστερά, ὁ Ἀνδρέας μὲ ἄλλους φυλακισμένους στὴν Αἴγινα, ἀρχὲς τῆς δεκαετίας τοῦ ᾽30. Ὁ πατέρας μετά, μὲ ἄλλους στρατιῶτες κάπου στὴ Μικρασία, φωτογραφία τοῦ 1918. Καὶ στὴν ἄλλη ἄκρη δεξιὰ στὴν κορνίζα, ὁ μπαρμπα-Σπύρος, ἀριστερὰ μὲ κάποιο συνάδερφό του στὸ στρατό.

Ἦταν καὶ μιὰ φωτογραφία ἀλλιώτικη ἀπὸ τὶς ἄλλες. Κάποια νέα ἢ νεανικὰ πρόσωπα. Ὁ Γιῶργος, ὁ Σωκράτης, ὁ Ἀνδρέας, πουλιὰ κυνηγημένα ἀπὸ μιὰ μάνα μητριά· ὄρθιοι ἀπὸ πίσω. Καὶ μπροστὰ ἡ μάνα κι ὁ πατέρας καθιστοί· κι ἡ ἀδερφὴ ὄρθια ἀνάμεσά τους.

Ἡ γιαγιὰ ἡ Παρασκευή, δὲν ξεχώριζε πρόσωπο, μιὰ μαύρη φιγούρα ἀπὸ πάνω ὡς κάτω στὴ φωτογραφία, ἀνάμεσα στὰ χιονισμένα ξέφυλλα κλαδιά. Ἔτσι δὲν μπόρεσα ποτὲ νὰ ἐξακριβώσω ἂν πράγματι τῆς μοιάζω, ὅπως μοῦ φώναζε ἡ μάνα μου, ὅταν θύμωνε μαζί μου:

«Τίποτα δὲν τῆς ἄφησες, Παρασκευὴ ἔπρεπε νὰ σὲ λένε ἐσένα!».

Δὲν ξέρω ἂν μοῦ κακοφαινόταν, ἂν μοῦ ἄρεσε, ἂν θύμωνα. Πάντως προσπάθησα πάντα νὰ εἶμαι αὐτὸ ποὺ νόμιζα πὼς ἤμουν.

Ὅμως οἱ νεόνυμφοι γονεῖς μου, πρώτη φορὰ πρόσεχα πόσο ὡραῖο ζευγάρι ἦταν, στὴ φωτογραφία τουλάχιστο. Ἡ μάνα νέα, ὄμορφη μέσα στὸ λευκό της φόρεμα, τὸ μακρὺ σχεδὸν ὡς τὸν ἀστράγαλο, μ᾽ ἕνα τσαντάκι περασμέ-

νο στὸ δεξί της χέρι, φακελάκι, μαλλιὰ σπαστὰ μαζεμένα πίσω, σὲ κότσο προφανῶς, βλέμμα δειλό, παραπονιάρικο, πρὸς φοβισμένο, μιὰ λαφοπούλα στὰ δεκαεννιά της. Κυρίαρχος τῆς κατάστασης ὁ πατέρας, ἄνετος, στητός, ἐλαφρῶς μειδιῶν, μὲ πλούσιο φουσκωτὸ μαλλί, ἕνας δυναμικὸς τριαντάρης, μὲ τὰ σικάτα ριγὲ γαμπριάτικα, εἶχε τὴν ὄψη νικητῆ.

Εἰκόνα ἐξόχως ἀποκαλυπτική, εὔγλωττα συναρπαστικὴ γιὰ τὶς συνθῆκες ζωῆς τοῦ 1926 στὴν ἑλληνικὴ ἐπαρχία.

Ὁ ἄλλος παππούς, ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ πατέρα, δὲν μᾶς ἄφησε τὴ μορφή του. Ἀπεδήμησε νωρίς. Κάποιες διηγήσεις μόνο ἔφτασαν ὣς ἐμᾶς. Οὔτε ὁ πατέρας τὸν θυμόταν. Ὅταν μιλοῦσε γιὰ κεῖνον, κι αὐτὸ σπανίως συνέβαινε, διηγοῦνταν παράξενες ἱστορίες, ἱστορίες μὲ φαντάσματα καὶ δαιμονικά, ποὺ ἔμοιαζαν μὲ παραμύθια.

Ἡ ταχτοποίηση τοῦ χώρου ἦταν ζήτημα χρόνου. Ἐκτὸς ἀπροόπτου, μέσα σὲ δυό, τὸ πολὺ τρεῖς μέρες, ἔπρεπε νὰ πάρω τὸ τρένο καὶ νὰ ἐξαφανιστῶ στὰ κάτεργα τοῦ «πολύτιμου χρόνου» μου. Ἔπειτα δὲν ἦταν καὶ τρομερὰ δύσκολο νὰ μεταφερθοῦν κάποια ἔπιπλα, νὰ γίνει μιὰ ὑποτυπώδης διευθέτηση.

Ἐκ πρώτης ὄψεως στὸ δωμάτιο ὑπῆρχαν τὰ πιὸ ἀπαραίτητα, κυρίως ἐκεῖνα ποὺ ὁ πατέρας θεωροῦσε ἐπιβεβλημένο νὰ μὴν ἀποχωρίζεται: ἡ φωτογραφία τῶν νεονύμφων, ἡ κορνίζα μὲ τὸ ξεθωριασμένο κείμενο, πίσω ἀπὸ τὸ πολυκαιρισμένο τζάμι, ἡ κασέλα, ἕνα τασάκι ξύλινο, φτιαγμένο ἀπὸ τὰ χέρια του, μιὰ παλιὰ εἰκόνα τοῦ ἁγίου Φανουρίου...

Ἀδιαφοροῦσα γιὰ ὅλα. Ἐμένα τὸ μόνο ποὺ μὲ ἀπασχολοῦσε οὐσιαστικὰ κι ἐπίμονα, ἦταν ἡ ἀποθήκη μὲ τὰ

παλιά μας πράγματα. Κυρίως τὰ χειροποίητα μικροαντικείμενα, ἔργα ὡστόσο τῆς ὁλονύχτιας ἔγνοιας καὶ ὑπομονῆς, ἀλλὰ καὶ ἐπιμονῆς τοῦ πατέρα. Ὅπως καὶ ἡ κασέλα. Καὶ κυρίως τὸ ὑποτιθέμενο περιεχόμενό της. Πιθανῶς κάποια χειρόγραφα, πάντα εἶχα ἀδυναμία στὰ χειρόγραφα· καὶ τὸ γνώριζε καλὰ ὁ πατέρας. Ἄσχετα ἂν δὲν συμφωνοῦσε μὲ τὸν τρόπο ζωῆς μου καὶ συχνά, ὅταν τοῦ δινόταν εὐκαιρία, ἔκανε τὶς παρεμβάσεις του.

Μπορεῖ νὰ περιέκλειε καὶ καμιὰ ἀνεπίσημη διαθήκη. Ἦταν κι αὐτὸ μιὰ ἐκδοχὴ τόσο πιθανή, ὅσο καὶ τὸ νὰ μὴν ὑπῆρχε περιεχόμενο.

Προσπαθώντας νὰ βάλω σὲ τάξη τὰ πράγματα καὶ τὰ γεγονότα, νὰ δεχτῶ καὶ νὰ ἀποδεχτῶ τὴ νέα κατάσταση ποὺ προέκυψε μετὰ τὸ θάνατο καὶ τὴν ταφὴ τοῦ ἀγαπημένου μου πατέρα, καὶ νὰ δώσω προτεραιότητα σὲ κάποια ἀπὸ τὶς ἐν ὄψει ἐνέργειές μου, εἶχα ἐντελῶς ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τὸ στόχο μου, εἶχαν ναυαγήσει ὅλες μου οἱ προοπτικές, καθὼς εἶχα ἀφαιρεθεῖ καὶ περιέργως προσηλωθεῖ στὸ πρόσωπο τῆς μάνας μου, στὴ φωτογραφία τῶν νεονύμφων. Καὶ πάλευα νὰ συνθέσω τὴ μορφή της τὴν ἀληθινή, ἀκολουθώντας πορεία κυκλική, συνδυάζοντας τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς νιόνυμφης τῶν δεκαννιὰ Μαΐων μὲ κεῖνα ποὺ κρατοῦσα στὴ μνήμη μου ἀπ' τὸν καιρὸ ποὺ δουλεύαμε μαζὶ στὰ καπνοχώραφα, κι ἦταν πάντα θλιμμένη καὶ σχεδὸν πάντα μαυροφορεμένη: ὅλο καὶ κάποιον πενθοῦσε: τὴν Παρασκευή, ποὺ πέθανε στὰ δύο της, τὴ γιαγιὰ Παρασκευή, ποὺ πέθανε πρὶν ἀπὸ τὸν Ἀλβανικό, τὸ μπαρμπα-Σπύρο, ποὺ τελείωσε τὴ μαρτυρικὴ ζωὴ μὲ τὴ φυματίωση τὸ '39, τὴ Δημητρούλα, ποὺ τῆς ξεψύχησε στὸ δρόμο, γυρίζοντας ἀπὸ τὸ γιατρό· καὶ τὸ ζῶο παραπατοῦσε καὶ φρούμαζε, σὰν νά 'νιωθε πὼς σήκωνε στὴ ράχη του νεκρό... Κι ὕστερα τὴ φυτέψαμε στὸ περιβόλι τῶν νεκρῶν στὸν Ἄη Νικόλα κι ἔγινε παπα-

ρούνα καὶ χρυσάνθεμο καὶ κρινολούλουδο ἡ ἀδερφὴ τῶν δυὸ χρονῶ· τὸν ἀδερφό μας τῶν ὀχτὼ ἡμερῶν, τὸν Κωνσταντίνο· τὴ θείτσα μας, ποὺ εἶχε πεθάνει πρόσφατα μισότρελη· κι ἴσως ἐκεῖνον τὸν «πικρό» της ἀδερφό, ποὺ εἶχε πάρει τὰ βουνὰ κυνηγώντας ἰδέες, «σκόρπια πουλιά». Καὶ δὲν ξαναγύρισε ποτέ. Τὸν Ἀντρέα, λέω, ποὺ καρτερεῖ κι ἡ θείτσα ἡ Χριστίνα.

Γιὰ τόσους κι ἄλλους μυστικοὺς θανάτους μέσα της ἡ μάνα δὲν ἀσπροφορέθηκε ποτέ, ἐκτὸς ἀπ' τὰ μαλλάκια της ποὺ τὰ θυμᾶμαι πάντα ἄσπρα, προβατάκι κάτασπρο τὸ κεφαλάκι της...

Μοῦ πέρασε μιὰ ἰδέα: μήπως κι ὁ πατέρας κυνηγοῦσε σ' ὅλη του τὴ ζωὴ «σκόρπια πουλιά»; Μήπως τὸ περιεχόμενο τῆς κασέλας ἦταν... φτερά, χαιρετίσματα... ἔπεα πτερόεντα; Μήπως ὅλα ἦταν μιὰ... ἀπίθανη πιθανότητα;

Ὅμως τὸ πιὸ συγκεκριμένο –τὸ κρεβάτι του– δὲν ὑπῆρχε· τὴ θέση του εἶχε πάρει μιὰ σύγχρονη ντιβανοκασέλα. Ἀλλὰ ἡ παρουσία τοῦ πατέρα, γιὰ μένα, ἐξακολουθοῦσε νὰ γεμίζει τὸ κενὸ ποὺ ἄφησε ἡ ἔνσαρκη πραγματικότητά του. Εἶχα κάθε στιγμὴ τὴν ἐντύπωση πὼς τριγυρνάει ἀνάμεσά μας· ἦταν σὰν νά 'νιωθα τὸ βλέμμα του νὰ παρακολουθεῖ κάθε μου κίνηση, κάθε μου ἔκφραση, κάθε μου σκέψη. Ἦταν σὰν ν' ἀκουγόταν ἡ ἀναπνοή του, σὰν οἱ τοῖχοι καὶ τὰ λιγοστὰ ἀντικείμενα ποὺ εἶχαν ἀπομείνει ἐκεῖ μέσα, ἔργα τῶν χεριῶν καὶ τῆς ἀγωνίας του, ν' ἀπέπνεαν κάτι ἀπὸ τὴν οὐσία, ἀπὸ τὴν ὑλική του ὑπόσταση. Ἐνσυνείδητα ἔψαχνα ἀγωνιωδῶς νὰ τὸν βρῶ σὲ κάθε πτυχή, σὲ κάθε γωνιὰ τοῦ περιβάλλοντα χώρου. Ἀκόμα καὶ στὰ χαρακτηριστικὰ τῆς μάνας μου, σὲ κείνη τὴ φωτογραφία τοῦ 1926. Κι ἂς τὴν ἔδειχνε τόσο νέα καὶ ὄμορφη· κι ἂς μὴν ἔβρισκα τίποτα κοινὸ μὲ τὴν εἰκόνα τῆς μαυροφορεμένης, πενθούσας, θλιμμένης Παναγιᾶς, τὴν κυρτὴ πραγματικότητα τῆς μάνας ποὺ εἶχα στὸ μυαλό μου, ἀπὸ τότε ποὺ ἔφευγα γιὰ σπουδὲς στὸ Λονδίνο, καὶ πρὶν κλειστῶ στὸν «πολύτιμο χρόνο» μου. Ἤμουν κυριολεκτικὰ διαλυμένη συναισθηματικά. Χρειάστηκε νὰ μὲ σπρώξουν τ' ἀδέρφια μου μέσα στὸ ταξί, πετώντας μάλιστα ὅπως ὅπως τὶς βαλίτσες μου στὸ πὸρτ μπαγκάζ.

Ἡ μάνα μου στεκόταν ἀνέκφραστη, σὰν ἐκεῖνες τὶς θλιμμένες γυναικεῖες φιγοῦρες τοῦ Ντομιέ. Δὲν ἤξερα, οὔτε καὶ τώρα εἶμαι σὲ θέση νὰ γνωρίζω, ἂν ἦταν λυπημένη ποὺ ἔφευγα γιὰ τὸ ἐξωτερικὸ ἢ ἄν, στὸ βάθος, τὸ ἔβρισκε βολικὸ ποὺ θὰ ἔμενε τὸ δωμάτιο ἐλεύθερο ἢ ἂν τὴν ἀνακούφιζε ἡ σκέψη πὼς ἔτσι θὰ σταματοῦσε ἡ οἰκογένεια ν' ἀσχολεῖται μὲ τὶς παραξενιές μου, ὅπως ἤθελαν νὰ ἑρμηνεύουν τὶς προσπάθειές μου γιὰ κάτι ποὺ ξέφευγε ἀπ' τὰ ὅρια μιᾶς καθημερινῆς ἀναγκαιότητας. Μόνο ὅταν τὸ αὐτοκίνητο γύρισε ὀρθὴ γωνία στὴ στροφὴ γιὰ νὰ μπεῖ στὴ δημοσιά, μόνο τότε εἶδα τὸ χέρι της, ροζιασμένο ἀπὸ τὸ τσαπὶ καὶ τὸ ἀλέτρι, τὸ δρεπάνι καὶ τὴν κοσιά, καὶ παραμορφωμένο ἀπὸ τὴν ὀδυνηρὴ ἀρθρίτιδα, νὰ κουνάει τὸ μαντιλάκι της πρὸς τὸ μέρος μου· κάτι σὰν πένθιμος ἀποχαιρετισμός της ἦταν. Μπορεῖ καὶ νὰ μοῦ φάνηκε. Γεγονὸς ποὺ τὸ θεώρησα κακὸ προμήνυμα, προάγγελμα θανάτου. Καὶ δὲν βγῆκε λάθος, δυστυχῶς. Δὲν κατόρθωσα νὰ τελειώσω τὶς σπουδές μου ποτέ, τὸ ἔχω ἀπωθημένο. Ἡ μάνα μου πέθανε στὸ μακρὺ διάστημα τῆς ἀπουσίας μου καὶ τῆς ἀδιαφορίας μου, χωρὶς νὰ πάρω εἴδηση. Τ' ἀδέρφια μου δὲν μὲ εἰδοποίησαν, ἄγνωστο γιατί. Ὑποθέσεις μπορῶ νὰ κάνω περὶ αὐτοῦ, ἀλλὰ σαφεῖς ἐνδείξεις, ποὺ νὰ ὁδηγοῦν στὶς προθέσεις τους, δὲν ἔχω· πολὺ δὲ περισσότερο, στεροῦμαι ἀντικειμενικῶν δεδομένων. Ὅμως ὁ πατέρας, μὲ τὸν ὁποῖο διατηροῦσα πάντα μιὰ διακριτικὰ τρυφερὴ σχέση, γιατί δὲν μὲ εἶχε εἰδοποιήσει; Ἀκόμα καὶ τώρα, δεδομένης καὶ τῆς κασέλας, ἔστω καὶ μὲ ἀμφίβολο περιεχόμενο, εἰλικρινὰ δὲν ἔχω ἐπαρκῆ

στοιχεῖα μιᾶς κάποιας λογικοφανοῦς αἰτιολόγησης.

Ὁ πατέρας δὲν θύμωνε καὶ δὲν νευρίαζε ποτέ. Ποτὲ δὲν ἔχανε τὸν ἔλεγχο τῶν ἐνεργειῶν του. Διατηροῦσε ὅμως τὴν τακτικὴ καὶ τὴ συμπεριφορὰ τοῦ στρατιωτικοῦ, ὅσον ἀφορᾶ τὶς σχέσεις του μὲ τὸ περιβάλλον. Ἦταν αὐστηρός, δίκαιος καὶ εὐθύς. Δὲν ξέρω γιὰ ποιὸ λόγο καὶ πῶς ξεκίνησε, πάντως κάθε φορὰ ποὺ γύριζε κουρασμένος τοῦ ἔβγαζα τὰ παπούτσια καὶ τὶς κάλτσες καὶ τοῦ ἔπλενα τὰ πόδια. Τὸ χαιρόταν καὶ τὸ ἀπολάμβανε σὰν κάτι ποὺ τὸ δικαιοῦνταν. Ἴσως γι' αὐτὸ μοῦ εἶχε κληροδοτήσει τὴν κασέλα.

Ἦταν φαίνεται μοιραῖο, καλὸ ἢ κακὸ συναπάντημα μὲ τὸ παρελθόν, ποὺ ὡς ἐκείνη τὴ στιγμὴ δὲν ἤθελα νὰ παραδεχτῶ τὴν ὕπαρξή του. Κάτω ἀπὸ τὴν ἐπήρεια τῶν ἰδεῶν τοῦ Ἴκαρου καὶ μέσα στὸν «πολύτιμο χρόνο» μου ἐγκλωβισμένη, ποὺ κι αὐτός, κατὰ μία διαβολεμένη νομοτέλεια, μόνο μὲ ἀναφορὰ στὸ παρελθὸν θὰ μποροῦσε νὰ νοηθεῖ ὡς συντελεσμένος, ἀφοῦ ἡ κάθε στιγμὴ εἶναι καὶ μιὰ βαθμίδα πρὸς τὸ παρελθόν, πρὸς τὸν παρωχημένο χρόνο, δὲν εἶχα ποτὲ φανταστεῖ πὼς ὁ χρόνος εἶναι μιὰ γεωμετρική, τετραγωνισμένη ἔννοια, ποὺ μόνο μὲ ἀναφορὰ στὸ χῶρο μπορεῖ νὰ νοηθεῖ καὶ νὰ μετρηθεῖ: ὡς παρελθὸν-ἐνόραση-παρὸν-μέλλον. Ἄξαφνα διαπίστωσα πὼς ὑπῆρχε καὶ τέταρτη διάσταση. Καὶ ὅλες μαζὶ οἱ διαστάσεις ἐμπεριέχονται καὶ συναποτελοῦν τὸ σύνολο ποὺ συνηθίζεται νὰ λέμε *αἰωνιότητα*.

Ὡς τὴ στιγμὴ ποὺ βρέθηκα, ὑπὸ τραγικὲς συνθῆκες, ἀντιμέτωπη μὲ τὸ παρελθόν, ποὺ ἐκφραζόταν μὲ τὴν ὀδυνηρὴ ἀπουσία τοῦ πατέρα, ὁ χρόνος εἴτε ὡς πολυδιάστατος εἴτε ὡς μονοδιάστατος ἐκλαμβανόταν, γιὰ μένα εἶχε τὸ εὖρος καὶ τὸ μῆκος μιᾶς ὁριακῆς, κάθε στιγμή, στιγμῆς, ποὺ θὰ πρέπει νὰ εἶναι τὸ «ἀκίνητο», τὸ σταθερὸ σημεῖο τοῦ κόσμου, ἡ παρούσα, ἡ ζωντανή, ἡ ἀνεπανάληπτη στιγμή.

Εἶχε ἔρθει τόσο κοντὰ καὶ τόσο πολὺ εἶχε συρρικνωθεῖ μέσα μου ὁ χρόνος, ὥστε, κατὰ παράδοξο βέβαια τρόπο, ἡ νιόνυμφη μὲ τὰ ὡραῖα μάγουλα καὶ τὸ φίνο παράστημα Καρυάτιδας, ἔγινε στὰ μάτια μου μιὰ μάνα λυπημένη, βαρυπενθούσα, κακογερασμένη· κι ἀπὸ τὰ θλιμμένα μάτια της ἔσταζαν δάκρυα στὴν ψυχή μου. Κι ἡ φωνή της σιγανή, ἀπόκοσμη, λυπητερή, ὡσὰν θλιμμένη μουσικὴ ἑσπερινή, ἐρχόταν ἀπὸ μέσα μου λυτρωτικὰ εὐεργετική:

«Πάρε ὅ,τι ἀπόμεινε ἀπ' τὴν ψυχή μου· πάρε καὶ τὶς φωτογραφίες· καὶ τὰ πράγματα ποὺ ἔφτιασαν τὰ χέρια του. Κανένας δὲν τὰ γνοιάζεται. Πάρε μαζί σου καὶ τὴν κασέλα. Περιέχει ὅ,τι ἔχει ἀπομείνει ἀπὸ τὴ θέλησή μου πρὸς ἐσένα. Γιὰ νὰ μὴ νιώθεις ξένο ἢ ἀπόκληρο ἢ παραπονεμένο. Εἶναι ἡ μνήμη ποὺ μᾶς δένει μὲ τὸν τόπο. Εἶναι ἡ ἀνάσα ποὺ χωνεύει μὲς στὰ πράγματα. Εἶναι τὰ δάκρυα ποὺ ἀποκρυσταλλώνουν τὸν καιρό...»

Εἶπε καὶ σώπασε ἡ φωνή· καὶ κάθε ἄκουσμα ἢ σχόλιο ἢ συγκίνηση μέσα μου. Παραμερίστηκε τὸ παρελθόν. Ἦταν ἡ ὥρα τῆς πραγματικότητας. Ἔπρεπε νὰ περιμαζέψω ὅλα τὰ πράγματα ποὺ μοῦ ἀνῆκαν.

Ξεκρέμασα τὶς παλιὲς φωτογραφίες καὶ τὴν κορνίζα μὲ τὸ λερωμένο τζάμι, χωρὶς νὰ ξέρω τί βρίσκεται ἀπὸ πίσω, θὰ τὸ ἀνακάλυπτα μὲ τὴν ἡσυχία μου μιὰ ἄλλη φορά, καὶ μιὰ παλιὰ εἰκόνα τοῦ Παντοκράτορα, ποὺ ἦταν κρεμασμένη στὸν τοῖχο, πρὸς τὸν ὁποῖο βρισκόταν τὸ προσκέφαλο τοῦ ἑτοιμοθάνατου, καὶ τά 'χωσα βιαστικὰ στὸ χαρτοφύλακά μου, γιὰ ν' ἀποφύγω πιθανὲς προστριβὲς μὲ τ' ἀδέρφια μου. Ἐγώ, ὅ,τι κι ἂν ὑπέθεταν, οὐδέποτε εἶχα βλέψεις ἐπὶ τῶν κληρονομικῶν· οὐδέποτε εἶχα ἐνδιαφερθεῖ γιὰ πρακτικά, ὅπως καὶ γιὰ καθημερινά, πράγματα, γιὰ περιουσιακὰ στοιχεῖα· οὔτε μὲ εἶχε ποτὲ ἀπασχολήσει τὸ μέλλον, γιὰ νὰ ἐπενδύσω σ' αὐτὸ ἔργα ἢ

χρήματα ἢ προοπτικές. Τὸ μόνο πρόβλημα ποὺ εἶχε δημιουργηθεῖ μὲ τὴ νέα κατάσταση πραγμάτων ἦταν ἡ κασέλα. Ὁ ὄγκος της, ὄχι τὸ περιεχόμενό της, ὑπαρκτὸ ἢ ἀνύπαρκτο. Θὰ τὴν ἔπαιρνα μαζί μου. Ὅσα σχόλια κι ἂν ἀκολουθοῦσαν τὴν ἐνέργειά μου αὐτή, ὁ κόσμος νὰ χαλοῦσε πίσω μου, μοῦ ἦταν ἐντελῶς ἀδύνατο νὰ τὴν ἀφήσω. Αὐτὴ ἡ κασέλα περιεῖχε ὅ,τι κληρονομοῦσα ἀπὸ τοὺς γονεῖς μου. Εἶχα ἐπιτέλους κι ἐγὼ κάτι στὴν κατοχή μου ποὺ εἶχε ἐνδιαφέρον, τὸ παρελθόν μου σὲ κάτι συγκεκριμένο. Ὅ,τι δὲν ἤθελα πρὶν νὰ παραδεχτῶ. Ἀπὸ τὸ περιεχόμενο τῆς κασέλας μου μποροῦσε νὰ λυθοῦν πολλὰ μυστήρια, νὰ ἐξαρτηθοῦν πολλὰ πράγματα, προφανῶς. Γιὰ εὐκολία στὶς μετακινήσεις μου, ἂν ἦταν ἀπαραίτητο νὰ τὴ σέρνω μαζί μου, θὰ τῆς πρόσθετα ἀπὸ κάτω μιὰ βάση μὲ ροδάκια. Ἂς σημειωθεῖ δὲ ἐδῶ πὼς οἱ διαστάσεις της ἦταν βολικές. Ἢ θὰ τὴν ἀσφάλιζα σὲ κάποια τράπεζα, ἂν καὶ τὸ περιεχόμενό της ἦταν πολύτιμο.

Ἔτσι μοῦ ἦταν γραφτὸ νὰ σέρνω πίσω μου τὸ παρελθόν, ὡς ἕνα αἰώνιο παρόν, τὸ δικό μου καὶ τῶν ἄλλων. Μοιραῖα πέρασε στὴν κατοχή μου καὶ ἡ κορνίζα μὲ τὸ πολυκαιρισμένο κείμενο πίσω ἀπὸ τὸ θαμπὸ τζάμι, ἕνα μυστήριο ποὺ ὅπως ἀποδείχτηκε δὲν ἦταν καθόλου μυστήριο. Ἁπλῶς ἡ φόρτιση τῶν πικρῶν ἡμερῶν καὶ τὰ ἀλληλοσυγκρουόμενα συναισθήματα εἶχαν δημιουργήσει ἕνα κλίμα δυσάρεστο καὶ μιὰ ψυχρότητα ἀνάμεσά μας, ποὺ δὲν κράτησε ὣς τὸ τέλος τῆς παραμονῆς μου στὸ σπίτι. Μόλις μείναμε μόνοι καὶ ἠρεμήσαμε, τὸ κλίμα ἔγινε τόσο ἁπαλὸ καὶ ἡ ἀτμόσφαιρα τόσο τρυφερή, ὥστε οἱ γείτονες καὶ οἱ συγγενεῖς δὲν εἶχαν ρόλο ἀνάμεσά μας καὶ εὐκαιρίες νὰ περνοῦν εὐχάριστα τὶς μακριὲς ἀκόμα νύχτες τοῦ παγεροῦ χειμώνα, ποὺ ἀκολούθησε τὸ καυτὸ καλοκαίρι. Τοῦ χειμώνα ποὺ ἔφυγε ἀπὸ τὴ ζωή μας ὁ πατέρας.

Τώρα ποὺ ξαναγύρισα σ' ἐκείνη τὴν ἐποχή, βλέπω τὸν ἑαυτό μου ἕνα μικρό, φοβισμένο παιδί. Τὸν ἀκούω στὸν ὕπνο μου κι ἀνατριχιάζω. Μερικὲς φορὲς μ' ἀκολουθάει παντοῦ. Τὸν νιώθω δίπλα μου, ἀκούω τὴν ἀνάσα του, τὸ σιγανό του βῆμα μ' ἐκεῖνα τὰ λεπτὰ κανιά. Ποτὲ καὶ σὲ κανένα παιχνίδι δὲν εἶχα νικήσει. Πάντα χαμένη ἤμουνα. Μοῦ ἄρεσε νὰ χαζεύω τὰ παιδιὰ ἐκεῖ ποὺ παίζανε βόλους. Νὰ φορτώνουμε μὲ τὸν ἀδερφό μου τὶς γάτες καὶ τὰ σκυλιὰ τριφύλλι, νὰ ὀργώνουμε τὴ γῆς, ζεύοντας τὶς γάτες, νὰ τοὺς βάζουμε καρυδότσουφλα γιὰ παπουτσάκια, κι αὐτὲς οἱ κακόμοιρες, μαθημένες ἀθόρυβες κι ἀλαφροπάτητες, μόλις ἄκουγαν τὸ τσὰκ τσὰκ τῶν ποδαριῶν τους πάνω στὰ πλακόστρωτα, ἔχαναν τὸν μπούσουλα, ἔπαιρναν τῶν ὀμματιῶν τους κι ἔτρεχαν σὰν παλαβές, ὥσπου ἔλιωναν τὰ παπουτσάκια τους. Τὸ ἴδιο καὶ τὰ σκυλιά, ποὺ τοὺς δέναμε τενεκέδες στὴν οὐρά, ἀλυχτοῦσαν ἀπελπισμένα, ἔτρεχαν σὰν δαιμονισμένα, χαλοῦσαν τὸν κόσμο, ὥσπου ν' ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὸ βάσανο...

Ἦταν ἕνας τρόπος διασκέδασης κι αὐτό. Τὰ ζῶα τὰ εἴχαμε γιὰ ὅλα, λέω τὴν ἐποχὴ τοῦ πολέμου καὶ μετά, ὣς τὸν Ἐμφύλιο. Τὰ εἴχαμε γιὰ τὶς ἀνάγκες μας καὶ γιὰ τὴ διασκέδασή μας. Κι οἱ γονεῖς μας δὲν μᾶς ξεχωρίζανε ἀπὸ τὰ ζωντανά τους.

Σὲ κείνη τὴ θεόρατη καρυδιά, στὸ ρέμα, πάνω ἀπὸ τὴ σπηλιά, ποὺ κρυφτήκαμε τότε ποὺ ἤτανε νὰ ἔρθουν στὸ χωριὸ οἱ ἐχθροί, ἀλλὰ δὲν ἦρθαν, ἄγνωστο τί τοὺς ἐμπόδισε, γιατὶ ἂν ἐρχόντανε, θὰ «λαμπάδιαζε ὅλο τὸ χωριὸ ἀπὸ τὰ πυρομαχικὰ τῶν Ἐγγλέζων», ὅπως ἔλεγε πολὺ ἀργότερα ὁ πατέρας, εἴχαμε βρεῖ τὴν ἀνάπαψη καὶ τὴ βολή μας. Ἀνεβαίναμε στὰ χαμηλά, πλαγιαστὰ κλαδιὰ καὶ τυλιγόμασταν μέσα στὰ φύλλα. Ρουφούσαμε τὸ θαυ-

μάσιο δυνατὸ ἄρωμα τῆς χλωρασιᾶς καὶ τραγουδούσαμε σιγὰ τὰ τραγούδια τῆς ΕΠΟΝ, κρυφά, σχεδὸν ἀπὸ μέσα μας, γιὰ νὰ μὴ μᾶς πάρει εἴδηση ὁ πατέρας, ποὺ ἦταν ἐθνικόφρων καὶ ἔτρεμε μὴν τοῦ γίνουμε «κουκουεδάκια κι ἐχθροὶ τῆς πατρίδας». Βέβαια δὲν καταλαβαίναμε τὸ νόημα τῶν τραγουδιῶν, μᾶς ἄρεσε ὁ ρυθμὸς ὁ πεταχτός, λέω τώρα. Αὐτὸ πρέπει νὰ ἦταν τὸ κίνητρο. Ἦταν τότε ποὺ τὰ μεγαλύτερα παιδιὰ τοῦ χωριοῦ εἶχαν ὀργανωθεῖ καὶ συγκεντρώνονταν κρυφὰ πίσω ἀπὸ τὸ σχολεῖο, κι ἐμεῖς ἀπὸ περιέργεια κι ἀπὸ ἀνεργία κρυφακούγαμε κρυμμένοι πίσω ἀπὸ τὰ δέντρα καὶ τὰ μαθαίναμε ὅλα ἀπὸ τοὺς ὀργανωμένους. Ὁ πατέρας, ἂν καὶ εἶχε μυηθεῖ ἀπὸ τὸ δάσκαλο στὸ σοσιαλισμό, προτοῦ ἀκόμα νὰ ἐκδηλωθεῖ τὸ κίνημα στὸν τόπο μας, ἔμεινε ὣς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του ἐθνικόφρων καὶ πέθανε μὲ τὴν «Ἀκρόπολι» στὰ χέρια.

Φοβόμουνα τοὺς πεθαμένους, ὅπως ὁ διάολος τὸ λιβάνι, ἀκόμα καὶ στὸν ὕπνο μου. Νόμιζα πὼς μὲ ἀκολουθοῦν. Δὲν φοβόμουνα τὸ θάνατο, δὲν ἤξερα τὸ νόημά του, δὲν εἶχα συνείδηση τοῦ φοβεροῦ γεγονότος, ἔτρεμα τοὺς πεθαμένους. Κι αὐτὸς ὁ φόβος ἄργησε πολὺ νὰ φύγει ἀπὸ τὴν καρδιά μου κι ἀπὸ τὴν ψυχή μου. Κι ὅταν διάβαινα πλάι ἀπὸ τὸ νεκροταφεῖο, τάχυνα τὸ βῆμα, ἡ καρδιά πήγαινε νὰ σπάσει, ἔστρεφα ἀλλοῦ τὸ πρόσωπό μου καὶ προσπαθοῦσα νὰ μὴ σκέφτομαι ποῦ βρίσκομαι. Σὲ νεκρὸ δὲν εἶχα πατήσει ποτέ. Ὅταν, λίγο μετά, πέθανε ὁ καθηγητής μας καὶ μᾶς βάλανε ν' ἀκολουθήσουμε τιμητικὰ τὸ φέρετρο, μὲ κεῖνο τὸ χαρακτηριστικὸ βῆμα, εἶχα σκύψει τὸ κεφάλι μου, θυμᾶμαι, νὰ μὴ βλέπω καὶ νὰ μὴν ἀκούω τὴν πένθιμη μουσική, ποὺ σὲ τίποτα δὲν ἔμοιαζε μὲ τὸν πεταχτό, χαρούμενο κι ἐλπιδοφόρο ρυθμὸ τῶν ἀντάρτικων τραγουδιῶν. Καὶ πήγαινα σὰν κρεμασμένη.

Τὸ λιβάνι ὅπως καὶ τὸ δεντρολίβανο τ' ἀπόφευγα,

γιατὶ εἶχαν σχέση μὲ τοὺς πεθαμένους καὶ μὲ τὰ νεκροταφεῖα. Πολὺ ἀργότερα ἐξοικειώθηκα μὲ ὅλα τοῦτα, συμφιλιώθηκα μὲ τὸ θάνατο καὶ μὲ τοὺς πεθαμένους, ὅταν συνειδητοποίησα πόσο ἀκίνδυνοι καὶ ἄκακοι εἶναι οἱ πεθαμένοι. Καὶ τὸ δεντρολίβανο πῆρε σπουδαία θέση ἀνάμεσα στὰ μυριστικὰ φυτὰ τῆς αὐλῆς καὶ τῆς βεράντας μας.

Μιλοῦσα ἀργά, σὰν κάτι νὰ μ' ἐμπόδιζε, σὰν κάτι νὰ μοῦ ἔδενε τὴ γλώσσα, σὰν νὰ μὴν ἤμουν σίγουρη γι' αὐτὸ ποὺ ἤθελα νὰ πῶ καὶ προλάβαιναν οἱ ἄλλοι. Ἕνας κόμπος δενόταν θαρρεῖς στὸ λαιμὸ καὶ μοῦ 'κοβε τὴ λαλιά. Κι ἀργότερα στὴν ἐφηβεία μου περπατοῦσα ἀργά, χωμένη στὰ ἴδια πάντα ροῦχα, μὲ τὸ ἕνα πέτο τοῦ τριμμένου πανωφοριοῦ μου πιὸ πάνω ἀπὸ τὸ ἄλλο ἢ σηκωμένο «σὰν φτερὸ στὸν ἄνεμο».

Θυμᾶμαι ἕνα καυτερὸ καλοκαίρι, λέω τὸ καλοκαίρι πρὶν ἀπὸ τὸ θάνατο τῆς Σοφούλας, τῆς ξαδέρφης μου. Ἦταν ἕνα μακρὺ καλοκαίρι, ἕνας ἀτέλειωτος καιρὸς κάτω ἀπὸ τὰ πεῦκα καὶ τὴν καρυδιά, μὲ τὴν ὀσμὴ τοῦ ξεροῦ ἀλογοχόρταρου. Τὸ ἀλογόχορτο ἦταν περίφημη τροφὴ γιὰ τὰ μεγάλα ζῶα, κυρίως ὅταν τέλειωνε τὸ τριφύλλι. Ὕστερα ἄλλαξαν καὶ γιὰ τὰ ζωντανὰ οἱ συνθῆκες ζωῆς. Ἡ UNRA, ἂς εἶναι καλὰ οἱ φίλοι μας, εἶχε φροντίσει γιὰ ὅλα, ἀπὸ γάλα σκόνη καὶ σοκολάτες μὲ σκουλήκια ὣς καὶ ζωοτροφὲς καὶ μεγάλα γαϊδούρια, κατσίκες καλῆς ράτσας, ποὺ ὅμως δὲν εὐδοκίμησαν στὰ μέρη μας, ὅπως δὲν μποροῦσε νὰ πολιτογραφηθεῖ καὶ ὁ κάθε ξένος ποὺ ἡ κακή του μοίρα τὸν ἔφερνε ὣς ἐκεῖ. Ὁ ρατσισμὸς ὑπῆρχε πολὺ πρὶν σὲ μᾶς ἐκεῖ. Ἡ UNRA ἔφερνε καὶ τυρὶ καὶ βούτυρο κίτρινο, ἀλλὰ οἱ ἄνθρωποι τὸ δίνανε στὰ γουρούνια, στὰ σκυλιὰ καὶ στὶς γάτες.

Εἶχε φέρει καὶ ροῦχα, μάλλινα καὶ μεταξωτά, ποὺ δὲν χωροῦσαν στὰ σώματα τῶν ἀνθρώπων, γιατὶ οἱ κυρίες

πού τὰ ἔστελναν ἦταν κομψές, λεπτὲς καὶ καλοκαμωμένες, δὲν εἶχαν σώματα στρεβλωμένα καὶ κακοφτιαγμένα ἀπὸ τὴ φτώχεια καὶ τὴν ἀνέχεια. Κι ἡ προεδρίνα ποὺ δὲν μποροῦσε νὰ κλέψει ροῦχα, ἂς ἦταν ἄβολα, κι ἡ παπαδιά, ἀφοῦ ἦταν μετρημένα, βρῆκαν τρόπο γιὰ νὰ κλέψουν: ἔκοψαν ὅλα τὰ κουμπιά. Κι ἦταν ὡραῖα ἐκεῖνα τὰ κουμπιά, κοκάλινα καὶ ξύλινα, δὲν εἶχε ἀκόμα κάμει τὴν ἐμφάνισή του τὸ νάυλον. Ἔτσι τουλάχιστο κρυφοκουβεντιάζανε στὸ χωριὸ ὡς τώρα τελευταῖα, ὅτι δηλαδὴ δὲν ἀγόρασαν ποτὲ κουμπιὰ οἱ δύο προνομιοῦχες οἰκογένειες, τοῦ παπᾶ καὶ τοῦ προέδρου τῆς κοινότητας.

Ἡ Σοφούλα ἦταν ὄμορφη καὶ ψηλή, δὲν ἔμοιαζε μὲ τὰ ἄλλα παιδιὰ τοῦ μπάρμπα μου. Ἴσως γιατὶ εἶχε γεννηθεῖ πρώτη. Ἡ καημένη πέθανε ἀπὸ φυματίωση, ὅπως πρὶν ἀπὸ τὸν πόλεμο εἶχε πεθάνει ὁ μπαρμπα-Σπύρος. Ἐκεῖνος πέθανε μόνος, ἔξω ἀπὸ τὸ χωριό, σὲ μιὰ καλύβα, ἀπομονωμένος μὲ τὴ δυστυχία του. Μόνος τὸ εἶχε ζητήσει: «Πάρτε με μακριὰ ἀπὸ τὰ παιδιά, δὲν κάνει νὰ τὰ χάσετε, ξέρω τί ἔχω καὶ τί μὲ περιμένει ἐμένα»· σχεδὸν τὸ ἀπαίτησε. Κι ὁ πατέρας μὲ βαριὰ καρδιά, εἶναι ἀλήθεια, τὸν μετέφερε σὲ κείνη τὴν αὐτοσχέδια καλυβούλα ψηλὰ στὸ κτῆμα στὴ Ράχη, γιὰ νὰ βλέπει ἀπὸ ἐκεῖ τὸν κόσμο ὡς πέρα. Καὶ τὸν περιποιοῦνταν ἡ μάνα μου. Λίγο μετὰ πέθανε κι ἡ γιαγιά μας ὁλομόναχη, ἥσυχα ἥσυχα, σὰν πουλάκι, λέω, θὰ πέθανε. Θὰ κοιμήθηκε μὲ τὴν εὐωδιὰ τοῦ πεύκου καὶ δὲν ξαναξύπνησε. Κι ἔτσι δὲν ἔζησε ἄλλη συμφορὰ ἀπὸ ὅσες βρῆκαν ἀπὸ κεῖ καὶ μετὰ τὶς οἰκογένειες τῶν παιδιῶν της.

Τοὺς παλιοὺς θανάτους σίγουρα θὰ τοὺς εἶχε συνηθίσει, δὲν φαντάζομαι νὰ τοὺς εἶχε λησμονήσει. Ξεχνιοῦνται, μαθές, οἱ νεκροί μας; Αὐτοὶ ζοῦν μαζί μας πιὸ στενὰ ἀπὸ ὅσο ἦταν ζωντανοί. Κι ἦταν κάμποσοι οἱ νεκροί της: ἡ Βασιλική, ποὺ πέθανε στὴ γέννα κι ἄφησε τὴν Ἰουλία «ἕνα κοψίδι» στὰ χέρια τῆς ἄλλης Βασίλως, ποὺ τῆς στάθηκε σὰν μάνα, δὲν λέω, καὶ τὴν πάντρεψε κιόλας μ' ἕνα καλὸ ἄνθρωπο, λίγο ἀκαμάτη, ἀλλὰ λεβέντη, ἄλλο ποὺ χήρεψε νωρὶς ἡ καημένη. Ὁ παπα-Φώτης της, κι ἐκεῖνος ἄφησε κοιλάρφανη τὴ Γιαννούλα κι ἡ θειὰ ἡ παπαδιὰ δὲν ξαναπαντρεύτηκε ὅπως ἡ ἄλλη τοῦ παπα-Βασίλη. Ἔμεινε πιστὴ στὸ στεφάνι της καὶ πέθανε ἐνενήντα τόσο. Ὁ Μίχος της σκοτώθηκε στὸν Πόλεμο τὸ μεγάλο, τὸν Πρῶτο, κι ἡ γιαγιά μου σ' ὅλη τὴν ὑπόλοιπη ζωή της ἔβλεπε ἕνα χαρτὶ κορνιζωμένο πάνω ἀπὸ τὸ τζάκι, γράμματα δὲν ἤξερε, τὸ εἶχε στείλει ἡ πατρίδα, καὶ περίμενε τὸ γυρισμό του. Περιμένοντας καὶ καρτερώντας πέθανε.

Ἀπὸ τότε, ἀπὸ τὸ θάνατο τῆς Σοφούλας ἔτρεμα τοὺς πεθαμένους. Ὅμως ὁ μεγάλος φόβος ἦρθε μετά, ὅταν πέθανε τὸ ξαδερφάκι, ὁ Γιαννάκης, τὸ μοναχοπαίδι τοῦ μπάρμπα μὲ τὶς ὀχτὼ «τσοῦπες». Καὶ φώναζε καὶ καταριόταν ἡ θειά μου κι ἔλεγε μέσα στὸν πόνο καὶ τὴν παραζάλη της:

«Χάρε, χαρὰ νὰ μὴν ἰδεῖς, χάρε, κακὸ χρόνο νά 'χεις, δὲν ἔπαιρνες καμιὰ ἀπὸ τοῦτες, ἤβρες αὐτὸ τὸ νήπιο νὰ πάρεις! Χάρε, τί σοῦ 'καμα καὶ μὲ φαρμάκωσες, καταραμένε, ἀχόρταγε!»

Φώναζε καὶ καταριόταν κι ἔσκουζε, νόμιζε ἡ καημένη, ἔτσι ἀγράμματη ποὺ ἦταν καὶ πίσω ἀπὸ τὸν κόσμο, μὲ μιὰ σταλιὰ οὐρανὸ κι ἕνα δάκρυ ἥλιο ἀπὸ πάνω, ὅλο στὸ μαντρὶ καὶ μὲ τὰ πρόβατα, πὼς ὁ Χάρος εἶναι κανένας μαχαιροβγάλτης κακὸς καὶ ἄσπλαχνος, ποὺ ἅρπαζε μὲ μιὰ σπάθα κοφτερὴ τὶς ζωὲς τῶν ἀνθρώπων καὶ τὶς πήγαινε στὸν τόπο του. Μήτε ἀπὸ κόλαση μήτε ἀπὸ παράδεισο εἶχε ἰδέα ἡ χριστιανή. Μέρα νύχτα μὲ τὰ ζωντανὰ καὶ μ' ἕνα στὴν κοιλιά. Κι ἦταν τὸ ἔνατο αὐτὸ ποὺ διάλεξε ὁ καταραμένος νὰ τῆς πάρει. Κι εἶχε ἔρθει σὰν ἄνοιξη, ἀρσενικό, σὰν ἀνθὸς μοσχομύριστος, καὶ χάρηκε κι ὁ

μπάρμπας μου, πού θά 'χε κι αυτός «παιδί» ν' αφήσει τό όνομά του πίσω του. «Παιδιά» τότε ήταν μόνο τά άρσενικά κι ό Θεός τά έδινε όπου ήθελε. Τά θηλυκά ήταν «τσούπες» κι έρχονταν χωρίς νά ρωτήσουν άν τις θέλει κανένας, έτσι άπό μοναχές τους, νά χαθοῦν, αὐτές οὔτε γιά τόν πόλεμο ήταν κι ήθελαν κι άπό πάνω «νά τις τραβάει ό έρμος ό πατέρας, ό άδερφός ό κακότυχος, στά πανηγύρια καί στά παζάρια γιά γαμπρό, πού νά μήν έσωναν νά γεννηθοῦν! Κι ήθελαν καί προικιά άπό πάνω, καμιά φορά καί πανωπροίκι, μιά ζωή βάσανα καί στενοχώριες κι άπολαβή καμιά, μόνο βάσανα κι έγνοιες...

Όταν πέθανε ή Σοφούλα, θυμᾶμαι, τό μόνο πού λυπήθηκα ήταν τό κόκκινο παλτό της. Τή θυμᾶμαι πού τό φοροῦσε καί καμάρωνε. Δέν είναι σίγουρο πώς τῆς τό βάλανε μαζί της. Έτσι πού ήταν χωμένη στά λουλούδια, δέν ξεχώριζε τίποτα. Άλλά φανερά τουλάχιστο δέν τό φόρεσε κανείς. «Είναι τόσο δύσκολο νά 'χεις ένα κόκκινο παλτό σάν τῆς Σοφούλας», είχα σκεφτεῖ, θυμᾶμαι. «Τί θά τό κάμουν τώρα;» Δέν ρώτησα όμως κανέναν. Κι άν άκόμα ρωτοῦσα θά μοῦ έλεγαν τήν άλήθεια, θά ήξεραν ποιά είναι ή άλήθεια; Τό κουβαλῶ κι αὐτό μαζί μου, μαζί μέ τόσα άλλα άνεξήγητα άπό τά παιδικά καί τά έφηβικά μου χρόνια.

Τό είχα προσέξει πόσο όμορφα τῆς πήγαινε, όταν τήν είχα δεῖ στό δρόμο, πάνω άπό τό σπίτι μας στό μακρινό μου τό χωριό, έκεῖ πού δέν έχει πάει καλά καλά άκόμα ό πολιτισμός καί μερικά πράγματα έμειναν άράγιστα όπως στή μνήμη μου, άκουμπισμένη στόν τοῖχο κι έκρυβε τό πρόσωπό της. Προσπαθοῦσε νά κρυφτεῖ πού έβηχε, άλλά κρύβεται ό βήχας; Ό βήχας κι ό έρωτας δέν κρύβονται. Δέν θυμᾶμαι άκριβῶς πώς ήταν στό πρόσωπο, έκεῖνο πού θυμᾶμαι είναι τό κόκκινο παλτό, ήταν ένα όμορφο παλτό καί τό είχε πλέξει μέ τά χέρια της, έκεῖνα τά «προκομμένα, τά χρυσά χέρια», προτοῦ μπεῖ στήν «όργάνωση, πού τήν έφαγε, πού τῆς ρούφηξε τό αἷμα καί χλόμιασε», όπως έλεγε ή μάνα γιά πολλά χρόνια μετά άπό τότε πού πέθανε ή Σοφούλα. «Καί δέν τήν πρόσεξαν καί δέν τήν φρόντισαν μέ τις όργανώσεις τους καί τήν άφησαν καί πέθανε...» Κι ήταν όμορφη καί προκομμένη ή Σοφούλα. «Ό άδερφός, αὐτός ό γραμματιζούμενος τά φταίει όλα, αὐτός τήν πῆρε στό λαιμό του μέ τήν ΕΠΟΝ...»

Πάντως ή Σοφούλα πέθανε άδοξα κι όλοι τήν ξέχασαν, όπως καί τό κόκκινο παλτό της, άλλος γιατί τόν άπορροφοῦσε ή Όργάνωση, άλλος γιατί φρόντιζε τά ζωντανά καί τά σπαρτά, έπρεπε νά ζήσουν οί «άποδέλοιποι» κι ένα στόμα λιγότερο στό σπίτι είχε σημασία, άλλος γιατί τόν 'μπόδιζε ή έθνικοφροσύνη νά κοιτάξει άριστερά κι άλλος γιά ένα σωρό άλλα πράγματα.

Όταν ξαναπῆγα ύστερα άπό χρόνια στό χωριό, στόν τόπο της δέν ύπῆρχε τίποτα, δέν είδα οὔτε ένα σημαδάκι, έναν ξύλινο σταυρό έστω, άπό αὐτούς πού έμπηγαν τότε στούς τάφους τῶν νεκρῶν. Έτσι τό μόνο πού έμεινε άνέπαφο στή μνήμη μου, είναι τό κόκκινο παλτό τῆς Σοφούλας. Άναρωτιέμαι άν είναι άπό αὐτό καί φυτρώνουν κάτι κόκκινα λουλουδάκια σέ κεῖνο τό κομμάτι τῆς γῆς όπου τήν είχαν θάψει. Πάντως τότε πολύ τούς είχε άπασχολήσει τό κόκκινο παλτό. Μπορεῖ πού ήταν κόκκινο κι έξαιτίας τοῦ χρώματος νά είχε γίνει πολύς λόγος στό χωριό· μοῦ φαίνεται, περισσότερο άπό τήν άρρώστια τῆς Σοφούλας κι άπό τόν πρόωρο θάνατό της, πώς συζητήθηκε τό κόκκινο χρῶμα τοῦ παλτοῦ της.

Ίσως γι' αὐτό νά καρφώθηκε στή μνήμη μου σάν ένα κατακόκκινο τριαντάφυλλο, καρφιτσωμένο στό πέτο μιᾶς άνοιξης γιά τόν κόσμο, πού δέν θά έρθει ποτέ. Καί θά μείνει στή μνήμη. Όπως στά παραμύθια.

ΗΤΑΝ ΜΙΑ ΚΟΡΝΙΖΑ 20x30 ἐκ., ξύλινο, ἐπιχρυσωμένο πλαίσιο τῆς δεκαετίας τοῦ '50 ποὺ διατηροῦσε καλὰ τὸ ἐπίχρισμα σὲ ὅλες τὶς καμπυλώσεις καὶ τὶς μικρὲς ἐσοχὲς τοῦ ἐρυθρόμορφου σχεδίου. Ὅταν καθάρισα καὶ τὸ τζάμι ἀπὸ τὴν πολυκαιρισμένη ἐπίστρωση σκόνης, τὸ πυκνὸ μυστήριο διαλευκάνθηκε. Μ' ἔκπληξη διαπίστωσα πὼς πίσω ἀπὸ τὸ τζάμι ὑπῆρχε μιὰ ἐνδιαφέρουσα γραφή: ἕνα «Δίπλωμα ἀπονομῆς μεταλλίων», σ' ἕναν ἥρωα ποὺ ἦταν μέλος τῆς πατρικῆς οἰκογένειας τοῦ πατέρα μας μὲ ἰδιόχειρη ὑπογραφὴ τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου. Ἡ οἰκογένεια εἶχε ἕναν ἥρωα, πολὺ προτοῦ πάρει τὰ βουνὰ ὁ Ἀντρέας, ἕναν ἔνδοξο ἡρωικὸ νεκρό. Γι' αὐτὸ ὑπῆρχε τὸ ὄνομά του στὴ στήλη τῶν ἡρώων δίπλα στὴν Ὡραία Πύλη.

Αὐτὸ τὸ «δίπλωμα» ἔλυνε κάποια μυστήρια: γιατί ὁ πατέρας εἶχε ἀπέναντί του τὴν κορνίζα, γιατί δὲν ξεκολλοῦσε τὸ βλέμμα του ἀπὸ αὐτήν· τότε ἐννόησα γιατί ἡ γιαγιὰ εἶχε βγεῖ μαύρη, θλιβερὴ φιγούρα πίσω ἀπὸ τὰ γυμνὰ κλαδιὰ τοῦ δέντρου στὴν ἄλλη φωτογραφία. Εἶχε σβήσει πίσω ἀπὸ τὴ μοίρα τοῦ παιδιοῦ της. Ὁ πόνος τὴν εἶχε μεταβάλει σὲ μαύρη στήλη, σὲ σκοτεινὴ σκιά.

Καημένη γιαγιούλα! Ζωὴ ὁλόκληρη, σαράντα χρόνια, περίμενες νὰ βγεῖ μέσ' ἀπ' αὐτὸ τὸ ξεθωριασμένο χαρτὶ τὸ παιδί σου, νὰ χιμήξει πάνω σου, νὰ χυθεῖ στὴν ἀγκαλιά σου, λαχταρισμένο ἀητόπουλο, νὰ τὸ σφίξεις πάνω στὸ σῶμα σου, νὰ γίνεις ἕνα μαζί του, γιὰ νὰ μὴ σοῦ τὸ ξαναπάρει ὁ πόλεμος...

Τὸ θυμόσουν ὅπως τὸ ἀποχαιρέτησες μὲ συγκρατημένο πόνο, ὅταν τὸ «ἔστελνες» μὲ τὴν εὐχὴ τοῦ γυρισμοῦ καὶ τὴν πίκρα τῆς στέρησης στὸν πόλεμο. Λεβέντη περήφανο, θαλερό, μὲ τὰ σγουρά του μαλλιὰ κατάξανθα καὶ μυρωμένα ἀπὸ τὴν εὐωδιὰ τοῦ ἔλατου καὶ τῆς μυρτιᾶς κι ἀπ' τὰ λουλούδια τῆς ἀγραμπελιᾶς· καὶ τὴ ζωὴ γελούμενη στὰ θαλασσιά του μάτια· μὲ τὸν ἀέρα τοῦ βουνοῦ καὶ τὴν ἀρματωσιὰ τῆς νιότης!

Περίμενες τὸ γυρισμό. Ἀγωνιζόσουν νὰ κρατήσεις τὴ μορφὴ καὶ τὴν ἀγέρωχη κορμοστασιὰ στὴ μνήμη σου. Λαχταροῦσες ν' ἀκούσεις τὴ φωνή του, γλυκιὰ καὶ τρυφερή, ὅπως ὅταν γύριζε ἀπὸ τὸ ὄργωμα κι ἀπ' τὴ σπορά· νικητὴς ἀπὸ τὸν πόλεμο μὲ τὸν καιρὸ καὶ μὲ τὸ χῶμα· μὲ τὸ ἡμέρωμα τῆς γῆς· μὲ τὰ θεριὰ καὶ τὰ στοιχειὰ τοῦ λόγγου... Δὲν ἤξερες ἀπὸ γραφὲς κι ἀπὸ «διπλώματα» κι ἀπὸ «μετάλλια» ἐσύ, ἀγράμματη κι ἀνίδεη, ἀόμματη ἀπὸ δόξες κι ἀπὸ ἐκστρατεῖες, ὅπως ἦσουν. Παλικάρι, πάνω στὴν ἄψη του, μὲ τὸ τρυφερὸ χνούδι στὸ πρόσωπο, σοῦ τὸ πῆρε ἡ πατρίδα τὸ παιδί σου· καὶ δὲν σοῦ τὸ γύρισε πίσω... Φτωχή, χαροκαμένη γιαγιούλα...

Περίμενες τὸ παιδί σου νὰ γυρίσει· δὲν ἤξερες ἀπὸ νίκες κι ἀπὸ ἧττες ἐσύ. Δὲν ἤξερες τί πάει νὰ πεῖ πόλεμος καὶ τί σημαίνει εἰρήνη. Ἐσένα ὁ πόλεμος ἦτανε μὲ τὴν ἀγριάδα τῆς γῆς καὶ τοὺς κακοὺς χειμῶνες· μὲ τὰ λιοπύρια καὶ τὶς παγωνιές. Ἐσένα ὁ πόλεμος ἦτανε γιὰ τὸ ψωμί.

Καημένη, φτωχή, μαυροφορεμένη, σκυφτή, ἀνήξερη γιαγιούλα, περίμενες κάθε μέρα στὸ ξάγναντο, στύλωνες τὴ ματιά σου ὣς ἐκεῖ ποὺ δὲν εἶχε παραπέρα οὐρανό, νὰ δεῖς νά 'ρχεται τὸ παιδί σου, ἕνα μακρὺ χωράφι θαρροῦσες πὼς εἶναι ὁ πόλεμος, κι ἀντὶς τὸ παιδί σου, ἡ πατρίδα, Μεγαλοβδόμαδο, σοῦ 'στειλε ἕνα χαρτί... Γεμάτο γράμματα, λόγια κι ὑπογραφὲς καὶ σφραγίδες.

Ποτὲ δὲν κατάλαβες πῶς τὸ παιδί σου ἔγινε ἕνα χαρτί, πῶς χώρεσε μέσα σ᾽ ἕνα φάκελο κι ἦρθε βουβὸ κι ἀμίλητο, Μεγάλη Παρασκευὴ ἦταν, νὰ σοῦ πεῖ πὼς ἡ Πατρίδα δὲν γεννάει, τρώει τὰ παιδιά...

Καὶ δὲν ἀνάστησες, καημένη, οὔτε ἐκείνη οὔτε τὴν ἄλλη χρονιά. Περίμενες. Καὶ δὲν ἀνάστησες ποτέ. Ἔμεινες στὸ Μεγαλοβδόμαδο, σὲ κείνη τὴ θλιμμένη Μεγάλη Παρασκευή, μέσα στὸ πένθος τῆς αἰώνιας μάνας. Γι᾽ αὐτὸ εἶχες στραμμένο τὸ βλέμμα πάντα πρὸς τὰ κεῖ ποὺ σοῦ εἶχαν πεῖ πὼς εἶναι ἡ πατρίδα ποὺ πολεμάει... Κι ἔφυγες μ᾽ ἕνα κλαδάκι βασιλικὸ στὸ χέρι, καλωσορίζοντας, ποιὸς ξέρει, τὸ γυρισμό... Κι ἡ ἀδερφή μου σοῦ ᾽φερε καφὲ καὶ ζάχαρη, ὅπως πάντα. Κι ἐσὺ χαμογελοῦσες, ὀνειρευόσουν, φεύγοντας, τὸ γυρισμό... Δὲν ἤξερες τί ἐσήμαινε Σαραντάπορο, Γιαννιτσά. Τί ἐσήμαιναν τ᾽ ἀποσιωπητικά. «Μιχαήλ! Ποῦ εἶσαι, Μιχάλη μου; Τώρα θὰ γυρίσεις, καρδούλα μου, καὶ θά ᾽μαστε μαζί...» Ἔτσι ἔφυγες γελώντας, περιμένοντας τὸ Μιχάλη σου, πικρή μου γιαγιούλα. Ἄραγε θὰ τὸν ἀνταμώσεις ἐκεῖ ποὺ πῆγες;

Ἔβαλα πλάι πλάι τὴ σκοτεινιασμένη φωτογραφία της καὶ τὸ «δίπλωμα» τοῦ παιδιοῦ της. Ὅ,τι ἀπόμεινε ἀπὸ τὸν ἡρωικὸ νεκρὸ τῆς οἰκογένειας. Κι ἕνας ἀναστεναγμὸς βγῆκε μέσ᾽ ἀπὸ τὴν καρδιά μου. Μιὰ δροσιά, ἄγνωστη ὣς ἐκείνη τὴ στιγμή, χύθηκε στὴν ψυχή μου· κι ἔσφιξα πάνω στὴν καρδιά μου τὸ δίπλωμα καὶ τὴ γριούλα, ποὺ ἦταν ἡ γιαγιά μου ἡ Παρασκευή. Ἔνιωσα ἕνα δυνατὸ πόνο μέσα μου· κι ἕνα σύννεφο σκοτεινὸ κάλυψε ὅλο τὸ χῶρο γύρω μου, τὰ πράγματα ποὺ γέμιζαν τὸν «πολύτιμο χρόνο» ἔγιναν σκιὲς ἑνὸς κόσμου-φάντασμα, καθὼς ἡ παρούσα στιγμὴ εἶχε καταπιεῖ τὸν πολυδιάστατο, τὸν ἀνύσταχτο, τὸν ἀνύπαρχτο χρόνο· τὸν ἐξ ἀντικειμένου ἀνυπόταχτο, ἀνυποχώρητο χρόνο μου. Τὸ ΧΡΟΝΟ.

Ἡ ἀλήθεια εἶναι πὼς τὰ πράγματα δὲν ἀκολούθησαν

τὴν πορεία ποὺ εἶχα προγραμματίσει. Μήτε στὸ ἐξωτερικὸ πῆγα, ὅπως ἦταν στὰ σχέδιά μου, μήτε ἔφυγα νωρὶς ἀπὸ τὸ χωριό, ὅπως ἦταν στὶς προοπτικές μου. Τὸ δωμάτιο ὅπου ἄφησε τὴν τελευταία του πνοὴ ὁ πατέρας καὶ ἡ κασέλα μὲ τὸ ἀμφίβολο περιεχόμενό της ἀνέτρεψαν τὰ πάντα. Ἦταν χῶροι καὶ ὑπῆρχαν ἐκεῖ ἀντικείμενα καὶ μνῆμες, προπαντὸς αὐτές, ποὺ ἀπαιτοῦσαν, ἐκτὸς ἀπὸ ἐνδιαφέρον, στοργή, συμπαράσταση καὶ τρυφερότητα. Συναισθήματα ποὺ πρώτη φορὰ ξυπνοῦσαν μέσα μου καὶ μὲ ὑποχρέωναν νὰ βγῶ ἀπὸ τὸ ἄντρο τῆς μοναξιᾶς καὶ τῆς ἀδιαφορίας μου. Ἴσως γιατὶ ποτὲ πρωτύτερα δὲν μὲ εἶχαν ἀπασχολήσει προβλήματα σχέσεων καὶ συμπεριφορᾶς πρὸς τὸ περιβάλλον. Οὔτε ἦταν δυνατὸν νὰ φανταστῶ ποτὲ πρὶν πὼς ὁ θάνατος τοῦ πατέρα θὰ μοῦ δημιουργοῦσε τόσα προβλήματα καὶ ὑπαρξιακά· πολὺ δὲ περισσότερο δὲν μποροῦσε νὰ μοῦ περάσει ἀπὸ τὸ νοῦ πὼς θὰ γύριζα τόσα χρόνια πίσω νὰ συμμαζέψω τὰ θρυμματισμένα ὄνειρα, τὶς χαμένες ἐλπίδες, τὶς σαρακοφαγωμένες μνῆμες, τὰ στραβοπατήματα τῶν ἀβέβαιων βημάτων τῆς παιδικῆς καὶ τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας. Καὶ πὼς τὸ μακρινὸ παρελθὸν μὲ τὴ βαριὰ μυρουδιὰ τοῦ καπνοῦ καὶ τὴν πίκρα, τὰ τραγούδια τῆς Κωστάντως καὶ τὸν ἱδρώτα στὰ καπνοχώραφα, θὰ ἔμπαινε δυναμικὰ στὴν περιοχὴ τοῦ κλειστοῦ μου ὁρίζοντα, μέσα στὰ ὅρια τοῦ ὁποίου εἶχα παγιδευτεῖ μὲ τὴν ἐπικάλυψη τοῦ «πολύτιμου χρόνου», θὰ κυριαρχοῦσε στὴ σκέψη μου καὶ θὰ μὲ κρατοῦσε δέσμια γιὰ ὅλη τὴν ὑπόλοιπη ζωή μου.

Ὡστόσο, ἀκόμα καὶ τώρα, δὲν μπορῶ νὰ ἰσχυριστῶ πὼς ἔχω ξεδιαλύνει τί ὑπῆρξε γιὰ μένα ἡ ἀνακάλυψη τοῦ παρελθόντος: κατάρα ἢ εὐλογία, εὐεργεσία ἢ καταδίκη, παράδεισος ἢ κόλαση. Εἶναι τόσο ἀντιφατικὰ τὰ γεγονότα ποὺ ἀκολούθησαν μὲ τὴν ἀναμόχλευση περιστατικῶν καὶ καταστάσεων τοῦ πρότερου βίου μου πού, ὁμολο-

γουμένως, δὲν ἦταν μήτε ἑορταστικὸς μήτε ἀνεόρταστος, καὶ δὲν ὑπάρχουν περιθώρια γιὰ κανενὸς εἴδους κριτικὴ ἢ ἀξιολόγηση.

Γυρίζοντας κάμποσα χρόνια πίσω, ἔκλεισα τὰ μάτια καὶ θυμήθηκα τὰ κατορθώματα τῆς παιδικῆς μου ἡλικίας, ἕναν ἀπέραντο λειμώνα νὰ μὲ περιβάλλει. Τὸ χῶμα ἦταν τρυφερό, ὅπως ἡ θέληση, τότε ποὺ ζεύαμε τὶς γάτες, παιδιὰ λησμονημένα στὰ μεσοδιαστήματα τῶν πολέμων· σπέρναμε δυόσμο καὶ κυκλάμινα, βασιλικὸ καὶ μοσχομπίζελα, πασχίζαμε νὰ φέρουμε τὴν ἄνοιξη στὴ γῆ μας, ξορκίζοντας τὸν τρόμο καὶ τὴ φτώχεια. Καὶ τὰ γατιὰ εἶχαν πετάξει τὸ ζυγό, δὲν ξέραν τὸν καημό μας ποὺ τὰ δέρναμε, ἀμάθητα ὅπως ἦταν καὶ ἀπρόθυμα νὰ φέρνουνε ζυγὸ στὸ σβέρκο.

Ἡ μέρα ἦταν δύστροπη. Κι ἡ νύχτα ἔπεφτε βαριὰ πάνω στοῦ χόρτου τὴν καρδιά. Ὁ ὕπνος κάλυπτε τὰ βλέφαρα· κι ἀνοίγανε τὰ ρέματα τῆς μνήμης· κι οἱ πύλες τῶν ὀνείρων διάπλατες. Ἦταν, καθὼς οἱ λευκοφόροι τοῦ Σιδέρη, ὅλοι οἱ νεκροὶ ἀσπροντυμένοι, καθαροπλυμένοι, μεγαλοπρεπεῖς, στητοί, ὡραῖοι κι ἀδιαφοροῦντες. Ὄχλος πολὺς συναθροισμένοι: ἡ Παρασκευή μας ὅμως εἶχε κόκκινα τριαντάφυλλα στὰ μάγουλα, ἡ Δήμητρα φαιὰ τῆς Κατοχῆς κι ὁ Κωνσταντίνος θαλασσιὰ κι αἱμάτινα τοῦ Ἐμφυλίου. Ἤτανε καὶ τὰ τρία τρυφερὰ κυκλαμινάκια, κορμάκια παραπονεμένα κι ἀπ' τοὺς νεκροὺς λησμονημένα. Ἡ μάνα κοίταζε ἀλλοῦ. Εἶχε ἕνα βλέμμα ἀκαθόριστο. Μάζεψε τὰ κοκαλάκια της ἀπ' τὸ λακκάκι ὅπου τὰ εἶχα χώσει καὶ πῆρε ν' ἀλαργεύει πισωγέρνοντας, τρεκλίζοντας, παραπατώντας· σὰν νὰ φοβότανε μ' ἐκεῖνα τὰ τραχιά, τὰ ροζιασμένα δάχτυλα ν' ἀγγίξει τὰ κορμάκια τους. Ἤτανε τόσο μακριὰ ἡ ἄμοιρη μέσα στὸν κύκλο τοῦ

θανάτου, καὶ τοῦ θανάτου οἱ πύλες ἀνοιχτὲς καθὼς πληγές. Μὰ πιὸ πολύ, στοχάζομαι, βιαζότανε γιατὶ τὴν κυνηγοῦσε ὁ πόνος, ποὺ τὸν ἔνιωθα νὰ μοῦ τρυπάει τὰ σωθικά, ν' ἀνθίζει μὲ τὰ δάκρυα στὶς ἄκρες τῶν ματιῶν της.

Κι εἶδα τὴ μάνα μου ἔπειτα μιὰ λύπη ὁλάκερη· κι εἶδα τ' ἀδέρφια μου νὰ γίνονται πουλιά· κι ἀνθίζανε τὰ μάτια τους· κι ἡ μάνα μας ἐσίμωνε δειλά, μιὰ πεταλούδα ἤτανε, ψυχὴ παραδαρμένη, λυπημένη μνήμη· κι ἀπ' τό 'να στ' ἄλλο πήγαινε κι ἄφηνε πάνω στ' ἄνθη τους τὴ γύρη τῶν χεριῶν της...

Καὶ τότε φύσηξε βοριὰς θανατερός, θύελλα ξέσπασε βουερὴ μ' ἀστροπελέκια καὶ βροντές· καὶ καταβαραθρωθήκανε οἱ ψυχοῦλες τῶν νεκρῶν. Καὶ χάλασε τὸ σκηνικό. Κι ὅλα γινῆκαν ὅπως πρίν: ἕνα τοπίο κρύο καὶ σιωπηλό· μὲ κυπαρίσσια ὀρθόπλωρα. Καὶ τὰ νερὰ γεμίσανε ζαρωματιές. Μιὰ μολυβιὰ γραμμὴ στὴ μνήμη, ὁ πόνος τῶν ψυχῶν καὶ τῶν πραγμάτων στὸ μακρύ μου ὄνειρο.

Μιὰ θλίψη θεριεμένη, ὁλάνθιστη τὸ φέγγος τῶν νεκρῶν.

Η ΘΗΛΙΑ σὲ ὅλη μου τὴ ζωὴ κρεμόταν πάνω ἀπὸ τὸ κεφάλι μου· μὲ κυνηγοῦσε ὁ περίφημος «πολύτιμος χρόνος», ὁ αὐστηρὰ καὶ ἀπαράβατα προσωπικός, ὁ μυστικὸς καὶ μυστηριώδης. Δὲν ἦταν παρὰ μιὰ θηλιὰ στὸν λαιμὸ τῶν ἡμερῶν καὶ τῶν ἔργων μου· ποὺ ἔσφιγγε ἀργά, ὕπουλα, βασανιστικὰ ὣς τὸ ἔσχατο σημεῖο τοῦ πόνου. Ἑνὸς πόνου ἀπερίγραπτα φριχτοῦ. Ποὺ ὅμως δὲν τὸν εἶχα συνειδητοποιήσει. Ἐκ τῶν ὑστέρων κατάλαβα πόσο πολὺ μὲ ἔπνιγε. Καὶ τώρα τὸ κατανοῶ πλήρως: ἡ ἴδια ἡ ζωή μας εἶναι μιὰ θηλιὰ στὸ λαιμὸ τοῦ καθενός, ποὺ σφίγγει ἀργά, ἀνεπαίσθητα, σταθερά ὣς τὸ θάνατο, τὸ ἔσχατο σημεῖο τοῦ δρόμου.

Ὣς ἐκείνη τὴ στιγμὴ ποὺ ἐτελεύτησε ὁ πατέρας, ποτὲ δὲν εἶχα ὑποπτευτεῖ τὸν πόνο τῶν πραγμάτων. Ἢ ἂν πονάει ἕνας σκίουρος ὅταν πεθαίνει ἀπὸ ἀγάπη, ἂν πονάει τὸ δέντρο ποὺ τὸ κλαδεύουν ἢ τὸ κόβουν ἢ τὸ ξεριζώνουν ἢ λυγίζουν τὰ κλωνάρια του, ὅταν τὰ καταπίνει ἡ φωτιά· ὅταν ὡριμάζουν καὶ πέφτουν οἱ καρποὶ καὶ τὰ φύλλα ἂν πονάει τὸ φυτὸ καὶ τὸ δέντρο. Πονᾶνε οἱ σπόροι παγιδεμένοι στὰ στομάχια τῶν πουλιῶν; Ἡ γῆ ποὺ χωνεύει καὶ καταβροχθίζει τὰ κορμιά, νιώθει τὴ φρίκη καὶ τὸν πόνο τῶν ὡραίων νεκρῶν, καθὼς προχωρεῖ ἡ ἀποσύνθεση; Ἔχει τύψεις, ἔχει ἐπίγνωση γιὰ ὅ,τι φριχτὸ συμβαίνει στὰ σκοτεινά της ἄδυτα; Χαίρεται ὅταν βρεφουργεῖται στοὺς κόλπους της ἡ νέα ζωή; Πῶς ἀντιδρᾶ τὸ χῶμα στὴ διαδικασία τῆς φθορᾶς, ποὺ συντηρεῖ τὴν αἰωνιότητα -μὲ τὴν

ἀνανέωση– τῶν πρόσκαιρων πραγμάτων;

Ποτὲ πρὶν δὲν εἶχα ἀναλογιστεῖ ἂν ὑποφέρει ἕνα σπίτι ὅταν κατεδαφίζεται, ἢ τὸ ζῶο ποὺ ὁδηγεῖται στὴ σφαγὴ ἢ παρακολουθεῖ τὴ σφαγὴ τῶν παιδιῶν ἢ τῶν ὁμοίων του ἂν ἔχει συναίσθηση τῆς βίαιης ἀπώλειας.

Ὅμως τὴν ἔσχατη, τὴν ὁριακὴ ἐκείνη στιγμὴ τοῦ πατέρα ποὺ βρέθηκα ἐρημική στὸ ἀκροτελεύτιο σημεῖο τοῦ χρόνου, ποὺ ὁ χρόνος ἀκινητοποιήθηκε, συνειδητοποίησα τὸν πόνο τῆς ἀμνάδας, κόμπους δάκρυα στὰ μεγαλωμένα, στὰ τραγικά, στὰ ἀνίδεα μάτια της, ἕνα Μεγάλο Σάββατο τῶν παιδικῶν μου ἀναμνήσεων, ὅταν θυσιαζόταν ὁ ἀμνός της γιὰ τὸ Πάσχα τῶν Ἑλλήνων...

Ἐκείνη τὴ μοιραία, τὴν ἀποφασιστικὴ στιγμὴ τῆς μετάβασης τοῦ πατέρα ἀπὸ τὴ ζωὴ στὴν περιοχὴ τοῦ Χάους, ἔβλεπα τὸ κρύο τοῦ θανάτου, τὸ ἔνιωθα νὰ περπατᾶ στὸ κορμί μου, νὰ ἀνεβαίνει ἀπὸ τὰ πόδια στὸ κορμί, στὰ σπλάχνα, στὰ χέρια, νὰ θολώνει τὰ μάτια, νὰ κοκαλώνει τὰ μέλη, νὰ παραλύει τὰ νεῦρα, νὰ σταματάει τὸ ρυθμὸ τῆς καρδιᾶς, τὸν ἔζησα τὸ θάνατο στὸ κορμί μου, σὰν τὴν προέκταση τῆς ἔσχατης παραίτησης τοῦ πατέρα, τὸν ἔβλεπα νὰ μπαινοβγαίνει ἀπὸ τὰ παραθύρια, ἀπὸ τὴν πόρτα τὴ μισάνοιχτη, ἀπὸ κάθε πόρο καὶ σχισμάδα τοῦ σπιτιοῦ καὶ τοῦ κορμιοῦ μου· νὰ τρυπάει, σὰν μυτερή, φαρμακερὴ βελόνα τὴν καρδιά μου· νὰ ἐπικάθεται στὰ ἔπιπλα καὶ στὶς φωτογραφίες, μιὰ θλιβερὴ ἀκαταμάχητη κι ἀκατανίκητη σκιά...

Τὸν εἶδα στὶς διαστάσεις του τὸ θάνατο, νὰ καταπίνει τὴ ζωή, ἀλύγιστος, ἀμετακίνητος ἀπ' τὶς προθέσεις του, εἰρωνικός, αἰώνιος ἀφανιστὴς ψυχῶν καὶ σωμάτων, δικαίων καὶ ἀδίκων!

Θὰ ἦταν ὁ Θεὸς μεθυσμένος ἀπὸ εὐτυχία, θεωρώντας τὸ θαυμάσιο σύμπαν, θαμπωμένος ἀπὸ φῶς ἐρωτικὸ καὶ χωρὶς νὰ σκεφτεῖ, «ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, κατ'

εἰκόνα Θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν, ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς. Καὶ εὐλόγησεν αὐτοὺς ὁ Θεός, λέγων: αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε, καὶ πληρώσατε τὴν γῆν, καὶ κατακυριεύσατε αὐτῆς...»

Δὲν εἶδε ὁ Θεὸς τὸ τραγικό. Τὸν 'μπόδιζε τὸ φῶς νὰ δεῖ πιὸ πίσω ἀπ' τὴν ὡραιότητα, πιὸ κεῖ ἀπὸ τὴ γέννηση, τὸν πόνο καὶ τὸ θάνατο.

Ὡς ἐκείνη τὴ σημαδιακὴ στιγμὴ τῆς ἀποδημίας τοῦ πατέρα, δὲν εἶχα φανταστεῖ πόσο μπορεῖ νὰ εἶχε πονέσει ὁ Ἴκαρος, τότε ποὺ ἡ σχέση μας εἶχε διαρραγεῖ, ἀπὸ ἕνα «τυχαῖο» καὶ ἀσήμαντο στὴ βάση του περιστατικό: τὴν ἀπόφασή μου νὰ βάλω μιὰ τάξη στὴ ζωή μου, νὰ ξεκαθαρίσω τοὺς λογαριασμούς μου μὲ τὴ ζωὴ καὶ τοὺς ἄλλους καὶ ν' ἀπαιτήσω νὰ σεβαστοῦν τὸν «πολύτιμο χρόνο» καὶ τὴν προσωπική μου ὑπαρξιακὴ περιπέτεια. Αὐτὸ βέβαια ὑπῆρξε ἡ ἀφορμή. Ἡ αἰτία ποὺ χωρίσαμε ὑπέφωσκε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ καὶ ὑπέβοσκε στὴν ψυχή μου κάτω ἀπὸ τὴ φαεινὴ ἐπιφάνεια τῆς συμβατικότητας τοῦ ἔρωτα.

Κι ὅμως! Ὁ Ἴκαρος ἦταν ἕνα ὄνειρο, ἦτανε τέλειος! Κάθε του λέξη, κάθε του κίνηση, ἦταν μιὰ πράξη ἐντελεχής, κάθε του φράση, μουσική. Ἀκόμα κι ἡ παραμικρὴ λεπτομέρεια στὴν ἐμφάνισή του εἶχε τὴν τελειότητα ἔργου τέχνης. Ἡ συμπεριφορά του ἦταν ἄψογη. Κι αὐτὸ συχνὰ δυσχέραινε τὴ σχέση μας. Ἐπιπλέον ἦταν ἀνεδαφικός, πίστευε πὼς ἐρχόταν ἀπὸ τὸ μέλλον· κι αὐτὸ μᾶς ἐμπόδιζε νὰ συνεννοηθοῦμε γιὰ ἁπλά, πρακτικά, καθημερινὰ πράγματα. Πάντα ἔνιωθα πὼς ἀεροβατοῦσε.

«Εἶσαι αἰθεροβάμων, ἀγάπη μου», τοῦ ἔλεγα.

Τίποτα δὲν παραδεχόταν, ἔτσι τουλάχιστον ἄφηνε νὰ διαφαίνεται μέσ' ἀπὸ τὰ λόγια καὶ τὴν καθημερινή του συμπεριφορά, σχετικὰ μὲ τὴν ἀνθρώπινη δυστυχία, τὸν πόνο. Τὰ θεωροῦσε λεπτομέρειες ἀσήμαντες, γεγονότα καὶ περιστατικὰ τοῦ βίου ἄνευ σημασίας.

«Ἄφετε τοὺς νεκροὺς θάπτειν τοὺς ἑαυτῶν νεκρούς», ἔλεγε σὲ κάθε περίπτωση ποὺ γινόταν ἀπὸ μέρους μου κάποια ἀναφορά. «Ἡ φύση δὲν εἶναι ἐλεήμων. Ἔρχεται ἀπὸ τὸ μέλλον καὶ ξέρει μόνο τὸ μέλλον: πῶς θὰ διαιωνίσει τὰ εἴδη. Εἶναι ἄτεγκτη καὶ ξέρει μόνο αὐτὴ τὴ διάσταση τοῦ χρόνου: τὸ ΜΕΛΛΟΝ».

Ὡς ἕνα σημεῖο, μὲ τὸ πὲς πὲς μὲ εἶχε πείσει.

Ὁ Ἴκαρος εἶχε μεγαλώσει σ' ἕνα μισοκαλογερίστικο, ὑποκριτικό, ψευτοαστικὸ μὲ τὴν ἐπίφαση τοῦ καθωσπρεπισμοῦ, κλειστὸ περιβάλλον, κι ἡ ἀνατροφή του ἦταν ἀνάλογη, μπουχτισμένη ἀπὸ ἐγωισμούς, τάσεις ἐπιβολῆς καὶ κυριαρχίας, θεοληψίες· καὶ κάποτε ἔγινε ἀνατρεπτικός, θέλοντας νὰ πετάξει ὅλο αὐτὸ τὸ βάρος ἀπὸ πάνω του· καὶ νὰ ὁριοθετήσει ὁ ἴδιος τὶς δραστηριότητες καὶ τὶς κατευθύνσεις τῶν σπουδῶν του, τὴν ἐν γένει συμπεριφορὰ καὶ τὸ μέλλον του. Ἔτσι βρέθηκε στὸ κενό. Ποὺ μέσα στὴ συνείδησή του ταυτίστηκε μὲ τὸ μέλλον. Κυρίως τὴν ἐποχὴ ποὺ βρισκόταν στὸ ἐξωτερικό.

Ὁ Ἴκαρος ἐρχόταν ἀπὸ τὴ χώρα τῆς οὐτοπίας. Οἱ σπουδές του καὶ οἱ προσωπικές του ἀναζητήσεις τὸν ὁδηγοῦσαν πρὸς ἕνα χῶρο ὅπου δὲν εἶχαν θέση οἱ ἔριδες, καὶ ἡ καθημερινὴ τριβὴ τοῦ ἦταν ἐντελῶς ἄγνωστη, τὰ ὅρια μεταξὺ καλοῦ καὶ κακοῦ, δίκιου καὶ ἄδικου, ἦταν δυσδιάκριτα. Ἡ σκέψη κι οἱ διαλογισμοί του ἔμοιαζαν μὲ παράξενα πουλιὰ ποὺ πετοῦσαν πάνω ἀπὸ ὀνειρικοὺς ὠκεανοὺς καὶ χάνονταν στὸ ἄπειρο τοῦ χώρου, βουτώντας στὴ σκόνη τοῦ μέλλοντος χρόνου, τοῦ αἰώνιου κενοῦ, στὴν ἀνυπαρξία τῆς ὕπαρξης.

Ὁ Ἴκαρος δὲν εἶχε ἰδεῖ τὶς ἑρπύστριες ποὺ ἔγδερναν τὸ χωματόδρομο τῶν παιδικῶν μας χρόνων καὶ σάρωναν τὸ ὅραμά μας γιὰ τὸν κόσμο, καθὼς οἱ σιδερένιες, οἱ διαβολικὲς τετραγωνιζόμενες ρόδες τους τριζοβολοῦσαν δαιμονισμένα πάνω στὰ χαλίκια τῆς δημοσιᾶς· κι ἡ γῆς

μάτωνε ὡς μέσα στὴν καρδιά της κι ἀνατρίχιαζε ἀπελπισμένα.

Δὲν εἶχε ἰδεῖ τοὺς προβολεῖς ποὺ γύμνωναν καὶ χτένιζαν μὲ τὸ ἐκτυφλωτικό τους φῶς τὶς παρειὲς τῶν βουνῶν καὶ γινόταν ἡ νύχτα τοῦ διαβόλου μέρα· καὶ θέριζαν μὲ τὰ πολυβόλα οἱ μισοὶ Ἕλληνες τοὺς ἄλλους μισούς, ἐκείνους ποὺ εἶχαν φύγει στὰ βουνά, κυνηγώντας «σκόρπια πουλιά», ἰδέες, τρυφερὰ ὄνειρα γιὰ τὸν κόσμο τοῦ αὔριο. Δὲν εἶχε ἰδεῖ τὸν παπὰ νὰ κατουράει αἷμα... Δὲν εἶχε ἀκούσει τὸν παπὰ νὰ τὰ βάζει μὲ τὸ Θεό, νὰ μαδάει τὰ γένια του. Δὲν εἶχε ζήσει τὸν Ἐμφύλιο καὶ τὴ σφαγή.

Ἐρχόταν ἀπὸ πολὺ μακριά. Ἀπὸ τὸν ἔξω κόσμο, ἀπὸ τὸν Ἑλληνισμὸ τῆς διασπορᾶς. Κι ὅλα ὅσα εἶχαν συμβεῖ καὶ συνέβαιναν καθημερινά, τὰ θεωροῦσε ἀσήμαντες ἱστορίες μέσα στὴ συμβατικότητα τοῦ ἱστορικοῦ γίγνεσθαι τῶν κοινωνιῶν.

Μὲ εἶχε ἐπηρεάσει. Καὶ σιγὰ σιγά, περιφρονώντας πράγματα καὶ πρόσωπα, περιχαρακώθηκα μέσα στὰ τείχη τῆς ἀπολυτότητάς μου, τοῦ πολύτιμου, πολυσυζητημένου χρόνου μου. Μὲ βόλεψε καὶ τὸ ρηθέν: «ἄφετε τοὺς νεκροὺς θάπτειν τοὺς ἑαυτῶν νεκρούς». Στὴν οὐσία ὅμως ἀφήσαμε ὁ ἕνας τὸν ἄλλο νὰ κουβαλάει μέσα του τοὺς δικούς του νεκρούς, ἕνα «εὐάγκαλο» φορτίο μοναξιᾶς.

Ἴσως ὁ Ἴκαρος νὰ μὴν ἔνιωσε ποτὲ αὐτὸ τὸ βάρος τῶν νεκρῶν μέσα του. Ἔτσι αἰθεροβάμων ποὺ ἦταν. Δὲν ξέρω ἂν ἐξακολουθεῖ νὰ σκέφτεται οὐτοπικὰ καὶ νὰ ἐνεργεῖ μὲ τὸν ἴδιο τρόπο. Μπορεῖ νὰ ἄλλαξε. Ὅλα στὴ ζωὴ ἀλλάζουν. Προσγειώνει καὶ ἰσοπεδώνει ἡ ζωή. Ἄνθρωποι καὶ ἰδέες μεταβάλλονται, μετατοπίζονται. Ἴσως ἀκόμα νὰ ἀνιχνεύει τὶς πτυχὲς τοῦ μέλλοντος... Μπορεῖ νὰ ἔχει ἐξαφανιστεῖ μέσα στὸ χάος τοῦ μέλλοντος χρόνου, νὰ ἔχει γίνει ἕνα ἀσήμαντο μόριο σκεπτόμενης ὕλης· ἔχοντας ὑποστεῖ ὅλες τὶς ἀναπόφευκτες μεταβολὲς καὶ ἀλλοιώσεις, διαθλάσεις, διαστάσεις, αὐξομειώσεις, προσθαφαιρέσεις ὡς τὴν τέλεια ἐξουθένωση, τὴν πλήρη, τῆς συνείδησης καὶ τὸν ἀφοπλισμὸ τοῦ πνεύματος: τὴν ἐκμηδένιση!

Ναί, ἦταν. Πρέπει νὰ ἦταν, ἐκτὸς ἀπὸ οὐτοπιστής, μηδενιστὴς ὁ Ἴκαρος τῶν νεανικῶν μου πεπραγμένων. Καὶ τὰ δοκίμιά του «Περὶ τοῦ μέλλοντος χρόνου», ποὺ τὸν ἔκαμαν διάσημο μιὰ συγκεκριμένη στιγμὴ τοῦ π α ρ ό ν τ ο ς βέβαια τότε, παρελθόντος σύντομα, δὲν ἦταν τίποτα περισσότερο ἢ λιγότερο ἀπὸ προσπάθειες ν' ἀποδείξει τὴν οὐτοπία τῶν πράξεων τοῦ παρόντος· καί, φαινομενικὰ τουλάχιστον, ἔχουν κάποια λογικὴ οἱ σκέψεις του κι ἡ θεωρία του, ἂν ληφθεῖ ὑπόψιν πὼς ὅ,τι βιώνεται μπαίνει στὸ ράφι τῶν ἀρχείων τῆς μνήμης, ἀπ' ὅπου σπάνια καὶ σὲ ἐξαιρετικὲς περιπτώσεις ἀνασύρεται, ἂν αὐτὸ συμβεῖ ποτέ. Ὡστόσο ἡ προσδοκία μένει. Εἶναι κάτι «σταθερὸ» μέσα στὰ πλαίσια τῆς ρευστότητας τοῦ αἰωνίου. Ὑπάρχει βέβαια καὶ ἡ ἔνσταση: τὸ μόνο «χειροπιαστό», ἡ μόνη ἴσως ἀδιαμφισβήτητη πραγματικότητα εἶναι τὸ παρόν, ἡ ζωντανὴ στιγμή, ποὺ τὴν συλλαμβάνει καὶ τὴν ἐνσωματώνει ἡ σκέψη σὲ ὁρισμένο χρόνο, μὲ συγκεκριμένο χῶρο. Χρόνος χωρὶς τὸ χῶρο, ἔξω ἀπὸ τὸ χῶρο δὲν ὑπάρχει. Οἱ κινήσεις τῆς γῆς προσδιορίζουν καὶ δίνουν ὑπόσταση καὶ διαστάσεις στὸ χρόνο. Στὸ παρὸν ὑπάρχει τὸ παρελθόν, ἐμπεριέχεται. Ἐνῶ τὸ μέλλον εἶναι μιὰ ὑποτιθέμενη, πιθανὴ διάσταση τοῦ χρόνου. Στὴν οὐσία πάντως ὁ χρόνος δὲν εἶναι ποσόν, γιὰ νὰ μετρηθεῖ μ' ὁποιονδήποτε τρόπο.

Τὰ πράγματα, ὁ κόσμος, ἀπὸ μόνα τους δὲν ἔχουν σημασία. Ἀποκτοῦν ὑπόσταση καὶ σημασία μὲ τὸ λόγο. Οἱ λέξεις εἶναι ποὺ φέρνουν στὴν ἐπιφάνεια τὸν ὑπάρχοντα κόσμο: «ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος... πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο... καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν ὃ γέγονεν... καὶ ὁ Λόγος

σὰρξ ἐγένετο...» Μὲ τὶς λέξεις ὀνομάζουμε τὰ πράγματα. Ὁ Λόγος δημιουργεῖ τὸν κόσμο τῶν αἰσθήσεων καὶ τὸν κόσμο τὸ νοητό. Οἱ λέξεις φέρνουν στὸ φῶς τῆς ὅποιας αἰωνιότητάς τους τὰ πράγματα καὶ τὰ ὄντα τοῦ κόσμου τούτου καὶ τοῦ ἄλλου, τὴν ὑπαρκτὴ καὶ τὴν ἰδεατὴ πραγματικότητα...

Τί θὰ ἦταν ὁ κόσμος χωρὶς τὸ λόγο, προϊὸν κι αὐτός, τὸ σπουδαιότερο, τοῦ ἀγώνα τοῦ ἀνθρώπου ἐναντίον τῆς φύσης καὶ τοῦ ἑαυτοῦ;

Ο ΠΑΤΕΡΑΣ ΣΠΑΝΙΑ ΜΙΛΟΥΣΕ ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΑΥΤΟ ΤΟΥ, τὶς μνῆμες του τὶς κρατοῦσε κλεισμένες μέσα του, σὰν νὰ φοβόταν ν' ἀνοίξει τὴν καρδιά του... Ἦταν σὰν «ν' ἄδειαζε ἡ ζωή του», ὅπως χαρακτηριστικὰ ἔλεγε.

«Ὅταν κυνηγᾶς σκόρπια πουλιά, εἶναι σὰν νὰ τρέχεις πίσω ἀπὸ τὸν ἴσκιο σου τὰ πρωινά. Τὸ μεσημέρι νὰ κοιτᾶς τὸν ἴσκιο σου, ὄχι τὸ πρωί. Ἔτσι ἦταν κι ἡ Μεγάλη Ἰδέα, ποὺ κόστισε τόσο αἷμα καὶ τόσους νεκρούς».

Ἕνα σιωπηλὸ μυστικὸ ἦταν καὶ ἡ κασέλα. Μιὰ ἐπιταγὴ ἀπὸ τὸ παρελθόν, ποὺ κάποτε, ὅποτε ἤθελα, μποροῦσα νὰ ἐξαργυρώσω. Τὸ πρόβλημα ἦταν ἂν ἦταν κανονική. Πάντα ὑπῆρχε ὁ φόβος μέσα μου· κι ἡ ὑποψία μήπως ἦταν «ἀκάλυπτη», μὲ βασάνιζε. Ὡστόσο, γιὰ νὰ μὴ δημιουργήσω πρόσθετα προβλήματα στὸν ἑαυτό μου, ἡ τελική μου σκέψη καὶ ἀπόφαση ἦταν νὰ τὴ χώσω στὴν ἀποθήκη καὶ νὰ φύγω ἥσυχη.

«Ἅμ' ἔπος, ἅμ' ἔργο!» Χωρὶς νὰ δώσω ἐξηγήσεις καὶ λογαριασμὸ σὲ κανέναν, τακτοποίησα ὅπως ὅπως τὰ πράγματα στὴν ἀποθήκη, ἔχωσα τὴν κασέλα σὲ μιὰν ἀπόμερη γωνιά, ἔριξα ἀπὸ πάνω ἄλλα πράγματα καὶ κλείδωσα τὴν ἀποθήκη, γιὰ ὅσον καιρὸ θὰ ἔλειπα στὸ ἐξωτερικό, ὅπου μὲ καλοῦσαν ἐπείγουσες ὑποθέσεις καὶ πολὺ προσωπικὲς ὑποχρεώσεις ποὺ εἶχα ἀφήσει ἐκκρεμεῖς, καὶ ἄλλες ποὺ εἶχαν προκύψει στὸ διάστημα τῆς ἀπουσίας μου. Ὅσο δηλαδὴ εἶχα παραμείνει κοντὰ στοὺς δικούς μου, ὣς τὰ «σαράντα» τοῦ πατέρα.

Μποροῦσα νὰ κλειδώσω καὶ τὸ δωμάτιο, ὅπου εἶχε ἀφήσει τὴν τελευταία του πνοὴ ὁ πατέρας. Στὸ κάτω κάτω εἶχα κι ἐγὼ δικαιώματα σ' αὐτὸ τὸ σπίτι, ὥστε νὰ διεκδικῶ καὶ κάτι καλύτερο ἀπὸ τὴ σκοτεινὴ ἀποθήκη. Εἶχα κι ἐγὼ κουβαλήσει λάσπη, λιθάρια καὶ νερὸ καὶ ξύλα καὶ εἶχα ἐπενδύσει κάποια ὄνειρα καὶ κάποιες ἐλπίδες γιὰ νὰ χτιστεῖ.

Ἔχοντας ἥσυχη τὴ συνείδηση καὶ ὅλο τὸ δίκιο μὲ τὸ μέρος μου, ὅπως νόμιζα, ἀφοῦ βεβαιώθηκα γιὰ τὴν ὀρθότητα τῶν σκέψεων καὶ τῶν ἐνεργειῶν μου καὶ πὼς δὲν ἄφηνα πίσω μου καμιὰ ἐκκρεμότητα, κι ἀφοῦ εἶχα ἀνάψει τὸ τελευταῖο κερὶ στοὺς τάφους τῶν γονιῶν καὶ τῶν ἀδερφιῶν μου κι εἶχα ἀσπαστεῖ μὲ ξαφνικὴ ἀγάπη καὶ τρυφερότητα τὶς ἀδερφὲς καὶ τοὺς ἀδερφούς μου, μάζεψα ὅπως ὅπως τὰ λιγοστὰ ὑπάρχοντά μου, ποὺ ἀποτελοῦσαν τὴν κινητὴ περιουσία ποὺ δὲν μποροῦσα ποτὲ νὰ ἀποχωριστῶ, τὰ στρίμωξα ὅλα σὲ μιὰ δερμάτινη βαλίτσα μὲ ροδάκια ποὺ ἔσερνα πάντα μὲ τὶς ἀποσκευές μου, ἅρπαξα τὸ πρῶτο ταξὶ ποὺ περνοῦσε καὶ μὲ τὸ πρῶτο ἀεροπλάνο τῆς Ὀλυμπιακῆς βρέθηκα τὸ ἴδιο βράδυ στὴν πρωτεύουσα τῆς χώρας τοῦ κρασιοῦ, τῶν ἀρωμάτων καὶ τῆς μόδας, ἀφήνοντας πίσω μου τὸ... μέλλον τοῦ παρελθόντος μου... Καὶ τράβηξα γιὰ τὸ ποτάμι.

Ὁ Σηκουάνας ἤρεμα, ἡδονικά, κυλοῦσε τὰ νερά του, παρασέρνοντας μαζὶ τὶς πίκρες καὶ τὶς ἐλπίδες τοῦ κόσμου· τὰ γέλια καὶ τὰ δάκρυα τῶν ἐρωτευμένων· τὸ παρελθόν, τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον, τὴν αἰωνιότητα τῆς οὐτοπίας. Τὴ μέριμνα γιὰ τὸ μέλλον, ποὺ εἶναι μέριμνα γιὰ τὸ παρελθόν.

«Ἄχ, καημένε φτωχέ, δυστυχισμένε μου Ἴκαρε τῶν ἐφηβικῶν καλοκαιριῶν! Γιὰ ποιὸ μέλλον μιλοῦσες; Γιὰ ποιὸ μέλλον μεριμνοῦσες; Ἀπὸ ποιὸ μέλλον ἐρχόσουν; Ὅλοι γιὰ τὸ παρελθὸν ζοῦμε, γι' αὐτὸ κοπιάζουμε, γι' αὐτὸ ξοδεύουμε τὴ ζωή μας. Ὀνειροπόλε, δειλέ, ποὺ δὲν τολμοῦσες νὰ κοιτάξεις κατάματα τὴ ζωή, ποὺ δὲν εἶχες τὸ σθένος νὰ στρέψεις τὰ μάτια σου πρὸς τὰ πίσω, ἔτρεμες τὴν ἄβυσσο τοῦ παρελθόντος, ποὺ καταβροχθίζει τὰ πάντα· γλυκέ, ἀνόητε, ἀγαπημένε μου Ἴκαρε, ὄνειρο καὶ πάθος, χαρὰ καὶ ὀδύνη μου, ἄνοιξη καὶ φθινόπωρο τῆς ζωῆς μου. Τρυφερέ, ἀκαταστάλαχτε, μοναδικέ μου ἔρωτα», εἶπα.

Ἀκούμπησα στὸ περβάζι ποὺ ὑποκαθιστᾶ τὴν ὄχθη πλάι στὴ μεγάλη γέφυρα κι ἄφησα τὴ σκέψη μου ν' ἀκολουθάει τὴ ροὴ τὴν ἥσυχη τοῦ ποταμοῦ. Ἔχωσα τὸ πρόσωπό μου στὴ χούφτα μου κι ἄφησα τὶς πηγὲς τῶν δακρύων μου νὰ τρέξουν· κι ἀνάβλυσε ὅλο τὸ καταπιεσμένο μέσα μου δάκρυ...

Ἔκλαψα πικρὰ καὶ τρυφερά. Θρήνησα πολύ: γιὰ τὴ μητέρα, γιὰ τὸν πατέρα, γιὰ τ' ἀδέρφια μου ποὺ πέθαναν μωρά, γιὰ τὴ Σοφούλα μὲ τὸ κόκκινο παλτό, ποὺ πέθανε στὸν Ἐμφύλιο, τὴν «ἔφαγε ἡ ΕΠΟΝ», γιὰ τὰ Τουρκάκια ποὺ ἔπαιζαν μὲ τὸ θάνατο στὴν κοπριά, γιὰ τοὺς τραυματίες ποὺ διψοῦσαν στ' Ἀφιὸν Καραχισάρ, γιὰ τὸ νερὸ ποὺ δὲν τοὺς ἔδωσαν οἱ Ἕλληνες... Ἔκλαψα γιὰ κάθε ἀπώλεια καὶ γιὰ κάθε γλυκιὰ ἢ πικρὴ μνήμη... Ἀκόμα καὶ γιὰ τὸν «πολύτιμο χρόνο» μου, ποὺ εἶχε πιὰ χάσει κάθε νόημα καὶ κάθε λόγο ὕπαρξης.

Ἔκλαψα, ἔκλαψα...

Ὁ Σηκουάνας μαζὶ μὲ τὰ δάκρυα τῶν καημῶν καὶ τῶν ὀνείρων μου, μαζὶ μὲ τὴ δική μου θλίψη, κατέβαζε τὰ νερά του ἀνυποψίαστος, παρασέρνοντας τὰ χαρτομάντηλα τῶν ἐρωτευμένων ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς Μανὸν Λεσκό, τοῦ Λουδοβίκου 14ου, τῆς Κικῆς, τοῦ Ἐμὶλ Ζολᾶ, ὡς τὶς μέρες τῆς Μπριζὶτ Μπαρντὸ καὶ τῆς Φρανσουὰζ Σαγκάν...

Κι εἶδα τὸν κόσμο μου νὰ στροβιλίζεται καὶ τὸ μικρό μου σύμπαν νὰ σγουραίνει, νὰ συρρικνώνεται, νὰ χωράει

στὰ ὅρια τοῦ πεπρωμένου χρόνου, νὰ χώνεται στὴ χοάνη μιᾶς ἀβύσσου ἀνερμήνευτης, μὴν ἀφήνοντας περιθώρια πρὸς τὴν κατεύθυνση μιᾶς συνάντησης μελλοντικῆς μὲ τὸν ἀπολεσθέντα Ἴκαρο.

Η ΚΑΣΕΛΑ! Πόσο μὲ εἶχε βασανίσει αὐτὴ ἡ κασέλα... Τὴν ἀποθήκη τὴν κουβαλοῦσα πάντα μέσα μου. Τὴν εἶχα ἀγαπήσει. Ὅμως ἡ κασέλα ἦταν κληροδότημα. Χρειαζόταν ἄλλη συμπεριφορὰ ἀπέναντί της κι ἄλλη μεταχείριση. Ἦταν κειμήλιο καὶ ὡς ἀντικείμενο, ἀφοῦ ἦταν ἔργο τῶν χεριῶν τοῦ πατέρα· καὶ ὡς περιεχόμενο, ἀφοῦ περιεῖχε –προφανῶς– ὅ,τι πιὸ πολύτιμο ἔκρυβε ἀπὸ τὴ ζωή του ὁ πατέρας. Βέβαια τὸ βάρος της ἦταν ἀντιστρόφως ἀνάλογο μὲ τὸν ὄγκο της. Κι αὐτὸ εἶχε ἀρχίσει νὰ μὲ προβληματίζει, ὅταν ἀποστασιοποιήθηκα ἀπὸ τὰ γεγονότα τοῦ θανάτου καὶ ταφῆς του. Ἔπρεπε νὰ τὴν ἀνοίξω. Καὶ συνέχεια τὸ ἀνέβαλλα. Εἶχα ἀναστολές.

Σίγουρα θὰ ἔκρυβε κάποιο μυστικό. Διαφορετικὰ δὲν εἶχε νόημα νὰ τὴν προορίζει γιὰ μένα. Μ' ἔβαλε σὲ σκέψεις, ποὺ ὁδηγοῦσαν πιὸ κεῖ ἀπὸ τὴν ὑπόθεση τῆς ἁπλῆς δωρεᾶς τοῦ ἀντικειμένου αὐτοῦ ποὺ ὁ πατέρας μιὰ ζωὴ τὸ εἶχε κλειδωμένο. Ἄρα τὸ ὅποιο περιεχόμενό του θὰ ἦταν ἀπόρρητο. Σκέψη τὴ σκέψη κατέληξα στὸ εὔλογο συμπέρασμα πὼς ὁ πατέρας θὰ εἶχε μυστικὴ ζωὴ καὶ ποιὸς ξέρει τί ἔκανε, ὅταν ἔλειπε ὁλόκληρες βδομάδες ἀπὸ τὸ σπίτι καὶ ἀπὸ τὸ χωριό. Ἔπειτα, ἦταν ἔξυπνος, γιὰ τὴν ἐποχή του ἤξερε καλὰ γράμματα, τελειόφοιτος τοῦ Σχολαρχείου ἦταν, δραστήριος καὶ ἀνοιχτὸς στοὺς ἀνθρώπους, πῶς ἦταν δυνατὸν νὰ περιοριστεῖ ἡ ἐνεργητικότητά του ἀνάμεσα σὲ δυὸ βουνὰ ποὺ κλείνουν τὸν ὁρίζοντα ἐκεῖ ἀκριβῶς ποὺ ἀνοίγονται οἱ δρόμοι τῶν ἀν-

θρώπων γιὰ δράση καὶ γιὰ ἀπόδραση.

Ὅσο τὸ σκεφτόμουνα τόσο ἔβρισκα πὼς πρόκειται γιὰ κάτι ποὺ τὸν βάραινε ἢ ποὺ δὲν εἶχε τὴ δύναμη νὰ καταστρέψει καὶ τὸ ἄφηνε στὸ ἔλεος τῆς ἐπιεικειάς μου. Στὸ βάθος ἤθελα νὰ δῶ τὸ κάστρο τῆς ἀνεπίληπτης συμπεριφορᾶς καὶ τῆς ἀκεραιότητάς του νὰ καταρρέει· καὶ τὸν ἴδιο νὰ πέφτει, ἂν καὶ νεκρὸς καὶ θαμμένος ἤδη σαράντα μέρες στὸ χῶμα, ἀπὸ τὸ βάθρο του.

Ἂν δὲν συνέβαινε νὰ ἔχω διαβάσει πολλὴ «ψυχολογία τοῦ βάθους», θὰ ἔμενα ξερὴ ἀντικρίζοντας τὰ ἀντικείμενα ποὺ εἶχε ἡ κασέλα, ποὺ κληρονόμησα ἀπευθείας ἀπὸ τὸν πατέρα μου· καὶ ἦταν γνωστὸ τοῖς πᾶσι: ἕνας φάκελος κίτρινος πάνω πάνω μὲ τὴν ἔνδειξη «ἀνεπίδοτα», κάτι μικροπράγματα ποὺ συνήθιζε νὰ μαζεύει, ὅπως ἕνα πήλινο λυχναράκι, μιὰ ἀρχαία τεφροδόχος, ἕνα ἀπολιθωμένο σαλιγκάρι τεράστιο σὲ σχέση μὲ τὸ γνωστὸ μέγεθος τῶν συνηθισμένων σαλιγκαριῶν, πιὸ μεγάλο ἀπὸ μιὰ ἀντρικὴ γροθιά, ἕνα ἄδειο μελανοδοχεῖο γυάλινο, καὶ κάποια ἄλλα μικροαντικείμενα, ἀσήμαντα καὶ χωρὶς ἐνδιαφέρον ἰδιαίτερο γιὰ τὴν ἔρευνα. Ὅλα ριγμένα πάνω σὲ μιὰ ἐφημερίδα «Ἀκρόπολις», ποὺ διάβαζε ἀνελλιπῶς σὲ ὅλη τὴ ζωὴ τῆς προχωρημένης ἡλικίας, τοῦ ἀπόμαχου. Ὅμως ἀπὸ κάτω ἀπὸ τὴν ἐφημερίδα ὑπῆρχε, διπλωμένη προσεχτικά, ἡ «στολὴ ἐξόδου» του ἀπὸ τὸν Ἀλβανικό. Τὴν ἔκρυβε ὡς ἐνθύμιο ἀπὸ τὸ μεγάλο πόλεμο, ποὺ εἶχε βυθίσει τὴ μισὴ Ἑλλάδα στὸ πένθος καὶ τὴν ἄλλη μισὴ τὴν εἶχε θάψει στὸ χῶμα, ἀλλὰ καὶ ὡς ἀτράνταχτο ἀποδεικτικὸ στοιχεῖο, τεκμήριο ἀδιάψευστο τῆς –ἔστω καὶ πρόσκαιρης– δόξας του.

Δὲν ξέραμε, ἐγὼ τουλάχιστο, πὼς ὑπῆρχε καὶ αὐτὴ ἡ στολή. Θυμόμουνα ἐκείνη ποὺ τὴν εἶχε πάρει ἕνας ἀπὸ τοὺς ἀντάρτες ποὺ εἶχαν ἔρθει στὸ χωριὸ γιὰ προμήθειες: ροῦχα, κουβέρτες καὶ τρόφιμα. Ὁ πατέρας ἔλειπε πάλι,

βρισκόταν στὰ Ἀκαρνανικὰ μὲ τὸ Ζέρβα. Ἤμουνα μικρὴ τότε καὶ φοβόμουνα τὶς ἐνέσεις καὶ τὸ κινίνο καὶ τὸ γιατρό, ἦταν μετὰ ποὺ εἶχαν φύγει οἱ Ἐγγλέζοι· καὶ φοβήθηκα πρώτη φορὰ τοὺς ἀνθρώπους.

Δὲν εἶχα ξαναδεῖ ἄντρες μὲ γένια ὡς τὴ μέση καὶ μαλλιὰ τόσο μακριά, μὲ ὅπλα καὶ μὲ μάτια ἄγρια, σὰν πυρακτωμένα κάρβουνα. Ἡ μάνα ἦταν λεχώνα καὶ τὸ μωρὸ ἔκλαιγε. Ἔκλαιγε κι ἡ μάνα, ποὺ ἔπαιρναν τὸ βιός, τὸ αἷμα της· καὶ καταριόταν· δὲν παρακαλοῦσε, καταριόταν. Κι ἕνας ἀντάρτης ἅρπαξε τὴ «στολή», ξεβρακώθηκε ἐκειδὰ μπροστά μας καὶ φόρεσε τὴ στολὴ τοῦ ἀξιωματικοῦ ἀπὸ τὸν Ἀλβανικὸ καὶ καμάρωνε.

Ὁ σύντροφός του ὅμως ἔφριξε. Τράβηξε τὰ γένια του καὶ ξέσπασε:

«Ντροπή σ' σύντρουφε. Δίν'ς τοὺ κακὸ παράδειγμα».

Ἅρπαξε τὶς κουβέρτες παραμάσκαλα καὶ γύρισαν νὰ φύγουν βρίζοντας ὁ ἕνας τὸν ἄλλο.

«Παλιόσκυλα!», οὔρλιαξε ἡ μάνα. «Βλέπει αὐτὸς πού εἶναι ἀπὸ πάνω».

«Σκάσε, βρόμα», τσίριξε κι ὁ ἀντάρτης μὲ τὴ στολὴ τοῦ πατέρα. «Σκάσε μὴ σοῦ τὸ πατήσω στὸ λαρύγγι τὸ μούλικό σου!»

Καὶ βρόντηξε πίσω του τὴν πόρτα.

Ἡ μάνα δάγκωσε τὴ γλώσσα της γιὰ νὰ μὴ μιλήσει καὶ τοὺς ἐξαγριώσει. Βρομοῦσαν ἀπλυσιὰ κι ἦταν γεμάτοι ψεῖρες στὰ γένια τους καὶ στὰ μαλλιά τους. Κι ὁ πατέρας ἔλειπε στὴν... ἄλλη Ἀντίσταση. Καὶ τῆς μάνας τῆς ἔκοψε τὸ γάλα. Βύζαινε τὸ βρέφος καὶ δὲν ἔβρισκε τίποτε νὰ φάει. Ἔπινε ξινισμένο γάλα, ὅ,τι εἶχε ἀπομείνει, φαρμακερό, ὥσπου στέρεψε κι αὐτό...

Θυμᾶμαι τὸ παιδάκι ἔκλαιγε, ὅλο ἔκλαιγε. Καὶ ποῦ γιατρὸς ἐκεῖνα τὰ χρόνια στὰ χωριά μας. Κι ἦταν τὸ ἕκτο παιδὶ ἀπὸ τὰ ἐν ζωῇ τῆς μάνας μας. Ἀλλὰ ὁ πατέρας εἶχε

πάει νὰ κάμει κι αὐτὸς ἀντίσταση... Τὸ πίστευε ὁ καημένος!

«Ὅταν ἡ πατρίδα εὐτυχεῖ, εὐτυχοῦν καὶ οἱ ἄνθρωποι», ἔλεγε.

Ὅμως ἀγνοοῦσε ἢ δὲν ἤθελε ἢ δὲν μποροῦσε νὰ ἐννοήσει ὅλα ὅσα τεκταίνονταν σὲ βάρος τοῦ ἔθνους πανταχόθεν.

Ἐκεῖνες τὶς μέρες ἔτυχε νὰ περάσει ἀπὸ τὸ χωριό, καὶ φυσικὰ κι ἀπὸ τὸ σπίτι μας, ἕνας γιατρὸς ἀντάρτης. Εἶδε τὸ βρέφος, τὸ βρῆκε πολὺ ἀδύνατο.

«Δὲν εἶναι ἄρρωστο, πεινάει», εἶπε. «Τὸ κοριτσάκι αὐτὸ δὲν τρώει, θὰ τὸ χάσετε ἀπὸ ἀσιτία. Δῶστε του γάλα ἀπὸ τὶς κατσίκες, πρόβειο, ὅ,τι βρεῖτε».

Ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς δὲν δέχτηκε νὰ πληρωθεῖ. Ἔφυγε καὶ δὲν μᾶς εἶπε οὔτε τ' ὄνομά του.

«Ἀντάρτες κι ἀντάρτες!», μονολόγησε ἡ μάνα. «Ἡ νύχτα κι ἡ μέρα».

Ὁ Ἀντρέας ἦταν ὀργανωμένος, ἀλλὰ δὲν εἶχε βγεῖ στὸ βουνὸ ἀκόμα. Ὅταν ἦρθε, τοῦ τὰ εἶπε μὲ τὸ νὶ καὶ μὲ τὸ σίγμα ἡ μάνα, ὅλα τὰ συμβάντα. Καὶ πρόσθεσε:

«Μ' αὐτὸ τὸ πλευρὸ νὰ κοιμᾶστε, πὼς θὰ σᾶς πιστέψει ὁ κόσμος, ἁγιογδύτες! Κι ἐσὺ μ' αὐτὸ τὸ μυαλὸ ποὺ ἔχεις στὸ κεφάλι σου, θὰ τὸ φᾶς νιὰ μέρα».

Ὁ Ἀντρέας δὲν εἶπε τίποτα. Ἔσκυψε τὸ κεφάλι συλλογισμένος. Ὅμως ἡ ἀδερφή μας ἔμεινε ἀνάπηρη διανοητικὰ ἀπὸ κείνη τὴν ἀσιτία κι ἀπὸ τὴν... ἐθνικοφροσύνη τοῦ πατέρα μας. Αὐτὸ εἶναι τὸ μεγαλύτερο βραβεῖο ποὺ τοῦ ἔδωσε ἡ πατρίδα τῆς ἰδεολογίας ποὺ ὑπηρετοῦσε!

Ἡ μάνα πάντως πέθανε μὲ τρεῖς καημούς: ἕναν τοῦ Ἀντρέα, ποὺ ἦταν ὁ μόνος «γκαρδιακός» της ἀδερφός, ἕναν τῆς ἀδερφῆς μας, ποὺ ἔμεινε καθυστερημένη διανοητικά, κι ἕναν δικό μου ποὺ «ξέκοψα» ἀπὸ τὸ κοπάδι, καὶ δὲν ἀκολούθησα τὴν παράδοση, δηλαδὴ ποὺ δὲν

ὑπῆρξα «ἐθνικόφρων».

Ὁ Ἐμφύλιος τέλειωσε, ὅπως τέλειωσε, ἔγινε κι ἡ πολυθρύλητη «συμφιλίωση», ὅπως ἔγινε, ἄδειασαν οἱ φυλακὲς καὶ τὰ ξερονήσια, ἔδιωξαν, ὅταν δὲν τοὺς χρειαζόταν, καὶ τὸν πραγματικὸ «ἐχθρὸ τοῦ λαοῦ», ποὺ ἦταν τὸ γένος τῶν Γλίξμπουργκ, ὅμως οἱ πληγὲς δὲν ἐπουλώθηκαν· κακοφορμίζουν ἀκόμα στὸ κορμὶ τῆς πατρίδας. Καὶ τὰ βάσανα ἀναπαράγονται.

Ἡ «στολὴ ἐξόδου» μὲ εἶχε πάει τόσα χρόνια πίσω καὶ πρὸς στιγμὴν εἶχα ξεχάσει ἐκεῖνον τὸν φάκελο ποὺ ὑπῆρχε πάνω πάνω. Τρέμοντας τὸν πῆρα στὰ χέρια μου, κοίταξα γύρω μου νὰ βεβαιωθῶ πὼς δὲν μὲ βλέπει κανείς, γιατὶ πίστευα πὼς βρισκόμουνα στὸ κατώφλι μιᾶς τρομερῆς ἀποκάλυψης σὲ σχέση μὲ τὴ ζωὴ καὶ τὴν πολιτεία τοῦ πατέρα. Κι ἀντὶς ν' ἀνακαλύψω κάτι φοβερὸ ἢ κάτι σπουδαῖο, ποὺ θὰ ἀνέτρεπε ἀκόμα καὶ τὰ σχετικὰ μὲ τὴ «διάθεση» τῆς κινητῆς –ποὺ δὲν ὑπῆρχε– καὶ τῆς ἀκίνητης περιουσίας τοῦ πατέρα, βρῆκα τρία γράμματα, δύο γραμμένα –δῆθεν– ἀπὸ ἄντρα, προφανῶς τὸν Ἀντρέα, καὶ ἕνα γραμμένο –δῆθεν– ἀπὸ γυναίκα, προφανῶς τὴ Χριστίνα, μὲ διαφορετικὸ χαρακτήρα.

Αὐτὰ ἦταν τὰ «ἀνεπίδοτα».

Γιὰ ἄγνωστο σὲ μένα λόγο, τὰ γράμματα αὐτὰ δὲν εἶχαν φτάσει ποτὲ στοὺς παραλῆπτες τους. Γιατί ὅμως βρίσκονταν καὶ πῶς περιῆλθαν στὴν κατοχὴ τοῦ πατέρα παραμένει μυστήριο. Τὸ πιὸ πιθανό, ποὺ θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ ὑποθέσει, εἶναι πὼς τὰ γράμματα αὐτὰ παρακρατήθηκαν ἢ ἐμποδίστηκαν νὰ φτάσουν στοὺς παραλῆπτες τους. Ἴσως τὰ εἶχαν ἐμπιστευτεῖ καὶ οἱ δυὸ στὸν πατέρα καὶ κεῖνος δὲν τὰ ἔστειλε ποτὲ στὸν προορισμό τους ἢ δὲν τὰ ἄφησε νὰ φτάσουν ἐκεῖ ποὺ ἔπρεπε, ποιὸς ξέρει, ὑπακούοντας σὲ κάποια δεοντολογία.

Ὑποθέτω πὼς ὁ Ἀντρέας μποροῦσε νὰ εἶχε στείλει τὰ γράμματα στὸν πατέρα μὲ κάποιον ἀπὸ τοὺς χωριανοὺς ποὺ ἄφησε νὰ γυρίσουν πίσω στὰ σπίτια τους, μὲ τὴν προοπτικὴ νὰ δοθοῦν στὴ Χριστίνα· τὸ ἴδιο προφανῶς θὰ μποροῦσε νὰ εἶχε κάμει κι ἐκείνη! Ὁ πατέρας, ἄνθρωπος μὲ φανερὴ «νομιμοφροσύνη» ἦταν, μποροῦσε νὰ ἔχει καὶ τὶς διασυνδέσεις του μὲ τὸν Ἀντάρτη τοῦ βουνοῦ. Μπορεῖ νὰ τὸν παραδεχόταν καὶ νὰ τὸν θαύμαζε -ἂς διαφωνοῦσε γιὰ τὶς ἰδέες μὲ τὸν Ἀντρέα- ποὺ εἶχε τὴν τόλμη κι αὐτὸς νὰ παρατήσει μιὰ βαλτωμένη ζωὴ ἀνάμεσα στὸ μικρομάγαζο καὶ τοὺς χωροφυλάκους νὰ τρωγοπίνουν σὲ κεῖνες τὶς συχνὲς περιοδεῖες τους στὰ χωριά, ὄχι γιὰ νὰ ὑπηρετοῦν τὸ νόμο, ἀλλὰ γιὰ νὰ βολεύονται οἱ ἄνθρωποι καὶ νὰ μὴν ἀφήνουν παραπονεμένη κι ἀγκάστρωτη καμιὰ ἀπὸ τὶς χῆρες, ποὺ ἀφθονοῦσαν, τοῦ πολέμου... Οἱ ἄνθρωποι ὅ,τι εἶχαν ἔδιναν στοὺς φρουροὺς τῆς ἐξουσίας, δηλαδὴ τοῦ «στέμματος».

Ὡστόσο ὑπάρχει καὶ μιὰ ἄλλη ἐκδοχὴ πρὸς τὴν ὁποία τείνουν ὅλες οἱ πιθανότητες: νὰ ἦταν ἐπιστολὲς γραμμένες ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν πατέρα. Ἴσως ἤθελε νὰ δώσει σὲ κάποιες διαστάσεις τοὺς ἀνθρώπινους χαρακτῆρες καὶ τῶν δυὸ πλευρῶν τοῦ Ἐμφυλίου. Ὑπάρχουν σαφεῖς τέτοιες αἰχμές, ὅπως καὶ αἰχμὲς ἀμφισβήτησης.

Ὁ πατέρας εἶχε βιώσει τὴν ἐθνικοφροσύνη στὰ βουνὰ δεξιᾶς Ἀντίστασης. Εἶχε μυηθεῖ καὶ στὸ σοσιαλισμὸ ἀπὸ τὸ δάσκαλο, πρὶν ἀπὸ τὸν Ἀλβανικό, τὸν πῆγαν καὶ κρατούμενο ὣς τὴν Τατάρνα, ὑποψήφιο γιὰ ἐκτέλεση... Εἶχε κι ἀπὸ τὶς δυὸ μεριὲς ἐμπειρίες. Καὶ μετὰ ποὺ ἡ πατρίδα ἔδινε ἔπαθλα ἡρωισμοῦ καὶ αὐτοθυσίας, ὁ πατέρας πῆρε τὴ μεγαλύτερη ἀπογοήτευση. Ἡ «πατρίδα» τὸν προσπέρασε! Κατάπιε κι ἐκεῖνος ἡρωικὰ τὸ λυγμὸ τῆς ἀδικίας καὶ τοῦ παραπόνου του καὶ σηκώθηκε ἀπὸ τὴν καρέκλα τῆς πλατείας.

«Πᾶμε, παιδί μου!», εἶπε μόνο.

Καὶ φύγαμε ἀμίλητοι, ἐνῶ τὰ τύμπανα καὶ οἱ ζητωκραυγὲς τῶν ἑορταστικῶν ἐκδηλώσεων συνεχίζονταν θριαμβικά...

Μπορεῖ νὰ ἦταν κάπου μπερδεμένος ὁ ἄνθρωπος. Ἢ κάποια σκοπιμότητα ἄλλη θὰ ὑπῆρχε σ' αὐτὴ τὴν ἐνέργειά του: νὰ κρατάει τὴν «ἀνεπίδοτη» ἀλληλογραφία ἢ τὴν ὑποτιθέμενη ἀλληλογραφία.

Ἂν δεχτῶ τὴν ἐκδοχὴ τῆς λογοτεχνικῆς ἀλληλογραφίας, τότε σκοπός του θὰ ἦταν νὰ ριχτεῖ φῶς συμβολικὰ καὶ νὰ φανεῖ ἡ ἀμφισβήτηση καὶ τῶν δύο πλευρῶν. Ὁπότε ὑπάρχει ἀποχρῶν λόγος ποὺ μοῦ ἄφησε τὴν κασέλα.

Ὁ πατέρας πρέπει νὰ εἶχε καλλιτεχνικὴ φλέβα. Ἔφτιαχνε ξυλόγλυπτα, πρωτόγονα βέβαια, σκάλιζε πέτρες κι ἔφτιαχνε γαβάθες, βρύσες γιὰ νὰ πίνουν νερὸ τὰ ζῶα, πιάτα καὶ ποτήρια ξύλινα, κουτάλια, κρεμάστρες, ἀντικείμενα καθημερινῆς χρήσης γιὰ τὶς ἀνάγκες τῆς οἰκογένειας. Ἀκόμα καὶ παπούτσια ἔφτιαχνε τὸν καιρὸ τῆς δυστυχίας, ἀπὸ γουρουνόπετσο, καθὼς ἡ ζωή μας, τῶν χωρικῶν, ἦταν ἐξαρτημένη ἀπὸ τὰ ζῶα καὶ τὴ γῆ μας.

Ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὰ τὰ καθημερινά, ὁ πατέρας εἶχε ἕνα μεγάλο πάθος: τὴν πολιτική. Διάβαζε πολὺ ἱστορία καὶ ἐφημερίδες, συντηρητικὲς πάντα, δὲν «λέρωνε τὰ χέρια» του μὲ ἄλλες. Πίστευε στοὺς χαρισματικοὺς ἡγέτες, ὀπαδὸς τοῦ Λαϊκοῦ κόμματος, θεωροῦσε τὸ θεσμὸ τῆς βασιλείας ἀναγκαῖο. Ἀπόρροια, πιστεύω, τοῦ πατριαρχικοῦ του μένους.

Μὲ βασανίζει ἀκόμα πῶς αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος, ποὺ ἔζησε καὶ βίωσε τόσους πολέμους μέσα του καὶ κατὰ μέτωπο, ἔφτασε ὣς τ' Ἀφιὸν Καραχισὰρ πολεμώντας, ποὺ σημαίνει «κυνηγώντας σκόρπια πουλιά», πολέμησε στὸ Ἀλβανικὸ μέτωπο ὡς ἔφεδρος ἀνθυπολοχαγός, ἀπὸ ὅπου γύρισε μουδιασμένος, λαβωμένος, ἀλλὰ περήφανος ποὺ

ἔχυσε τὸ αἷμα του γιὰ τὰ ἱερὰ καὶ τὰ ὅσια τῆς πατρίδας, σχεδὸν πιστὸς «ἄχρι θανάτου», κουβαλώντας στὶς ἀποσκευές του, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς δυὸ στολές, τὴ διάψευση, ποτὲ δὲν θέλησε νὰ παραδεχτεῖ φανερὰ καὶ τὴν ἀμφισβήτηση τῶν ἰδανικῶν γιὰ τὰ ὁποῖα πολέμησε.

Τὸ μόνο ποὺ τοῦ ἀπόμεινε ἀπὸ ὅσα τοῦ ὄφειλε ἡ πατρίδα τῶν ἰδεωδῶν, ποὺ ὑπηρετοῦσε, ἦταν μιὰ πενιχρὴ σύνταξη, ἡ ὁποία δὲν ἔφτανε παρὰ γιὰ ἕνα σακὶ ἀλεύρι τὸ μήνα!

Ἐκεῖ στὴν πλατεία, ὅπου ἡ πατρίδα μοίραζε διπλώματα καὶ παράσημα κι ἔκανε διακρίσεις καὶ τιμὲς πανηγυρικά, ὅταν ἡ πατρίδα μὲ τὰ ἐκτελεστικά της ὄργανα τὸν ἀγνόησε, εἶδε ὁ ταλαίπωρος τὸν κόσμο ὅλο καὶ μαζὶ τὴν πατρίδα νὰ παίρνει τοῦμπες στὴ συνείδησή του καὶ τοὺς συμμαχητές του νὰ παίρνουν τὴ μορφὴ τοῦ ἁρπαχτικοῦ... Ὡστόσο ἔμεινε ἀμετακίνητος στὶς ἰδέες καὶ τὶς πεποιθήσεις του.

Τὸ γεγονὸς πάντως ὅτι βρέθηκαν αὐτὲς οἱ ἐπιστολὲς στὰ χέρια του, ἀνεξάρτητα ἀπὸ παραλῆπτες καὶ ἀποστολεῖς, ἀνεξάρτητα ἐπιπλέον ἂν εἶναι ἐπιστολὲς ὄντως ἢ ἁπλῶς τέχνασμα γιὰ κάποιο λόγο, εἶναι ἕνα αἴνιγμα, ποὺ ἐπιδέχεται πολλὲς ἑρμηνεῖες. Ἀλλὰ γιατί ἐμπιστευόταν σὲ μένα αὐτὸ τὸ μυστικό; Μήπως γιὰ νὰ ἐπανορθώσει τὸ κακὸ ποὺ εἶχε κάμει, ἂν εἶχε κάμει, ἀφήνοντας σὲ μένα νὰ τὰ δώσω στὴ δημοσιότητα, ἔστω καὶ δεκαετίες ὁλόκληρες καθυστερημένα, ἀφοῦ, λογικὰ τουλάχιστον, ὁ Ἀντρέας δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ ὑπάρχει πουθενὰ στὴ ζωή; Ἀποδειγμένα, βέβαια, ὄχι. Συγκεκριμένη εἴδηση δὲν ἔφτασε ποτέ. Ὅμως ἂν ζοῦσε κάπου, θὰ τὸ μαθαίναμε. Γιατί νὰ μὴν ἔγραφε κι ἐκεῖνος δυὸ λέξεις στὸν πατέρα, ἀφοῦ, παρὰ τὶς ἰδεολογικές τους διαφορές, ὑπῆρχε κι ἀπὸ τὶς δυὸ πλευρὲς ἐκτίμηση;

Μπορεῖ αὐτὰ τὰ γράμματα νὰ ἦρθαν στὰ χέρια του, μποροῦσε νὰ τὰ εἶχε πάρει ἀπὸ τὸν ταχυδρόμο καὶ νὰ τὰ θεωροῦσε πλαστεπίγραφα. Προσωπικὰ ἐκεῖνο ποὺ μπορῶ νὰ κάμω εἶναι νὰ παραθέσω αὐτὰ τὰ –ἢ δῆθεν– «ἀνεπίδοτα» γράμματα ἐδῶ αὐτούσια καὶ νὰ τὰ θέσω στὴν κρίση παντὸς εἴτε ἐνδιαφερόμενου εἴτε κριτῆ. Ὄχι γιὰ ἄλλο λόγο, ἀλλὰ γιὰ νὰ φύγει αὐτὸ τὸ βάρος τῆς σιωπηλῆς εὐθύνης ἀπὸ πάνω μου. Ὅσον ἀφορᾶ τὸ ὑπόλοιπο τοῦ περιεχομένου τῆς κασέλας, δὲν εἶχα παρὰ νὰ τὸ μεταφέρω μαζὶ μὲ τὴν κασέλα στὴν ἀποθήκη, ὅπως καὶ εἶχε γίνει. Μαζί μου εἶχα πάρει τὰ «ἀνεπίδοτα», γιὰ νὰ δῶ τί ἔπρεπε νὰ κάμω.

Τώρα ποὺ ξαναγυρίζω σὲ κείνη τὴν ἐποχή, ἐννοῶ ποὺ πέθανε ὁ πατέρας, θυμᾶμαι τὶς τελευταῖες του ἀναλαμπές, καθὼς ἡ ζωὴ ἔφευγε σιγὰ σιγὰ ἀπὸ τὸ σῶμα. Ἦταν στὸ μεταίχμιο τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου, τῆς ὕπαρξης καὶ τῆς ἀνυπαρξίας. Ἀπομακρυνόταν γιὰ λίγο, μιλοῦσε μὲ τοὺς προσφιλεῖς νεκρούς του, ἔλεγε ὀνόματα θαμμένα ἀπὸ καιρό, λησμονημένα πρόσωπα καλοῦσε κι ἦταν σὰν νὰ συνομιλοῦσε μαζί τους· καὶ ξαναγύριζε κουρασμένος ὅλο καὶ πιὸ πολύ, ἐξουθενωμένος.

Ἔχοντάς τον ἀπέναντί μου, θυμήθηκα τὴν ἄλλη ἐποχή, στὴν ἄλλη διάσταση τῆς Ἱστορίας, συνάντησα τὸν Ἀλέξανδρό μου στὴν «Πολιτεία τοῦ νεροῦ» κι ἦρθαν ἐκεῖ γνώριμα πρόσωπα στὴ μνήμη: ὁ Καλλίστρατος, ὁ Εἰρηναῖος στὸ μοναστήρι τοῦ Ἅη Συμιοῦ, πρόσωπα τιμημένα, ἱερά. Ἦρθε κι ἡ Ἀλεφάντω κι ἡ Ἀλτάνη κι ὁ Δεσπότης μὲ τὸν Τίμιο Σταυρὸ καὶ τὸ αἷμα τῶν ἀθώων νὰ κυλάει δάκρυο τρυφερὸ στὰ στυμμένα μάγουλά του· κι ὅλοι οἱ ἔνδοξοι νεκροὶ τῆς Ἐξόδου, ὁλόφωτοι, τελειωμένοι, ἦρθαν ἐκεῖ...

«Ὅλοι τους», εἶπα, «κυνηγοῦσαν σκόρπια πουλιά».

«Ὅλοι τους!», μοῦ φάνηκε πὼς τὸν ἄκουσα νὰ λέει ἐρημικός.

Ἔσφιγγα τὶς γροθιὲς ἀπὸ ἀδημονία καὶ τρόμο, περιτριγυρισμένη ἀπὸ τόσους νεκρούς. Ὁ πατέρας εἶχε ἠρεμήσει στὴν πρόσκαιρή του ἐπιβίωση.

«Ἐσύ, πάντα ἔτρεχες! Κι ἐσὺ βιαζόσουνα, νὰ κερδίσεις τί; Πάντα ἔτσι ἤσουνα. Καὶ τότε ποὺ τράβηξες πρὸς τὸ Βορρὰ μὲ μιὰ βαλίτσα στὸ χέρι –κι ἐκείνη δανεική– καὶ μὲ δέκα ψωροχιλιάρικα στὴν τσάντα, μήπως ἤξερες γιατί ἔφευγες; Κι ἐσὺ «σκόρπια πουλιὰ κυνηγοῦσες». Μήπως ἤξερες καὶ σὺ τί γύρευες ἀπὸ τὴ ζωή; Κι ὁ Ἀντρέας τὸ ἴδιο ἔκανε. Δὲν πιάνονται, παιδί μου, τὰ «σκόρπια πουλιά», ἰδέες εἶναι. Κι εἶναι ἄπιαστες. Μόνο γιὰ παιδεμὸ εἶναι... Γι' αὐτὸ σοῦ τὰ φύλαξα. Γιὰ νὰ δεῖς, γιὰ νὰ μάθεις...», εἶπε.

Ἡ φωνή του βραχνή, κουρασμένη, ἀπόμακρη, σιγὰ σιγὰ ἔσβησε. Ξαναβυθίστηκε στὴ σιωπὴ τοῦ ἐπιθανάτιου λήθαργου, ποὺ κράτησε ὅσο καὶ ἡ περιπλάνηση τῆς σκέψης μου στὸν ἀπόντα χρόνο. Γύριζα κι ἐγὼ ἀπὸ χώρα σὲ χώρα, στοὺς δρόμους τοῦ κόσμου, σχεδὸν χωρὶς ἀποσκευές, συναντοῦσα πρόσωπα περίεργα, αἰνιγματικά, πρόσωπα μυστηριώδη, συγκαταβατικά, χαώδη, σὲ τεράστιους σταθμοὺς τρένων, σὲ ἀεροδρόμια καὶ σὲ λιμάνια, ὑπόγειους σταθμούς, πρακτορεῖα λεωφορείων, μεγάλες πρωτεύουσες ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων, κοσμοπολίτικες, παραμυθένιες, πολυπρόσωπες, βουβὲς πολιτεῖες. Παντοῦ ἄκουγα νὰ κλαψουρίζουν ρημαγμένοι ἄνθρωποι, φτωχά, πεινασμένα, κακοποιημένα παιδιά, ἄνθρωποι δίχως πρόσωπο, κινούμενα σχέδια δυστυχίας, σκόρπια πουλιά, πεθαμένοι ἥρωες σὲ ρόλους τραγικοὺς στὴν παράσταση τῆς αἰώνιας «ἀνθρώπινης κωμωδίας».

Ἤμουν ἐκεῖ ἢ ἀλλοῦ, δὲν ξέρω. Ὁπωσδήποτε ὄχι στὴν ἀρχή μου. Ἡ ἀρχή μου ἦταν σ' ἐκεῖνο τὸ ἀστάθμητο σημεῖο τοῦ χρόνου, ὅπου συναντιοῦνται τὰ μεγάλα ποτάμια: Ἀχέρων, Κωκυτός, Πυριφλεγέθων, στὴν κοιλάδα τῶν ἐποχῶν τῆς Εὔας, καὶ σερνόταν ἡ «φωνὴ τοῦ Κυρίου ἐπὶ τῶν ὑδάτων· καὶ ἡ φωνὴ ἦν ὑδάτων πολλῶν...».

Εἶχα ἀποδράσει ἀπὸ τὴν πραγματικότητα κι ἀπὸ τὸν ἑαυτό μου. Καὶ δὲν εἶχα ἀντιληφθεῖ πὼς ὁ πατέρας εἶχε ἁπλώσει τὰ χέρια καὶ ἀγωνιωδῶς προσπαθοῦσε νὰ πιαστεῖ ἀπὸ τὸ πουκάμισό του, ποὺ κρεμόταν ἀπὸ τὴν κρεμάστρα στὸν τοῖχο δεξιά του. Βλέποντάς τον νὰ ἀγωνιᾶ, συνειδητοποίησα ἀμέσως πὼς αὐτή του ἡ προσπάθεια ἀποσκοποῦσε στὸ νὰ κρατηθεῖ ἀπὸ κάπου, νὰ πιαστεῖ ἀπὸ τὴ ζωή· ἐνῶ τὸν διεκδικοῦσε ὁ θάνατος...

Πανικοβλήθηκα. «Ἦρθε τὸ τέλος», σκέφτηκα. Ἔκαμα νὰ σηκωθῶ, νὰ φωνάξω τοὺς ἄλλους, μὲ πρόλαβε.

«Ἄφησέ με, θέλω νὰ φύγω ἥσυχα. Ἥσυχα καὶ μόνος. Εἶναι καλύτερα ἔτσι. Μιὰ ζωὴ ἔλειπες. Τοὺς ἄλλους τοὺς εἶχα πάντα μαζί μου. Ἡ ὥρα εἶναι ἐπίσημη. Ἔλα, δός μου τὸ χέρι σου, ἐκεῖνα τὰ πουλιά, βλέπεις, ὅλο φεύγουν, δὲν πιάνονται. Τὰ κυνηγᾶς, τὰ κυνηγᾶς, κι αὐτὰ σὲ παρασέρνουν ὣς τὸν γκρεμό... Βλέπεις, εἶναι φτερωτὲς οἱ ἐλπίδες, τὰ ὄνειρα ἄπιαστα... Ἄπιαστα! Κράτησέ με, θέλω νὰ κρατηθῶ ἀπὸ κάπου, ἀπὸ ἕναν κλῶνο ἀμφίβολο, τὸ ἴδιο κάνει... Τοὺς ξέρεις, αὐτοὶ ἐκεῖ εἶναι οἱ «λευκοφόροι» ποὺ περιμένουν. Ἔδειξε τὸ πουκάμισό του. Δὲν τοὺς βλέπεις; Ὥρα νὰ κοιμηθῶ. Κι ὁ ὕπνος εἶναι μιὰ διαδικασία. Ὅπως κι ὁ θάνατος. Κι ὁ θάνατος, τὸν βλέπεις, ἕνας μακρὺς σκοτεινὸς ὕπνος εἶναι... Μὴν ξεχνᾶς νὰ ρίχνεις σπόρους στὰ πουλιά... Εἶναι κάτι γιὰ ν' ἀποξεχνιέσαι... πουλιά... φιλιά... χαιρετίσματα...»

Ἔγειρε πρὸς τὴ μεριὰ τοῦ ἥλιου, ἀφήνοντας μετέωρο τὸ θολωμένο βλέμμα του. Κι ἕνα ἐλαφρὸ μειδίαμα μόλις διαγραφόταν στὶς γωνιὲς τῶν χειλιῶν του, ποὺ σιγὰ σιγὰ ἔσβηνε στὸ σχηματισμὸ ἑνὸς θλιμμένου καλλιγραφικοῦ

θῆτα.

Ὁ πατέρας ζοῦσε ἀκόμα τὶς τελευταῖες ἐναγώνιες στιγμές του ἤρεμα, «σὰν ἕτοιμος ἀπὸ καιρό, σὰν θαρραλέος». Μὲ ἀξιοπρέπεια καὶ ἡρωισμὸ μπροστὰ στὸ θάνατο. Εἶχε, θυμᾶμαι, δεμένα τὰ χέρια του πάνω στὸ στῆθος του. Κι ἀπὸ τὶς φλέβες του ἔφευγε σιγὰ σιγὰ ἡ ζωὴ κι ἄφηνε τὴ σάρκα στὸ χρῶμα τῆς γῆς, ὅπου σὲ λίγο θὰ μαραινόταν, θὰ σάπιζε, ὅπως τὰ φύλλα, διαβρωμένη ἀπὸ τὸ θάνατο καὶ μέσα στὴν ὑγρασία τῆς ἀναπνιᾶς· καὶ τὰ σκουλήκια, αὐτοὶ οἱ ἀδυσώπητοι σκαπανεῖς τῆς σάρκας, θὰ τρυποῦσαν τὸ δέρμα, θ' ἄνοιγαν στοὲς καταβροχθίζοντας, ρουφώντας τὰ ξυλιασμένα κύτταρα τῆς ζωῆς, τὰ μεδούλια τῶν ὀστῶν, θὰ ροκάνιζαν τὴ σαπισμένη σκέψη, εἰσχωρώντας ἀπὸ τὶς σχισμάδες καὶ τὶς ὀπὲς τοῦ κρανίου... Γιὰ νὰ γίνουν μετὰ κοπριὰ καὶ χόρτο, δροσερὴ φτέρη καὶ πικροδάφνη, ἀγραμπελιὰ καὶ ἁγιόκλημα σκαρφαλωμένα στὰ κυπαρίσσια· καὶ μενεξέδες καὶ δάφνη σὲ πασίχαρα πεζούλια... Καὶ πέρα μακριὰ κοιλάδες κατάφυτες ἀπὸ ἐλπιδοφόρα ἐλιά...

Ἕνα θεόρατο σύννεφο ἦρθε καὶ στάθηκε πάνω ἀπὸ τὸν κόσμο τῆς ἀγωνίας. Καὶ δὲν ξεχώριζα τὰ ὅρια μεταξὺ ζωῆς καὶ θανάτου.

Οἱ ἄλλοι ἔξω γελοῦσαν ἢ ἔκλαιγαν, ἀκούγονταν ὁμιλίες ἀνάκατες, τριξίματα καὶ θόρυβοι, κάτι σὰν ἀπὸ τράβηγμα ἐπίπλων καὶ σκευῶν. Προφανῶς ἑτοίμαζαν τὸ σπίτι, δημιουργοῦσαν περιβάλλον ὑποδοχῆς τοῦ κόσμου στὴν αὐλὴ καὶ στὸν κῆπο, ἀνάμεσα στὰ δέντρα καὶ στὶς γλάστρες καὶ μέσα στὰ ἄλλα δωμάτια. Θὰ νόμιζες πὼς ἀδιαφοροῦσαν γιὰ τὸν ἑτοιμοθάνατο. Πὼς τὸ ἔκαναν γιὰ νὰ μ' ἐκδικηθοῦν. Ἦταν ἕνας τρόπος, ἐπειδὴ δὲν ἔδινα σημασία σὲ κάθε εἴδους λεπτομέρειες τῆς πεζῆς καθημερινότητας. Οὔτε μὲ εἶχε ἀπασχολήσει ποτὲ πῶς καὶ ποιὲς θὰ εἶναι οἱ τελευταῖες στιγμὲς ἑνὸς ἀνθρώπου· ἔστω κι ἂν

ἐπρόκειτο γιὰ τὸν πατέρα μου.

«Ἄφετε τοὺς νεκροὺς θάπτειν τοὺς ἑαυτῶν νεκρούς», ἦταν τὸ πιστεύω μου. Μὲ κάλυπτε σφαιρικὰ καὶ τὸ χρησιμοποιοῦσα ἐπίσημα ἢ ἀνεπίσημα ὁσάκις παρίστατο ἀνάγκη νὰ ἀμυνθῶ. Καὶ μὲ ἀπήλλασσε ἀπὸ κάθε ἠθικὸ ἐνδοιασμὸ καὶ εὐθύνη. Καὶ ὁ «πολύτιμος χρόνος» μου, ἦταν ἐπίσης τὸ πρόσχημα, γιὰ νὰ διώχνω ἀπὸ πάνω μου τὸ χρέος καὶ τὶς εὐθύνες.

Θυμᾶμαι πάλι πῶς ἦταν ὁ πατέρας ὁλομόναχος μέσα στὸ ἄψυχο σῶμα του, ξυλιασμένος. Καὶ πῶς εἶχα νιώσει ἐκείνη τὴν ὑγρὴ ἀνατριχίλα νὰ περπατάει, σὰν ἀπαίσια, τρομερή, φαρμακερὴ σαρανταποδαρούσα, σ' ὅλο μου τὸ κορμί, νὰ εἰσχωρεῖ στὶς φλέβες μου κι ὡς τὸ μεδούλι τῶν ὀστῶν μου σὰν τύψη, σὰν τρόμος, σὰν ἐνοχή, ἐνῶ τὸ τρυφερό του μειδίαμα ἐρχόταν στὴ μνήμη μου ἀπὸ τότε εὐεργετικὰ σὰν εὐλογία, σὰν ἄφεση ἁμαρτιῶν, σὰν μιὰ παντοτινὴ ὁμιλία καὶ κοινωνία μαζί του, μὲ τὸ φῶς, μὲ τὸ Χρέος!

Αὐτὴ τὴ θλίψη τὴν κρατάω πάντα μέσα μου. Πὲς πὼς αὐτὸ ἦταν στὴν οὐσία τὸ περιεχόμενο τῆς κασέλας. Ἡ θλίψη. Εἶναι προσωπικὴ ὑπόθεση τοῦ καθενός.

Θυμᾶμαι δὲν ἔκλαψα, δὲν φώναξα. Προσπαθοῦσα νὰ βιώσω σιωπηλά, ὡς τὰ ἔγκατα τοῦ εἶναι μου, τὸ τραγικὸ γεγονός, νὰ τὸ δεχτῶ σὰν ἀναγκαῖο σταθμὸ τῆς ζωῆς μου. Ἤθελα νὰ τὸν κατευοδώναμε μέσα σὲ μιὰν ἀτμόσφαιρα συγκρατημένης λύπης, μὲ ἐσωτερικὴ συμμετοχὴ στὴν τραγικότητα, χωρὶς θεατρινισμοὺς καὶ γοερὰ ξεσπάσματα.

Ἔπρεπε τὸ φέρετρό του νὰ περιβάλλεται ἀπὸ λευκοφόρους, στεφανωμένους μὲ λουλούδια, καὶ νὰ ἀκούγεται τὸ «ὁ ὡραῖος κάλλει...» καὶ νὰ τὸν ραίνουν μὲ ἀρώματα λεμονανθῶν καὶ μὲ ροδόφυλλα, ὅπως τὸν Ἐπιτάφιο, νὰ εἶναι ἡ θανή του τρυφερή, εὐωδερή, ὅπως σὲ μιὰ Μεγάλη

Ἑβδομάδα ἑλληνική...

Μοῦ ἦταν τόσο πολὺ ὀδυνηρὸ ποὺ τὸν σήκωναν οἱ μαυροφορεμένοι νεκροκουβαλητάδες μὲ τὶς λερὲς μαῦρες γραβάτες καὶ τὴν ὄψη ἁρπακτικῶν. Ἔπρεπε νὰ εἶχα προτείνει νὰ ἀναλάβουν αὐτὸ τὸ χρέος συγγενεῖς καὶ φίλοι...

Πάντως μέσα στὸ φέρετρό του ὁ πατέρας ἦταν εὐθυτενής, ὡραῖος, μὲ τὸ σχῆμα τοῦ θανάτου στὴν ὄψη. Ὄχι ὅπως τὸν εἶχα φανταστεῖ, οὔτε ὅπως θὰ τὸ ἐπιθυμοῦσε ὁ ἴδιος: μὲ τὴν ἐπίσημη «στολὴ τῆς ἐξόδου», ἀλλὰ ἡ ὅλη διαδικασία τῆς κηδείας καὶ τῆς ταφῆς του θύμιζε Μεγάλη Παρασκευή. Κι ὅπως ἦταν φορεμένος μὲ τὸ καφὲ ριγὲ κουστούμι –αὐτὸ εἶχε ζητήσει ὁ ἴδιος– καὶ τὴ νεκρικὴ χλομάδα χυμένη στὸ πρόσωπο καὶ στὰ χέρια, γαλήνιος καὶ δροσερός, εἶχε μιὰ τρυφερότατη ὡραιότητα, ὡσὰν νὰ ἦταν πίνακας ζωγράφου τῆς Ἀναγέννησης. Ἢ ὅπως εἶναι στὴ φωτογραφία στὸν τοῖχο, ἀλλὰ ὁριζοντιωμένος.

Ἔτσι ἔφυγαν καὶ τὰ χρόνια τῶν ἐρώτων. Ἐκεῖνα ποὺ φοροῦσα τὸ γαλάζιο φόρεμα, τότε ποὺ γνώρισα τὸν Ἴκαρο, ἕνα ροδακινὶ ἀπόγευμα· τότε ποὺ τριγυρνούσαμε στ' ἀπόβροχο, πλάι στὸ ρυάκι μὲ τὶς ἀνεμῶνες... Ἦταν τότε ποὺ μᾶς τύλιγε ἕνας ἀπίθανος χιτώνας ξεγνοιασιᾶς.

Πόσα φεγγάρια εἶχαν γυρίσει ἀπὸ τότε;

Κανένας δὲν λογάριασε ποτέ.

«Καθένας κουβαλάει τὸ μόχτο, τοὺς νεκρούς του, στὶς καθημερινές του ἀποσκευές», σκέφτηκα. Γύρισα μὲ τὴ σκέψη κι εἶδα τὸν πατέρα, προτοῦ τὸν πάρουν ἀπ' τὸ σπίτι. Ἦταν ὡραῖος κι ἄστραφτε μέσα στὴν ὕστερή του μάταιη δόξα.

ΤΩΡΑ ΠΟΥ ΤΟ ΣΚΕΦΤΟΜΑΙ, ἂν ὁ Ἴκαρος μ' ἔβλεπε ἀπὸ καμιὰ μεριὰ σ' ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις ποὺ συνόδευαν τὴ συμπεριφορά μου ἐκεῖνο τὸν καιρὸ τῶν ψυχολογικῶν ἀνακατατάξεων, τῶν σφοδρῶν συγκρούσεων μὲ τὸν ἑαυτό μου καὶ τῶν διαφοροποιήσεών μου ἀπέναντι στὴ ζωὴ καὶ τὸ θάνατο, καθὼς καὶ στὶς σχέσεις μου μὲ τὸ στενὸ οἰκογενειακὸ περίγυρο, σίγουρα θὰ γελοῦσε. Δὲν θὰ παραξενευόταν, ὑποθέτω. Γνώριζε πόσο εὐμετάβλητος ἦταν ὁ χαρακτήρας μου. Μπορεῖ νὰ τὸ εἰρωνευόταν ὅλο ἐκεῖνο τὸ σκηνικό, ὅπου ἔπαιζα τόσο διαφορετικοὺς ρόλους. Μπορεῖ καὶ νὰ μὲ λυπόταν, νὰ ἀηδίαζε ἢ νὰ ἔπαιρνε ἱκανοποίηση, γιὰ διάφορους λόγους. Ὡστόσο, ὑποθέτω, δὲν θὰ ὑπῆρχε κὰν στὸν πυθμένα τοῦ μυαλοῦ του ἡ ἰδέα νὰ γυρίσει πίσω, ἔστω καὶ νοερά, πρὸς ἐμένα, ἀκόμα κι ἂν ὑπῆρχε περίπτωση νὰ συμφωνεῖ μαζί μου ὡς πρὸς τὴν τακτικὴ ποὺ ἀκολουθοῦσα. Κάτι τέτοιο εἶναι ἀδύνατο νὰ ὑπῆρχε στὶς προθέσεις του. Εἴχαμε τόσο ἀπελπιστικὰ ἀποστασιοποιηθεῖ ὁ ἕνας ἀπὸ τὸν ἄλλο.

Μπορεῖ ὁ Ἴκαρος νὰ ἦταν κάτι πιὸ σημαντικὸ ἀπὸ μιὰ «πρόφαση», ὁ ἀπὸ μηχανῆς θεὸς ποὺ μ' ἔβγαλε ἀπὸ τὴ ρουτίνα τῆς καθημερινότητας. Εἶναι βέβαιο, πάντως, πὼς μὲ βοήθησε, μὲ τὸν τρόπο του ἔστω ἢ καὶ συμπτωματικά, νὰ κοιτάξω πιὸ πέρα ἀπὸ τὶς κοντόφθαλμες ἐπιδιώξεις, ν' ἀποσπαστῶ ἀπὸ τὴν καθημερινὴ συνάφεια καὶ τὶς ἀσήμαντες καθημερινὲς ἔγνοιες, ὅπως νόμιζα τότε, ν' ἀφήσω πίσω μου ἕναν κόσμο ὅπου οἱ δεσμοὶ τοῦ αἵματος

εἶχαν πρωταρχικὴ σημασία· καὶ μποροῦσε κι ἕνας μακρινὸς θεῖος, κι ἕνας πέμπτος ξάδερφος, νά 'χει γνώμη πάνω στὴ ζωὴ καὶ στὶς προοπτικὲς ἐξέλιξής σου. Καὶ μ' ἕνα του λόγο, θετικὸ ἢ ἀρνητικό, νὰ ἐπηρεάσει ἀποφασιστικὰ τὸ μέλλον σου.

Μπορεῖ νὰ μὴν ἀγαποῦσα τὸν Ἴκαρο ὅσο νόμιζα· σίγουρα ὅμως ἤμουνα ἐρωτευμένη. Μὲ εἶχε παρασύρει μὲ τὶς ἰδέες του σὲ μιὰ δίνη ἰδεολογικῆς σύγχυσης· καὶ δὲν θὰ κατάφερνα νὰ βγῶ ποτὲ ἀπὸ κεῖ, ἂν δὲν συνέβαινε κάποιο γεγονὸς συγκλονιστικὸ νὰ μὲ ταρακουνήσει, ὅπως ἦταν ὁ θάνατος τοῦ πατέρα· καὶ νὰ ἀκολουθήσουν τὰ γνωστὰ περιστατικά.

Ἦταν ὄντως περίεργη καὶ περίπλοκη ἡ σχέση μου μὲ τὸν Ἴκαρο, ποὺ κατάντησε περιττὴ πολυτέλεια. Ἕνας ἀγώνας ἀγάπης ἄγονος, ποὺ δὲν μοῦ ἄφησε τίποτα. Ἢ μήπως μοῦ ἄφησε κάτι σημαντικὸ ποὺ ἀκόμα δὲν εἶμαι σὲ θέση νὰ προσδιορίσω;

Ζοῦσα, ὁπωσδήποτε, σὲ μιὰ ἄλλη διάσταση. Τὰ χρώματα, οἱ προοπτικές, τὰ σχήματα τῶν πραγμάτων, ὅλα ἦταν ὁρατά, ὅμως μέσ' ἀπὸ τὴν ἀντανάκλαση τῶν ἀτελευτήτως διαθλωμένων ἀκτίνων τῆς γνώσης ἐπάνω στὸ πολύπρισμα τοῦ μέλλοντος, ὅπως τὸ ἐννοοῦσε ὁ Ἴκαρος. Καὶ ὅπως ἔνιωθα νὰ πέφτουν σκιὲς ἢ φαντάσματα στὶς διάφορες ἀναδιπλώσεις τοῦ ὁράματος καὶ στὴν πρόσοψη τοῦ ἐρωτικοῦ μου σύμπαντος.

Ποτὲ δὲν εἶχα σαφὴ καὶ ὁλοκληρωμένη εἰκόνα τῆς πραγματικότητας ποὺ ζοῦσα· καὶ πολὺ περισσότερο τῆς ἀντικειμενικῆς, μὲ ἀποτέλεσμα ἡ πορεία μου νὰ εἶναι ἐντελῶς ἀντίθετη ἀπὸ τοῦ Ἰκάρου. Ὁ ὁποῖος, σημειωτέον, ἦταν πάντα ἁπλὸς θεατὴς τῶν δρώμενων καὶ ποτὲ δὲν ἔνιωσε τὴν ἀνάγκη, δὲν θέλησε, σίγουρα δὲν τὸ ἐπεδίωξε, νὰ βρεθεῖ στὴν ἴδια παράμετρο μὲ μένα· καὶ νὰ δεῖ τὴν πραγματικότητα, ὅπως ἐγώ, ἀπὸ ἄλλη ὀπτικὴ γωνία· τε-

ρατόμορφη, ἐξωφρενική, πολυδιάστατη, μὲ δυσδιάκριτα χαρακτηριστικά, συχνὰ ἀλλοιωμένα· καὶ κάποτε ἀδιάστατη! Καὶ ἐμένα τὴν ἴδια μεταξὺ τοῦ εἶναι καὶ τοῦ μὴ εἶναι, τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ μέλλοντος χρόνου· μεταξὺ φθορᾶς καὶ ἀφθαρσίας, πίστης καὶ ἀμφισβήτησης, ἔρωτος καὶ ἀπελπισίας. Ζοῦσε καὶ σχεδίαζε τὰ ὄνειρά του στὶς διαστάσεις τοῦ δικοῦ του κόσμου. Καὶ μίαν ὡραίαν πρωίαν μοῦ ἀνακοίνωσε πὼς εἶναι ἀδύνατο νὰ ὑπάρξει ὁποιαδήποτε συνέχεια στὴ σχέση μας. Χωρὶς ὅμως νὰ προσπαθήσει νὰ δικαιολογήσει τὴν ἀμετάκλητη, ὅπως τὴ χαρακτήρισε, ἀπόφασή του, παρουσιάζοντας ψευδεῖς, ἀκόμα καὶ γελοίους, λόγους. Ἁπλά, κυνικά, χωρὶς περιστροφές, δήλωσε:

«Φεύγω. Τελειώσαμε. Δὲν χρειάζονται θεατρινισμοί. Αὐτὸ δὲν εἴχαμε συμφωνήσει ἀπὸ τὴν ἀρχή; Θυμᾶσαι;»

«Φύγε!», εἶπα ξερά. «Ναί, δὲν χρειάζονται θεατρινισμοί».

Ἔκρυψα τὸ πρόσωπό μου μέσα στὰ χέρια, γιὰ νὰ μὴν τὸν δῶ ν' ἀπομακρύνεται.

Ναί, θυμόμουνα.

Ἄκουγα τῶν βημάτων του τὸν ἀφηνιασμένο ἦχο πάνω στὴν ξερὴ ἄσφαλτο, κρατώντας τὸ περβάζι τοῦ παραθύρου ἐνῶ στροβιλιζόμουνα μέσα στὴ συναισθηματική μου δίνη κι ὁ κόσμος ἔκανε τρέμουλο στὰ μάτια μου, ἀποπροσανατολισμένη ἐντελῶς ἀπὸ τὸ οὐσιῶδες καὶ τὸ ἀναγκαῖο, ποὺ ἦταν οἱ σπουδές μου κι ἡ συμφιλίωσή μου μὲ τὴ νέα πραγματικότητα, ἀνίκανη ἐκείνη τὴ συγκεκριμένη στιγμὴ νὰ ὑπολογίσω τὸ κόστος, τὸ κέρδος καὶ τὴ ζημιά, τὶς ἐπιπτώσεις ποὺ μπορεῖ νὰ εἶχε στὴ μετέπειτα ζωή μου ἡ διάλυση αὐτοῦ τοῦ μακροχρόνιου δεσμοῦ.

Ὁ Ἴκαρος ἀπομακρυνόταν βιαστικὰ ὥσπου τὸν κατάπιε τὸ κενὸ ἐκειδὰ στὴ στροφὴ τοῦ δρόμου, ὡσὰν ὁ «ἀπὸ μηχανῆς θεὸς» νὰ τὸν εἶχε ἁρπάξει καὶ νὰ τὸν εἶχε

κρύψει σὲ κάποια κόχη τοῦ μέλλοντος χρόνου, στὸ κενὸ τῆς οὐτοπίας του, στὸ χάος τῶν ἀνερμήνευτων φιλοσοφικῶν του ἀναζητήσεων, ποὺ ἐγὼ σαφῶς ἀδυνατοῦσα νὰ κατανοήσω τὴ σημασία τους, νὰ συλλάβω τὸ νόημά τους, ἂν ὑπάρχει νόημα στὶς ἀδιανόητες διαστάσεις τοῦ ἀσχημάτιστου χρόνου. Χάθηκε ἀστραπιαῖα ἀπὸ τὴ ζωή μου, ὅπως ἀκριβῶς εἶχε βρεθεῖ στὸ δρόμο μου ἐκεῖνο τὸ «ροδακινὶ ἀπόγευμα» μὲ τοὺς λεμονανθοὺς τῶν αἰσθημάτων.

Ἤμουνα μετέωρη γιὰ πολλὰ χρόνια, ἀποκομμένη ἀπὸ τὴ ζωή, πάνω ἀπὸ τὴ δίνη τῶν πρότερων ἐπιλογῶν μου. Ἦταν ἐπιλογές; Μὴν ξέροντας ποῦ ἦταν ἡ ἀρχὴ καὶ ποῦ τὸ τέλος τῆς δυστυχίας μου; Ἀδιαφορώντας γιὰ τὸ παρελθὸν καὶ γιὰ τὸ μέλλον; Ἐκείνη τὴν ἐποχὴ ὁ χρόνος μου ἦταν ἀδιάστατος. Καὶ μόνο μιὰ ἐπιλογὴ ὑπῆρχε: νὰ κλειστῶ ἑρμητικὰ στὸν ἑαυτό μου, γιὰ νὰ περισώσω ὅ,τι εἶχε ἀπομείνει μέσα μου, ἂν εἶχε ἀπομείνει κάτι ἀνέπαφο.

Ζοῦσα, ἔκτοτε, χωρὶς μνήμη, ἔξω ἀπὸ τὸ χρόνο, ἀποκομμένη ἀπὸ τὸ παρελθόν, μὲ ἀπωθημένες τὶς ἀναμνήσεις τῆς παιδικῆς καὶ τῆς ἐφηβικῆς μου ἡλικίας, εἶχα ἀπαρνηθεῖ ὅλο τὸ βιὸς τοῦ βιωμένου χρόνου, ὅλα τὰ περασμένα, ποὺ συρρικνώνονταν μέσα μου.

Χρειαζόμουνα ἕνα δυνατὸ τράνταγμα, ἕνα συγκλονισμό, μιὰ θεομηνία, γιὰ νὰ συνέρθω, νὰ ξαναβρῶ τὸν ἑαυτό μου, νὰ βγῶ ἀπὸ τὴν πλάνη τῶν παρορμήσεων καὶ τῆς αὐταπάτης. Μοῦ χρειαζόταν αὐτὴ ἡ κασέλα μὲ τ' ἀπωθημένα δεκαετιῶν γιὰ νὰ ξαναπατήσω στὴ γῆ –τῆς ὀδύνης, ἔστω– καὶ ν' ἀγαπήσω τὸ χῶμα καὶ τοὺς ἀνθρώπους τοῦ μόχθου μὲ τοὺς καθημερινοὺς ἐφιάλτες καὶ τὶς ἔγνοιες τὶς μικρές τους γιὰ τὸν ἐπιούσιο, γιὰ πράγματα ποὺ ἄλλοτε περιφρονοῦσα. Καὶ τοὺς ὤκτιρα μέσα μου. Μὲ βόλευε ἐκείνη ἡ ρήση τοῦ Χριστοῦ: «Ἄφετε τοὺς νεκροὺς θάπτειν τοὺς ἑαυτῶν νεκρούς». Ἔλα ὅμως ποὺ οἱ νεκροί

μου, μιᾶς ὁλόκληρης ζωῆς εἶχαν τόσο πολλοὶ στοιβαχτεῖ μέσα μου, εἶχαν γίνει διάτρητα τὰ τοιχώματα τοῦ κλειστοῦ μου χώρου κι οἱ νεκροί μου εἶχαν χωθεῖ σ' ὅλες τὶς ἀναδιπλώσεις καὶ τὰ κρησφύγετα τοῦ ὑποσυνειδήτου; Καί, τὸ χειρότερο, τοὺς κουβαλοῦσα μέσα μου παντοῦ καὶ πάντα, ἕνα φορτίο δυσβάσταχτο, ποὺ δὲν μποροῦσα νὰ προσδιορίσω τὸ περιεχόμενό του. Ὅριζε καὶ κυριαρχοῦσε στὴ ζωή μου· καὶ δὲν εἶχα τὴ δύναμη οὔτε τὴν πρόθεση, καὶ πιὸ πολὺ τὴ βούληση καὶ τὴ διάθεση, ν' ἀπαλλαγῶ ἀπὸ αὐτό. Μ' ἀκολουθοῦσε σὰν μοίρα ἀναπότρεπτη, ὡς τὴ στιγμὴ ποὺ τὸ σύμπαν τοῦ κλειστοῦ μου κόσμου ἀναποδογυρίστηκε κι ὅλα τὰ πρὶν πρόβαλαν τρισδιάστατα στὸ φῶς τοῦ προσώπου τοῦ πατέρα μας, μέσα στὴν κασέλα τῶν ἀμφιλεγόμενων, ποὺ μοῦ κληροδότησε, ἄγνωστο γιατί, πεθαίνοντας.

Τί εἶχε μεσολαβήσει καὶ τί εἶχε διαμειφθεῖ ἀνάμεσα σὲ κεῖνον καὶ τ' ἀδέρφια μου πρωτύτερα, ὥστε νὰ μοῦ ἐμπιστευτεῖ, στὴν οὐσία νὰ μοῦ φορτώσει ὡς περιττὸ βάρος κι ἀνεπιθύμητο γιὰ τοὺς ἄλλους, τὴν κασέλα «μὲ τὶς θυσίες μιᾶς ζωῆς», δὲν ξέρω. Δὲν ἔμαθα ποτὲ τὶς προθέσεις τους. Καὶ δὲν ἐπεδίωξα ν' ἀνακαλύψω τὶς βαθύτερες αἰτίες. Ἴσως γιατὶ μιὰ τέτοια κίνηση μᾶλλον ἴντριγκες θὰ δημιουργοῦσε μεταξύ μας, πράγμα ἀσύμφορο. Καὶ πιθανὸν νὰ γινόμουν πρόξενος ἀντεγκλήσεων καὶ ἐρίδων, χωρὶς κανένα οὐσιαστικὸ ἀποτέλεσμα.

Ὁ πατέρας δὲν ἦταν ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους ποὺ ἐκμεταλλεύονται τὶς περιστάσεις, ἂν καὶ τοῦ δόθηκε μιὰ ἐξαιρετικὴ εὐκαιρία τότε μὲ τοὺς Ἐγγλέζους, ποὺ ἐγκατέλειψαν σωρὸ τὶς λίρες πάνω στὸ τραπέζι τῆς σάλας, τὸν καιρὸ τῆς Κατοχῆς, σὲ μιὰ ὑποτιθέμενη ἔφοδο τῶν Γερμανῶν...

Οἱ Ἐγγλέζοι! Ὁ Γκάς, ὁ Τόμσον, ὁ Μάικλ, ὁ Μακάνταμ, ὁ Πῆτερ, ὁ Μιχάλης ὁ Κόκκινος, ὁ διερμηνέας τους·

ἦταν κι ἄλλοι, ποῦ νὰ τοὺς θυμᾶμαι... Ὁ Γκὰς ἦτανε ἄσχημος, εἶχε ἐξογκωμένα κόκκινα μάγουλα καὶ χόρευε ἀτέλειωτα μὲ τὰ ἀνέβγαλτα κορίτσια τοῦ χωριοῦ, ποὺ εἶχαν κάτι μάγουλα ρόδα τοῦ Μάη καὶ κάτι στήθια ρόδια τροφαντά, καταπῶς ἔλεγε ὁ Μιχάλης ὁ διερμηνέας. Κι ὁ Γκὰς δὲν χόρταινε νὰ φέρνει γύρους ρουφώντας νέκταρ ἀθωότητας καὶ τρυφεροὺς χαϊδεύοντας ἀνθούς... Ὁ Μάικλ κι ὁ Μακάνταμ ἦταν σοβαροί, μιλοῦσαν λίγο, καὶ καμιὰ φορὰ ὁ Τόμσον δάκρυζε. Μοίραζε λίρες στὰ παιδιὰ ποὺ κάθονταν στὰ γόνατά του. Εἶχε, λέει, κι αὐτὸς παιδιά, ἐκεῖ μακριά...

Συχνὰ χορεύανε τὰ βράδια στὴ σάλα μας. Τρώγανε, πίνανε καὶ γλεντούσανε. Ἡ μάνα μου ζύμωνε, μαγείρευε κι ἔψηνε στὴ γάστρα τὸ ψωμὶ καὶ τὸ φαΐ. Δὲν ἔπαιρνε λεφτά.

«Ἤτανε γιὰ τὴν πατρίδα...»

Ὁ πατέρας ὣς τώρα τελευταῖα πίστευε πὼς οἱ Ἐγγλέζοι μας τότε δουλεύανε γιὰ τὴν πατρίδα. Δὲν ἤξερε, δὲν τολμοῦσε νὰ πιστέψει πὼς οἱ φίλοι μας, ποὺ στεγαζόντανε στὸ σπίτι μας μὲ τὶς λίρες καὶ μὲ τὰ πυρομαχικά τους στὸ κατώι, μοίραζαν δεξιὰ κι ἀριστερὰ τὶς ἀποσκευὲς ποὺ κουβαλοῦσαν, καὶ συντηροῦσαν τὸν Ἐμφύλιο...

Εἴχανε ἀλεξίπτωτα μαζί τους ἀπὸ καθαρὸ μετάξι. Καὶ μεταξωτὰ κορδόνια. Κι ὅσα ἀλεξίπτωτα ἤτανε σχισμένα τά 'διναν στὰ κορίτσια καὶ κάνανε μεταξωτὰ φορέματα...

Τὶς λίρες τὶς εἴχανε μέσα σὲ κάτι σακούλια ἀδιάβροχα μὲ κρίκους μεταλλικοὺς στὰ δύο ἄκρα στὸ ἄνοιγμα, γιὰ νὰ τὰ κρεμᾶνε μὲ χοντρὰ σχοινιὰ στὸν ὦμο τους. Τὸ δωμάτιο ἦταν γεμάτο λίρες, «λίρα μὲ τσαμπί». Καὶ δὲν ξέραμε τίποτε. Κανένας. Μήτε ὁ πατέρας. Ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὲς ποὺ ἔδιναν φιλοδώρημα στὰ παιδιά.

Ὅταν ἦτανε μέρα κι εἶχε ὁρατότητα –αὐτὴ ἡ λέξη κόλλησε στὸ μυαλό μου ἀπὸ τότε– κοιτάζανε μὲ τὰ κιάλια ὣς

κάτω στὸν κάμπο, γιὰ νὰ ἐλέγχουν τὶς κινήσεις τῶν Γερμανῶν.

«Ὀργανώνουν τὴν Ἀντίσταση!»

Ἔτσι διέδιδε ὁ Μιχάλης ὁ Κόκκινος. Ποιὰ Ἀντίσταση! Τὸν Ἐμφύλιο προετοίμαζαν, ὅσο φούντωνε τὸ Ἀντάρτικο στὰ βουνά.

Τὸ σπίτι μας ἤτανε μεγάλο, εἶχε τρία δωμάτια καὶ χώλ, κουζίνα μέσα μὲ νεροχύτη καὶ τζάκι μὲ γωνιά. Εἶχε ἕνα μεγάλο «χειμωνιάτικο» μὲ τζάκι καὶ τρία παράθυρα, δύο κατὰ τὴ Δύση κι ἕνα πρὸς τὸ Νοτιά· εἶχε μεγάλη σάλα μὲ δυὸ παράθυρα, ἕνα ἀνατολικὰ κι ἕνα νότια, καὶ μπαλκονόπορτα μὲ μπαλκόνι πρὸς τὰ νότια· μιὰ καμαρούλα μὲ δυὸ παράθυρα δεξιὰ κι ἀριστερὰ στὴ βορειοανατολικὴ γωνία.

Στὸ κατώι ὑπῆρχαν τρεῖς χῶροι, ἕνας κάτω ἀπὸ τὴν κουζίνα, ποὺ χρησίμευε ὡς στάβλος γιὰ τὰ ζωντανά μας, ἀπὸ κεῖ ἔκαναν ἐπιδρομὲς οἱ ψύλλοι, καὶ δυὸ χῶροι μπροστά, πρὸς τὴν αὐλὴ μὲ τὴν ἀκακία, τὴν κορομηλιὰ καὶ τὴν πελώρια συκαμιὰ πλάι στὴ συκιὰ τὴν ἄσπρη. Ὁ ἕνας ἦταν τὸ μαγαζὶ τοῦ πατέρα καὶ ἐπικοινωνοῦσε μὲ τὸ πάνω σπίτι μὲ ἐσωτερικὴ σκάλα· καὶ ὁ ἄλλος χρησίμευε ὡς ἀποθήκη γιὰ τὰ γεννήματα: τὸ σιτάρι, τὸ καλαμπόκι, τὰ ὄσπρια, τὸ κρασί, τὸ λάδι, τὸ τυρὶ καὶ τὸ βούτυρο, τὸ μέλι καὶ τὸ κερί, προτοῦ μᾶς καταστρέψουν τὰ μελίσσια «οἱ βλο'ημένοι», ὅπως τοὺς ἔλεγε ὁ πατέρας. Μετὰ πῆραν κι αὐτὰ τὸν κατήφορο... ὥσπου δὲν ἀπόμεινε λόθρα!

Τότε ποὺ ἦρθαν οἱ Ἐγγλέζοι –τί ἦρθαν! αὐτοὶ ἔπεφταν ἀπὸ τὸν οὐρανὸ μὲ τ' ἀλεξίπτωτα σὰν τὰ ὀρτύκια στὴν ἔρημο τῶν Ἑβραίων– ἔφεραν καὶ τὰ κασόνια μὲ τὰ πυρομαχικά. Ἀπέξω ἔγραφαν Foods. Ἀπὸ κάτω τὰ πυρομαχικὰ κι ἀπὸ πάνω οἱ λίρες, τὰ κρεβάτια καὶ τὰ γλέντια τους. Κι ὁ πατέρας, ποὺ ἦταν πρόεδρος, ἦταν περήφανος

γιὰ τοὺς «συμμάχους», ποὺ κανάκευε.

Μιὰ μέρα ἔφτασε ἡ εἴδηση:

– Ἔρχονται οἱ Γερμανοί!

Πανικὸς στὸ χωριό. Ξέραμε πὼς οἱ Γερμανοὶ δὲν ἄφηναν τίποτα ὄρθιο στὸ διάβα τους, στὰ καμπόχωρα. Τότε ἄλλος ἔδιωχνε μακριὰ τὰ παιδιά του, ἄλλος ἔκρυβε τὰ ζῶα καὶ τὰ γεννήματά του σὲ καλύβες, σὲ σπηλιὲς πιὸ ψηλὰ στὸ βουνό, ὅπου κι ὅπως μποροῦσε. Κι οἱ Ἐγγλέζοι ἅρπαξαν τὸν ἀσύρματο, ντυμένοι πάντα στὰ πολιτικά, κι ἔτρεξαν νὰ κρυφτοῦν στὰ βουνά, ἀδιαφορώντας γιὰ τὰ πυρομαχικὰ καὶ γιὰ τὶς λίρες.

Καὶ τότε ὁ πατέρας, ἀφοῦ ἔκρυψε κι ἐμᾶς στὴ σπηλιὰ στὸ ρέμα κάτω ἀπὸ τὴν καρυδιά μας, ἀνέβηκε νὰ κλείσει τὸ σπίτι, λὲς καὶ οἱ Γερμανοὶ θὰ τὸ ἄφηναν. Καὶ τότε εἶδε καὶ δὲν πίστευε στὰ μάτια του: θησαυρὸς οἱ λίρες, χυμένος πάνω στὸ τραπέζι. Καὶ πρόσωπα ζωγραφισμένα ἀπάνω στὸ ξύλινο τραπέζι. Τά 'χασε. Ποτὲ δὲν εἶχε μπεῖ στὴ σάλα ἀπὸ τότε ποὺ μπῆκαν οἱ Ἐγγλέζοι. Χάιδεψε τὸ ἀξύριστο σαγόνι του καὶ βγῆκε κλειδώνοντας τὴν πόρτα.

«Φύγε καὶ σύ», εἶπε στὴ μάνα καὶ τὴν ἔδιωξε. «Ἐγὼ θὰ τοὺς περιμένω ἐδῶ. Δὲν θὰ μὲ πειράξουν».

«Δὲν ἀκοῦς τί γίνεται καμπόχωρα;» εἶπε τρέμοντας ἡ μάνα. Θὰ σὲ κάψουν ζωντανό, παράτα τα κι ἔλα κι ἐσύ... ὅ,τ' μᾶς βρεῖ νά 'μαστε ὅλοι μαζί».

Ποῦ ν' ἀκούσει ὁ πατέρας!

«Κάμε ὅπως εἶπα! Ἔχω τὸ σκοπό μου ἐγώ!».

Ἔφυγε τρομαγμένη ἡ μάνα. Ὁ πατέρας δὲν τοὺς φοβόταν τοὺς Γερμανούς. Εἶχε τὴν ψευδαίσθηση πὼς θὰ ἔσωζαν τὴν ἀνθρωπότητα... ὅπως διέδιδαν τεχνηέντως οἱ γερμανόφιλοι.

Εὐτυχῶς ποὺ γύρισαν πίσω οἱ Γερμανοί. Θὰ μᾶς ἔκαιγαν ὅλο τὸ χωριὸ ζωντανούς, μὲ κεῖνα τὰ πυρομαχικὰ καὶ τὶς λίρες.

Ὅταν πέρασε ὁ κίνδυνος, οἱ Ἐγγλέζοι ξαναγύρισαν καλοὶ καὶ παστρικοί, βρῆκαν κλειδωμένο τὸ θησαυρό τους κι οὔτε ἕνα thank you δὲν εἶπαν, ἔτσι γιὰ τὸν τύπο, στὸν πατέρα.

Καὶ συνεχίστηκαν τὰ γλέντια καὶ τὰ φαγοπότια τους· καὶ τὸ πηγαινέλα ντυμένοι στὰ πολιτικὰ καὶ μὲ τραγιάσκες, ὥσπου μιὰ μέρα ξημέρωσε χωρὶς τοὺς Ἐγγλέζους. Πότε φόρτωσαν τὰ πυρομαχικὰ καὶ τὶς λίρες στὰ μουλάρια, πότε μεταμφιέστηκαν σὲ χωρικούς, κανεὶς δὲν πῆρε εἴδηση. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν πατέρα, ποὺ δὲν εἶχε ὕπνο.

«Ἔφυγαν διὰ νυκτός, σημείωσε στὸ κατάστιχό του ὁ πατέρας, ὁ Γκάς, ὁ Μακάνταμ (Μὰκ Ἄνταμ), ὁ Μάικλ κι ὁ Μιχάλης ὁ διερμηνέας καὶ ὁδηγός τους, ἀγνώστων λοιπῶν στοιχείων...».

Θὰ ἦταν κάπου γύρω στὸ 196... τόσο, διαδόθηκε πὼς ἦρθαν οἱ Ἐγγλέζοι καὶ πῆραν τὶς λίρες ποὺ εἶχαν θαμμένες στὸ χωράφι μπροστὰ στὸ σπίτι, στὴν ἀποκάτω πεζούλα.

Φαίνεται ὅμως πὼς εἶχε κάποια βάση τὸ πράγμα, κάπου στηρίζονταν οἱ φῆμες γύρω ἀπὸ τὸ θησαυρό.

Κάποιοι ἀπὸ κείνους τοὺς Ἐγγλέζους εἶχαν πάει τότε στὸ χωριὸ καὶ ζητοῦσαν τὸν πατέρα. Ἄγνωστο γιατί. Τώρα ἂν εἶχαν πάει γιὰ λίρες ἢ ζητοῦσαν κάτι ἄλλο, ἂς ποῦμε νὰ συνδεθοῦν ξανὰ μὲ τὸ παρελθόν τους, ἂν εἶχαν κάποια ἀπωθημένα μέσα τους, κανεὶς δὲν ξέρει. Τώρα, στὸ σημεῖο ποὺ ὑποτίθεται πὼς ἦταν ὁ θησαυρός, στὴν ἄκρη τῆς πεζούλας, πλάι στὸ κυπαρίσσι, κάτω ἀπὸ μιὰ κοτρώνα ποὺ ἦταν πάντα ἐκεῖ, δὲν βρέθηκε ἴχνος ἀπὸ ψάξιμο: σκάψιμο, ἀναποδογύρισμα. Ποῦ μπορεῖ νὰ ἦταν χωμένες οἱ λίρες; Ἔπειτα, ὑπάρχουν κι ἄλλες ἐκδοχές: πῶς μποροῦσαν νὰ ἔχουν ἐκεῖ λίρες; Ἀφοῦ κανεὶς δὲν ἔμενε ποτὲ μόνος τὰ βράδια. Ἐμεῖς ὅλη τὴν ἡμέρα παίζαμε στὴν αὐλὴ μὲ τὶς γάτες: τὶς ζεύαμε, ὀργώναμε, σπέρ-

ναμε! Ἤμασταν ἀπὸ τότε προκομμένοι γεωργοί. Κι ἂν ὑποθέσουμε πὼς ζητοῦσαν τὸν πατέρα, πῶς δὲν τοὺς ἔστειλαν ἐκεῖ ποὺ μέναμε ἐμεῖς; Κι ἀκόμα, ἂν ἦταν νὰ κλέψουν λίρες, μποροῦσαν νὰ τὸ κάμουν καὶ διαφορετικά. Στὰ χέρια τους τὶς εἶχαν, σὲ ποιὸν θὰ ἔδιναν λόγο; Καὶ κάτι ἄλλο πιὸ σημαντικό: οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἐκτελοῦσαν μυστικὴ ἀποστολὴ ἐν καιρῷ πολέμου, ἦταν μέλη κάποιας ὀργάνωσης, μπορεῖ νὰ ἔπαιζαν κορώνα γράμματα τὴ ζωή τους ἀνὰ πάσα στιγμή, σήμερα ἦταν, αὔριο ποιὸς ξέρει ἂν θὰ ζοῦσαν. Τί τὸν ἤθελαν ἐκεῖ τὸ θησαυρό;

Μᾶλλον γιὰ ἀποκύημα τῆς φαντασίας τῶν χωρικῶν πρόκειται. Ἴσως ἀργότερα, τὸν ἄλλο αἰώνα, ποὺ ἡ φήμη θὰ πάρει ἄλλες διαστάσεις κι ὁ κόσμος θὰ ψάχνει νὰ βρίσκει διεξόδους ἀπὸ τὰ γρανάζια τῶν μηχανῶν καὶ τῆς τεχνολογίας, νὰ μιλοῦν γιὰ χρυσὰ φίδια καὶ γιὰ χρυσὰ λιοντάρια... Μπορεῖ ἀκόμα νὰ μιλοῦν καὶ γιὰ χρυσὲς βασίλισσες, ποὺ τριγυρίζουν στὸ σπίτι τὶς νύχτες καὶ δὲν τὶς βλέπουν τὴν ἡμέρα, γιατὶ εἶναι ὅλα στοιχειωμένα χρυσὰ νομίσματα...

Ἴσως, ἂν πράγματι εἶχαν ἔρθει Ἐγγλέζοι ξανὰ στὸ χωριό, νὰ γύρευαν κάτι ἀπὸ τὸν ἑαυτό τους, ἂς ποῦμε κάποιο... παιδί! Ὡστόσο καμιὰ ἀπὸ τὶς ντάμες δὲν βρέθηκε τότε μὲ παιδὶ στὴν κοιλιά. Ὅσο γιὰ τὴ μάνα μου, ποὺ ἦταν ἀκόμα τότε νέα καὶ ὄμορφη, κανένα ἀπὸ τὰ ἀδέρφια μου ποὺ γεννήθηκαν μετὰ δὲν ἔμοιαζε γιὰ Ἐγγλεζάκι. Ὅλα εἶναι φτυστὰ ὁ πατέρας μας. Ἀκόμα καὶ τοὺς κάλους του ἔχουν πάρει, ὅλα τὰ σουσούμια τὰ σωματικά του, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐθνικοφροσύνη. Αὐτὴ ἔμεινε σὲ κάποιους προεγγλέζικους γόνους του. Καὶ μὴν πάει ὁ νοῦς κανενὸς σὲ μένα, γιατὶ τότε ἤμουν μιὰ «σταλιά», δὲν εἶχε μάθει τί σημαίνει παρὸν-παρελθὸν-μέλλον, Ἴκαρος, «πολύτιμος χρόνος» καὶ ἄλλα τινά, ποὺ ἔμαθε ἀργότερα.

ΕΜΕΝΑ ΤΟΤΕ ΣΤΗΣ ΗΡΩΣ, Ἄβενιου εἴκοσι ὀκτώ, κοντὰ στὸ πάρκο. Συχνὰ ἔπαιρνα τὸν ἠλεκτρικὸ καὶ μὲ τὸ ἴδιο εἰσιτήριο γύριζα ἀπὸ σταθμὸ σὲ σταθμὸ ὅλο τὸν ὑπόγειο, ποὺ ἔχει τρομερὰ διαβρώσει τὸ ἔδαφος κάτω ἀπὸ τὸ Λονδίνο· καὶ λές, πῶς στέκεται ὄρθια αὐτὴ ἡ πόλη τῶν ὀχτὼ ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων, χώρια οἱ περαστικοὶ καὶ οἱ λαθραῖοι: μαῦροι, κίτρινοι, μελαψοί... καὶ ἐρυθρόδερμοι καὶ ἄσπροι! Καὶ πάντα κατέληγα στὸν ὑπόγειο σταθμὸ τοῦ Πάντιγκτον, μὲ τὴν πολυώροφη ἀποβάθρα.

Αὐτὸς ὁ σταθμὸς μοῦ προκαλοῦσε δέος. «Κάπως ἔτσι θὰ εἶναι καὶ ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου», σκεφτόμουνα κάθε φορά. «Ψυχῆς πείρατα οὐκ ἂν ἐξεύροιο, πᾶσαν ἐπιπορευόμενος ὁδόν», ποὺ λέει καὶ ὁ ἀρχαῖος σοφός.

Εἶχα τὴν περιέργεια νὰ κατεβῶ ὡς τὸν τελευταῖο ὄροφο, κάθε φορὰ σὰν νὰ ἦταν ἡ πρώτη. Ἦταν σὰν ἕνα παιχνίδι στὶς κλίμακες ποὺ κυλοῦσαν πάνω-κάτω μὲ κεῖνο τὸ γοργό, ἀθόρυβο ρυθμό, κι ὁ κόσμος, οὐρὲς ἀτέλειωτες σιωπηλές, ἰδίως μετὰ τὸ σχόλασμα, σὰν βουβὲς πένθιμες ἀκολουθίες, τραβοῦσαν βαριεστημένα πρὸς τὰ σπίτια τους γιὰ τσάι καὶ ξεκούραση. Ὅλοι κουβαλώντας ἀγόγγυστα καὶ θλιμμένα τὸ μόχθο τους.

Ἐκείνη τὴν ἡμέρα ἔτρεχα νὰ προφτάσω, δὲν ξέρω τί, ἔσπρωχνα κιόλας γιὰ νὰ προσπεράσω, ἐμεῖς οἱ Ἕλληνες δὲν ξεχνᾶμε τοὺς τρόπους συμπεριφορᾶς μας, τοὺς κουβαλοῦμε παντοῦ, κουτρουβαλοῦσα σχεδόν, ἔβριζα μέσα

μου τὰ πλήθη τῶν βουβῶν φλεγματικῶν ποὺ δὲν ἀντιδροῦσαν οὔτε μὲ ἕνα μορφασμό, ποὺ δὲν ἔβριζαν ὅπως ἐμεῖς, ἀγανακτοῦσα ποὺ ἀδιαφοροῦσαν ποὺ τοὺς ἔσπρωχνα. Βιαζόμουνα, ἀλήθεια γιατί βιαζόμουνα;

Οἰκτίροντας μέσα μου ὅλους γιὰ τὴν ἀπάθεια καὶ τὴν ἀδιαφορία τους, τὴν ἀνεκτικότητα καὶ τὴν ὑπομονή τους, ἔφτασα ἐπιτέλους στὸν τελευταῖο ὄροφο τοῦ Ἀντεργκράουντ.

Ὁ κόσμος εἶχε αἰσθητὰ ἀραιώσει καὶ μποροῦσα νὰ διαβάζω καθαρά, μὲ ὅσα ἀγγλικὰ ἤξερα, τὶς ἐπιγραφὲς ποὺ εἰδοποιοῦσαν γιὰ τὶς διάφορες ἀπαγορεύσεις ποὺ πρέπει νὰ προσέχει ὁ ἐπιβάτης, συμβουλὲς γιὰ τοὺς ξένους, διαφημίσεις, σήματα καὶ βέλη σχετικὰ μὲ τὶς κατευθύνσεις τῶν γραμμῶν τοῦ τρένου.

Ἤμουνα στὴν τελευταία βαθμίδα τῆς τελευταίας κλίμακας, μὲ ὅλο τὸ βάρος τῆς ὑγρῆς ἀτμόσφαιρας, ἀρκετὰ μέτρα κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τῆς γῆς, ὅταν συνέβη τὸ μοιραῖο περιστατικό, ποὺ ἔμελλε νὰ ἀλλάξει τὴν πορεία μου καὶ νὰ ἐπηρεάσει καὶ νὰ σημαδέψει τὴ μετέπειτα ζωή μου. Ἀσφαλῶς τὸ περιστατικὸ ἐκεῖνο ἦταν τυχαῖο. Σ' αὐτὸ ὅμως ὀφείλω τὴ συνάντησή μου μὲ τὸν Ἴκαρο. Σὲ κείνη τὴ ζάλη ποὺ μοῦ ἔφερε τὰ πάνω κάτω καὶ βρέθηκα σ' ἕνα κρεβάτι νοσοκομείου, μέσα σὲ λευκά, κατάλευκα σεντόνια, ὅπου ξύπνησα πλήρης ἀδιεξόδων, μὲ μόνη παρηγοριὰ τὸ ξάστερο καὶ ἐλπιδοφόρο βλέμμα τοῦ Ἴκαρου, ποὺ συναντοῦσα πρώτη φορά.

Τὸ περιστατικὸ ἦταν ἀσήμαντο. Τὴν ἴδια μέρα βγῆκα ἀπὸ τὸ νοσοκομεῖο. Ὁ Ἴκαρος μὲ συνόδεψε ὣς τὸ σπίτι ποὺ ἔμενα, μὲ ἀποχαιρέτησε ἀφήνοντάς μου τὴν κάρτα του.

«Ἂν καμιὰ φορὰ χρειαστεῖς κάτι, μπορεῖς νὰ μὲ βρεῖς», εἶπε εὐγενικὰ καὶ χωρὶς προσποίηση, σφίγγοντάς μου τὰ χέρια.

«Δὲ βρίσκω λόγια νὰ σᾶς εὐχαριστήσω», εἶπα ἔντρομη. «Θὰ σᾶς εἶμαι εὐγνώμων σὲ ὅλη μου τὴ ζωή».

Δὲν μποροῦσα ποτὲ νὰ φανταστῶ πὼς μιὰ τυχαία συνάντηση θὰ ἦταν ἡ ἀπαρχὴ μιᾶς διαφορετικῆς στάσης ζωῆς, θὰ ἐξελισσόταν σ' ἕναν μακροχρόνιο δεσμὸ καὶ σὲ μιὰ σχέση τόσο δυνατὴ καὶ ἰδιότυπη. Ὁ Ἴκαρος μοῦ ἄνοιξε νέους ὁρίζοντες καὶ μ' ἔμπασε σ' ἕναν κόσμο ἐντελῶς διαφορετικὸ ἀπὸ ἐκεῖνον ποὺ ἤξερα καὶ στὸν ὁποῖο ἀνῆκα ὁλοκληρωτικά· ἀπὸ κεῖνον ποὺ προερχόμουνα καὶ κουβαλοῦσα μέσα μου, σάρκα, ψυχὴ καὶ αἷμα μου.

Πέρα ἀπὸ κάθε συμβατικότητα καὶ χωρὶς ἀμφιβολία, ἡ συνάντησή μου μὲ τὸν Ἴκαρο στάθηκε ὁρόσημο, ἀνεξάρτητα ἂν ἦταν πρὸς τὸ καλύτερο ἢ πρὸς τὸ χειρότερο. Ἀκόμα καὶ τώρα, ποὺ ξαναφέρνω στὸ νοῦ μου ἐκεῖνες τὶς ὄντως ἀνεπανάληπτες μέρες, δὲν ξέρω τί ἀκριβῶς κέρδισα, ἂν κέρδισα κάτι, καὶ τί ἔχασα, ζώντας μαζί του τὸ πιὸ τρελὸ ὄνειρο, ἀπατηλὸ ὅσο κι ἡ σχέση μας, ἀπόλυτο ὅσο κι ἡ μαγεία καὶ ἡ γοητεία τοῦ ἐφήμερου. Εἶχε μιὰ ἀπολυτότητα αὐτὸς ὁ δεσμός, ποὺ ἄγγιζε τὰ ὅρια τῆς τρέλας. Καὶ ζήσαμε αὐτὴ τὴν ἀπολυτότητα ὣς τὰ ἔσχατα τῶν κοινῶν ἡμερῶν μας. Ἀκριβῶς γι' αὐτὸ τὸν εὐγνωμονῶ...

Ὁ Ἴκαρος ἦταν ὁ ἴδιος ὁ ἀπατηλὸς κόσμος, τὸ φωτεινό, τὸ μαγικό, τὸ ἀνεπανάληπτο θαῦμα, ἡ ποίηση τοῦ μαρτυρίου, ποὺ ἔμεινε στὴ συνείδησή μου ὡς ἕνα σύμβολο τρυφερῆς ἀσυμβατότητας, μαγείας καὶ ἀβεβαιότητας· ἕνας τέλειος καὶ τελειωμένος, γι' αὐτὸ καὶ ἀνεδαφικός, ἀπεριόριστος ἔρωτας, ἔξω ἀπὸ τὶς συμβάσεις μιᾶς νομιμοποιημένης σχέσης.

Μ' αὐτὲς τὶς προδιαγραφές, ἡ σχέση μας ἦταν ἐντελῶς ἀδύνατο νὰ καταλήξει σὲ γάμο. Καὶ νὰ ὁδηγηθεῖ μοιραῖα στὸν μαρασμὸ τῶν γηρατιῶν καὶ στὸν ἐξευτελισμὸ τῶν σωμάτων.

Πολλὲς φορὲς ἀναρωτιέμαι μήπως ὁ Ἴκαρος ὑπῆρξε μόνο στὴ φαντασία μου. Μήπως ἦταν πλάσμα τῆς φαντασίας μου, ἕνα ὑπέροχο δῶρο, ἀλλὰ ἐφήμερο... Ὅπως τὰ ἔργα τῆς Τέχνης, ποὺ δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ στιγμὲς πρόσκαιρης αἰωνιότητας, πρόσκαιρης γιατὶ ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς προβλεπόμενους, ὑπάρχουν καὶ οἱ ἀπρόβλεπτοι παράγοντες, ποὺ μπορεῖ νὰ ἀφανίσουν καὶ τὸ θαυμαστότερο ἔργο ζωγραφικῆς, ποίησης κ.λπ.

Ἴσως ἀπὸ ἔνστικτο, μπορεῖ κι ἀπὸ ὑπολογισμό, ἴσως ἀκόμα γιὰ κάποια ἀναγκαιότητα, ποὺ ξεφεύγει ἀπὸ τὰ ὅρια λογικῆς ἑρμηνείας, ὁ Ἴκαρος ὁδήγησε τὴ σχέση μας στὸ χωρισμό, ὅταν βρισκόταν στὴν πιὸ καλή, στὴν πιὸ γλυκιά, στὴν πιὸ ἀνθηρή της ὥρα· κι ἐμεῖς ἤμασταν νέοι καὶ ὡραῖοι καὶ δυνατοὶ μέσα στὴν ἁπλοχεριὰ καὶ τὴ μαγεία τῆς πληρότητας καὶ τῆς αὐτάρκειας ποὺ δίνει ὁ ἔρωτας μόνο κατὰ τὸ χρόνο τῆς ξανθῆς νεότητας. Λὲς γιὰ νὰ τὴν ἀκινητοποιήσει μέσα στὴ ροὴ τοῦ χρόνου...

Σκέφτομαι καμιὰ φορὰ τί ν' ἀπόγινε ὁ Ἴκαρος! Νὰ ἔμεινε ἔτσι ὅπως ἦταν; Νὰ δημιούργησε οἰκογένεια; Δεσμό; Νά 'φτιαξε τὴ ζωή του, κατὰ τὰ καθιερωμένα πρότυπα τῆς κοινωνίας; Νὰ κατέληξε σὲ καμιὰ σχέση συμβατική, νὰ βρῆκε ἀσφαλὲς λιμάνι στοὺς κόλπους ἑνὸς καθὼς πρέπει ὑπολογισμένου γάμου; Ποὺ θὰ εἶναι σήμερα ἕνας ἀξιαγάπητος ὥριμος, συμπαθέστατος, στοργικὸς καὶ προπάντων κατασταλαγμένος καὶ καταξιωμένος πατέρας, στὰ πλαίσια μιᾶς σχέσης δομημένης πάνω σὲ ἄλλες, κοινωνικές, συντεταγμένες, ἀθετώντας τὶς ἀρχές του· στέλνοντας στὸ διάβολο τὶς θεωρίες του «περὶ τοῦ μέλλοντος χρόνου». Δὲν ξέρω τί ἀπέγινε. Καὶ καλύτερα ἔτσι. Ἐξάλλου μοῦ εἶναι ἀδύνατο νὰ τὸν φανταστῶ ἔξω ἀπὸ τὸν κύκλο τῶν διαφερόντων του. Νὰ κλείνει ἀπορριπτικὰ τὸ μάτι καὶ –τὸ χειρότερο– νὰ γυρίζει τὴν πλάτη στὸ μαγικὸ κόσμο τῆς νεότητάς μου. Νὰ νιώθω πὼς στενεύει

ἐκεῖνος ὁ ἀπέραντος ποιητικὸς ὁρίζοντας τῶν ἐρωτικῶν μας ψευδαισθήσεων χάρη δυὸ μεταλλικῶν κρίκων, μὲ χαραγμένα στὸ ἐσωτερικὸ δυὸ ὀνόματα ἄσχετων καὶ μιὰ ἡμερομηνία καταδίκης... Χωρὶς καμιὰ προοπτικὴ ἐκτὸς ἀπὸ ἐκείνη τοῦ ὑπολογισμένου κοινοῦ μαρασμοῦ καὶ τοῦ ἀργοῦ ἀλλὰ βέβαιου καὶ βασανιστικοῦ γήρατος... Νὰ φθίνει ἀπάνθρωπα καὶ ὀδυνηρὰ κάτω ἀπὸ τὸ βάρος τῆς καθημερινῆς μέριμνας.

Ὄχι, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ παραδεχτῶ κάτι τέτοιο γιὰ τὸν Ἴκαρο. Ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμὴ ποὺ ἀντίκρισα τὸ ἀπέραντο, τὸ ἀμάραντο ἐκεῖνο βλέμμα του, ὅταν ἄνοιξα τὰ μάτια μου, καθὼς ἦταν σκυμμένος ἀπὸ πάνω μου, κρατώντας καὶ μετρώντας τὸ σφυγμό μου, ξαπλωμένη, μισοαναίσθητη ἀκόμα, στὸ κρεβάτι τοῦ EXPRESS HOSPITAL, ἤμουν σίγουρη πὼς ὁ Ἴκαρος ἦταν κάτι θαυμάσιο, ἐξωπραγματικό, ποὺ μόνο μέσα σ' ἕνα γαλάζιο, ἀπέραντο ἀπατηλὸ ὄνειρο ψευδαισθήσεων μποροῦσε νὰ ὑπάρξει, ἕνα δώρημα ἄνωθεν καταβάν, ποὺ ἔμελλε νὰ μὲ ἀποτρέψει ἀπὸ κάθε ὑποχώρηση πρὸς τὰ καθιερωμένα καὶ τὶς κοινωνικὲς συμβατικότητες.

Ὅμως ὁ θάνατος τοῦ πατέρα ἄνοιξε μέσα μου ἕνα λάκκο γιὰ τὸ παρελθόν μου μὲ τὸν Ἴκαρο. Ὁ κόσμος μου κι ὁ πρότερος βίος καταπλακώθηκε ἀπὸ τὴν πλάκα ποὺ κάλυψε τὸν πατέρα, χώρεσε μέσα σὲ κείνη τὴ λακκουβίτσα ὅπου ἔκρυψα τὰ λιγοστὰ θρύψαλα τῶν ὀστῶν τῆς μητέρας. Ὕστερ' ἀπὸ τὸ συγκλονισμὸ ποὺ ἔνιωσα μέσα μου, ποιὰ σημασία θὰ εἶχε κι ὁ πιὸ σημαντικὸς δεσμός· καὶ τὸ πιὸ τρυφερὸ αἴσθημα· κι ὁ ἴδιος ὁ Ἴκαρος, μπροστὰ στὴν ἀπογύμνωση τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν ἀνθρώπινων; Ἀσήμαντες λεπτομέρειες στὴ μακρὰ περιπέτεια τοῦ βίου. Μιὰ τόση δὰ κουκκίδα πάνω στὸ πέταλο τῆς φτωχῆς ἀνεμώνης, ποὺ τολμάει κι ἀνθίζει καταχείμωνα σὲ μιὰ γωνιὰ στὸν ἀπέραντο λειμώνα τοῦ παρωχημένου

παραδείσου μέσα μου. Ὁ Ἴκαρος, ποὺ ἦταν κάποτε ἡ πρώτη κι ἡ μοναδική μου ἔγνοια. Τὸ ἄλλοθί μου σὲ χρόνια δύσκολα. Τὸν ἔβρισκα μέσα μου καὶ διαλογιζόμουν καὶ διαλεγόμουν μαζί του, θέλοντας καὶ μή. Γιὰ πολλὰ χρόνια μετὰ τὸ χωρισμό μας δὲν ἔφευγε ἀπὸ τὴ σκέψη μου, σὰν νὰ ἐπέμενε νὰ καταδυναστεύει τὴ σκέψη μου καὶ τὴ ζωή μου.

Νὰ ἦταν κάποιο ὑποκατάστατο τοῦ πατέρα; Ὡστόσο, ποτὲ δὲν εἶχα μιὰ ξεχωριστή, τρυφερὴ σχέση, κανενὸς εἴδους σύμπλεγμα. Ἤμασταν τόσο πολλὰ ἀδέρφια κι εἴχαμε τόσα προβλήματα ζωτικὰ ν' ἀντιμετωπίσουμε, ποὺ δὲν ἔμεναν περιθώρια γιὰ ψυχολογικά. Ὁ πατέρας εἶχε τὸν τρόπο του νὰ ἐπιβάλλεται καὶ νὰ κυριαρχεῖ σὲ ὅλα τὰ ἐπίπεδα. Ἤξερε νὰ ἀποκτᾶ φίλους κι εἶχε ἕναν εὐρὺ κύκλο γνωριμιῶν, ποὺ μποροῦσαν νὰ τοῦ φανοῦν χρήσιμοι σὲ κάθε δύσκολη στιγμή.

Ὁ Ἴκαρος ἦταν ἄλλος ἄνθρωπος. Πίσω ἀπὸ αὐτὸ ποὺ ἔδειχνε, ἦταν ἕνα τρυφερό, εὔθραυστο, ἕνα ἀδύναμο, τρομαγμένο, γλυκὸ παιδί, ποὺ δὲν ἐννοοῦσε νὰ μεγαλώσει. Εἶχε ἀνάγκη ἀπὸ χειραγωγία. Κι αὐτὸν τὸν ρόλο φαίνεται πὼς ἔπαιζα. Κι ἂς ἦταν γιὰ μένα ἡ καταφυγὴ καὶ ἡ ρύση μου, τὸ φῶς τῶν ὀφθαλμῶν μου...

Ἀπὸ ἕνα σημεῖο καὶ πέρα κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ ἐλέγξει τὶς ἐνέργειες καὶ τὶς πράξεις του· πολὺ δὲ περισσότερο τὰ αἰσθήματά του.

Ἄραγε νὰ ἔφυγε πανικόβλητος, ὅταν διαπίστωσε τὴν τέλεια ἐξάρτησή του, ἢ μήπως ἀνδρώθηκε ἀπότομα ὁ Ἴκαρος;

ΓΥΡΙΣΑ ΤΟΣΑ ΧΡΟΝΙΑ ΠΙΣΩ, σὲ κείνη τὴν πικρὴ ἐποχὴ νὰ συμμαζέψω τὰ κομμάτια μιᾶς θρυμματισμένης νιότης. Πῶς εἶχα θάψει ὅλα τοῦτα στὴ μνήμη μου; Τόσα χρόνια ζοῦσα μὲ αὐταπάτες. Εἶχα ἐπιβληθεῖ μὲ τὸν τύπο καὶ τὸν τρόπο τῆς στυγνῆς ὑπολογίστριας, τῆς ἀδιάφορης, τῆς μονόχνωτης γεροντοκόρης. Κάποιοι στίχοι μου, ὡστόσο, διάσπαρτοι σὲ ἐπιστολὲς ἀνεπίδοτες, μέσα σὲ βιβλία, ποὺ βρίσκω τώρα, ἀνιχνεύοντας τὸ παρελθόν, μαρτυροῦν τὸ ἀντίθετο. Οἱ σημειώσεις μου ἀπὸ τὰ φοιτητικά μου χρόνια, ὅπως καὶ τὰ βιβλία τοῦ γυμνασίου, εἶναι γεμάτα ἀπὸ στίχους, ἀνεπιβεβαίωτης ἴσως ποιητικῆς καὶ λογοτεχνικῆς ἀξίας, ποὺ δείχνουν ὅμως προβληματισμοὺς καὶ εὐαίσθητο, συνειδητοποιημένο ἄνθρωπο. Τί ἤμουνα τέλος πάντων; Ἀκόμα καὶ σήμερα δὲν μπορῶ νὰ ξέρω. Διχασμένη προσωπικότητα; Ἴσως.

Ὅσον ἀφορᾶ τώρα στὰ γράμματα, τὰ «ἀνεπίδοτα» ἐννοῶ, παραμένει μυστήριο αὐτή του ἡ ἐνέργεια, νὰ τὰ ἀφήσει σὲ μένα ὁ πατέρας. Τί θὰ μποροῦσα νὰ προσφέρω ἐγὼ στὴν ἱστορία μὲ τὸ νὰ παρουσιάσω αὐτὰ τὰ γράμματα; Ὅπου καὶ νὰ ἀπευθυνόμουν θὰ ἔξυνα παλιὲς πληγὲς κακοφορμισμένες. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐκδοχὴ νὰ χρησιμοποιηθοῦν ὡς στοιχεῖα σὲ ἐνδεχόμενη ἔρευνα ἱστορικῶν, σχετικὰ μὲ τὴ στάση καὶ τὴ συμπεριφορὰ τῶν ἁπλῶν ἀνθρώπων ἀπέναντι στὴ μιὰ ἢ τὴν ἄλλη παράταξη, μοῦ φαίνεται ἀνεπαρκής.

Μᾶλλον πρόκειται γιὰ κάποιο κείμενο ποὺ συνέθεσε

καὶ συνέταξε ὁ ἴδιος ὁ πατέρας, ἢ κάποιος ἄλλος ποὺ τοῦ τὸ ἐμπιστεύτηκε γιὰ ἄγνωστους, μέχρι στιγμῆς, λόγους, καὶ τίποτε παραπάνω. Βέβαια τὸ μυστήριο παραμένει. Ἐκεῖνο ποὺ μπορῶ νὰ κάμω ἐγώ, εἶναι νὰ τὰ δημοσιοποιήσω, νὰ τὰ κρίνουν οἱ εἰδικοί· ἴσως πρόκειται γιὰ κείμενα κάποιας λογοτεχνικῆς ἀξίας, ποὺ ἐγὼ δὲν ἔχω τὶς ἀπαιτούμενες προϋποθέσεις γιὰ νὰ βγάλω συμπέρασμα. Ἀλλὰ καὶ πάλι τὸ μυστήριο παραμένει μυστήριο, ποὺ θὰ πάρω μαζί μου στὴν αἰώνια σιωπὴ καὶ τὴ λήθη, γιὰ νὰ τὸ χωνέψει κι αὐτὸ ἡ γῆ, «τὸ χῶμα, ἡ ἀρχὴ ἑνὸς συμπυκνωμένου ἀπείρου...»

Μὲ τὸν Ἴκαρο τελείωσαν ἄδοξα οἱ λογαριασμοί μας. Ποιὸς πῆγε πρὸς τὸ καλύτερο ἢ πρὸς τὸ χειρότερο δὲν ξέρω. Εἴχαμε συναντηθεῖ κάτω ἀπὸ συνθῆκες περίεργες, ὅταν ὁ καθένας, γιὰ διαφορετικοὺς λόγους, βρισκόταν μέσα σ' ἕναν πολυκύμαντο ὠκεανό. Ἐκεῖνος κουβαλοῦσε ἕνα δυσβάσταχτο ἀρρωστημένο παρελθὸν μέσα του: ἀνεκπλήρωτους ἔρωτες, ἀγάπες ἀπλησίαστες, μορφὲς θολές, πρόσωπα κερδισμένα ἢ χαμένα, μνῆμες ὀδυνηρές, ὄνειρα ἀτελέσφορα. Ἕνα φορτίο μισητὸ μαζὶ κι ἀγαπημένο. Καὶ μιὰ μητριὰ πατρίδα – μάνα ἀβόλευτη, ἀνήλεη, ἀπροσάρμοστη, σκεῦος ἀνάγκης καὶ βασάνων, χωρὶς ἐπίγνωση, ὑποθέτω, γιὰ τὶς καλὲς καὶ γιὰ τὶς ἄσχημες μέρες. Ἴσως γι' αὐτὸ νὰ «ἐρχόταν ἀπὸ τὸ μέλλον», νὰ μὴν ἤθελε νὰ δεχτεῖ καὶ νὰ παραδεχτεῖ αὐτὸ ποὺ στὴν πραγματικότητα ἦταν.

Ἦταν, θυμᾶμαι, πρωί, ἑνὸς ἀλλιώτικου ἀττικοῦ, πηγμένου στὴ ρέμβη, ἔαρος. Ὕστερα ἔγινε μεσημέρι, ἔγινε βράδυ, ἔγινε νύχτα θαυμάτων, ἁπαλὴ σὰν βελοῦδο, τρυφερὴ σὰν σάρκα μικροῦ παιδιοῦ, λουσμένη στὰ μύρα τῆς ἄνοιξης ποὺ πῆρε νὰ βηματίζει γύρω μας, καθὼς μέσα μας ξυπνοῦσε τὸ ὄνειρο καὶ συντελοῦνταν τὸ θαῦμα...

Ἀκούμπησε ὁ ἕνας στὴν καρδιὰ τοῦ ἄλλου. Ἀκούσαμε

τὸ συντονισμένο ρυθμὸ τῆς καρδιᾶς μας στὸν ἴδιο σκοπό, ρίχνοντας μαύρη πέτρα πίσω μας, ἀγνοώντας πὼς τὸ παρελθὸν ἔχει πολλὰ ποδάρια, ὅπως ὁ διάβολος, καὶ πολλοὺς τρόπους γιὰ νὰ σπάσει τὰ δεσμὰ τῆς λήθης καὶ νὰ παρουσιαστεῖ ὁποιαδήποτε στιγμή, ἀπρόσκλητος ἐπισκέπτης, καὶ νὰ καταστρέψει τὸ ὄνειρο καὶ νὰ διαλύσει τὸ θαῦμα.

Δὲν εἴχαμε φανταστεῖ τότε πὼς μποροῦσε νὰ ραγίσει κάποτε αὐτὸς ὁ δεσμός μας καὶ νὰ σπάσει. Καὶ τὰ δώσαμε ὅλα. Εἴχαμε τόσο πολὺ πιστέψει, τόσο πολὺ πονέσει, τόσο πολὺ ἀγαπήσει, ποὺ ἦταν ἀδύνατο νὰ σκεφτοῦμε ὅτι μποροῦσε νὰ 'ρθοῦν θύελλες, πλημμύρες παθημάτων, χωρισμοί, καὶ νὰ ξεριζώσουν ἀπὸ μέσα μας τὸ δέντρο τοῦ ὀνείρου, ποὺ εἴχαμε φυτέψει ἐκεῖνο τὸ βράδυ τὸ εὐλογημένο καλοκαίρι στὴν καρδιά μας κι ἄνθιζε κι εὐωδίαζε τόσα χρόνια...

Ἐγὼ εἶχα ζήσει τὸ χρόνο μου ὅπως μοῦ εἶχε ἔρθει. Κουβαλοῦσα τοὺς δικούς μου νεκροὺς καὶ τὴ σκοτεινὴ ἀποθήκη, ὅλο τὸ βιὸς τῆς μικρῆς μου οἰκουμένης: ἐπιστολές, χρεώγραφα, κάτι ὀνόματα ξεθωριασμένα στὶς γωνιὲς τοῦ ἐφηβικοῦ λευκώματος... τὸν κάκτο καὶ τὸ γιασεμὶ στὸ πίσω μέρος τοῦ σπιτιοῦ.

Ἐρχόμασταν ἀπὸ διαφορετικοὺς κόσμους. Ὁ Ἴκαρος κουβαλοῦσε μέσα του τὴν ὀδύνη τῶν ἀνεκπλήρωτων καὶ τῶν ἀνέκφραστων. Βουλιαγμένος στὴν κοιλάδα τῶν ἀρωμάτων, πορευόταν ἀνάμεσα στοὺς ὑακίνθους τῆς στερημένης ἐφηβείας καὶ τῆς ὄψιμης νεότητάς του, μετέωρος μεταξὺ οὐρανοῦ καὶ γῆς, ορατῶν τε καὶ ἀοράτων μυστηρίων.

Δὲν τὸ εἴχαμε ἀντιληφθεῖ πόσο εὐάλωτη ἦταν ἡ σχέση μας. Ἡ εὐωδία τῆς πρόσκαιρης ἀνθοφορίας τῶν αἰσθημάτων εἶχε ἐξουδετερώσει τὴν κακοσμία τῶν ἀπωθημένων.

Κρατάω πάντα δροσερὴ τὴν ἄφιξη τοῦ πεπρωμένου στὸ δρόμο μου, ὁδεύοντας πρὸς τὸ ἀπρόσμενο, μετέχοντας στὴ ροὴ τοῦ ἀνέφικτου, μὲ τὸν Ἴκαρο νὰ σηματοδοτεῖ στὴ μνήμη τὸ πρῶτο ἀνέφελο βράδυ τῆς ἀναμάρτητης εὐφροσύνης τῶν λεμονανθῶν τῆς ἐφηβείας, τὸ ἀσυντέλεστο σχῆμα τοῦ χρόνου μας.

ΤΑ ΑΝΕΠΙΔΟΤΑ

Α΄

Ἀγαπημένη, ὑπομόνεψε καὶ θὰ γυρίσω νικητής. Δὲν τὴν μπορῶ τὴν καταπίεση, τὸ ξέρεις. Στὸ βουνὸ ἐδῶ ἔχει ἄλλο Θεό, ἔχει μεγάλο ὁρίζοντα, τὸν βλέπεις, βλέπεις τὸν κόσμο παραπέρα δυὸ σκαλιὰ καὶ τὸ σούρουπο δὲν σὲ πλακώνει, φεύγεις μέσα στὴ σκοτεινιά...

Θυμᾶσαι ποὺ βυζαίναμε τὸν ἥλιο στὴν κουφοξυλιά, πίσω ἀπ᾽ τὸ φράχτη, κι ἀπὸ τὰ διψασμένα μας κορμιὰ ἔσταζε τὸ μεράκι στὴν καρυοφυλλιά; Κεῖνο τὸ καλοκαίρι δὲν ἀπόσωνε ὁ καιρὸς τὸ χωρισμὸ κι οἱ ἐποχὲς δὲν ξέραμε ἀπὸ ποῦ ἀρχίζανε καὶ ποῦ τελειῶναν.

Κεῖνα τὰ χρόνια, κάτω ἀπὸ τὰ κλώνια! Κάπου ἐκεῖ, στὸ πίσω μέρος τῆς καρδιᾶς, εἶναι τὸ δέντρο ποὺ φυτέψαμε τὸν ἄλλο χρόνο, ὄχι τὸ δίσεκτο, ἐκεῖνον ποὺ τραγούδαγαν τ᾽ ἀηδόνια στὴ φτελιά. Αὐτὸ νὰ λογαριάζεις, ὅταν ἔρχονται τὰ δίσεκτα. Εἶναι γιὰ νὰ κρεμᾶς τὶς ἔγνοιες σου σὰ βλέπεις τὰ πουλιὰ νὰ ταξιδεύουν. Εἶναι οἱ πίκρες μας πιὸ κρύες ἀπ᾽ τὶς θάλασσες καὶ πιὸ βαθιὲς ἀπ᾽ τοὺς ὠκεανούς, μὴν τὸ ξεχνᾶς. Εἶναι καὶ τὰ βουνὰ πιὸ πάνω ἀπὸ τὴ θέληση τοῦ καθενός.

Ἄλλος καημὸς ἡ λευτεριά.

Θυμᾶσαι κεῖνο τὸ ἀγκωνάρι τοῦ σπιτιοῦ ποὺ κοίταζε

κατὰ τὰ μάτια μας; Λέω, θὰ βαστάξεις τὸν ξενιτεμό, θὰ τὸν ἀντέξεις τοῦτο μας τὸ ζωντανὸ τὸ χωρισμό. Μὴν κλαῖς, δὲν εἶναι πιὸ βαρὺς ἀπὸ τὸ θάνατο. Μὴ λησμονᾶς, εἶναι καὶ τὰ πουλιά, ποὺ περιμένουνε· εἶναι κι ὁ ἐλαιώνας στὴν ἀνηφοριὰ καὶ τὸ ξωκλήσι στὸ καρτέρεμα· κι ὁ ἀμπελώνας μας πέρ' ἀπ' τὸ ρέμα. Φυλάξου μόνο, κατεβάζει τὸ ποτάμι τὶς κακοκαιριές. Εἶναι καὶ τὸ καλύβι τῆς ὑπομονῆς πίσω ἀπ' τὸ φράχτη... Θυμήσου...

Κρέμασε τὴ φωτογραφία μου στὸν τοῖχο, κατὰ τὴν Ἀνατολή, πλάι στὸ εἰκόνισμα, σφίξου μέσα στὸν κόρφο σου, μίλα μου κάθε ποὺ θὰ βρεῖς καιρό, μὲ τὸ χαμόγελο, αὐτὸ ποὺ ξέρεις νὰ κερνᾶς ὅταν φωλεύουν τὰ πουλιά.

Ἄκου, τὴ συλλογιέμαι τὴν ἀπαντοχὴ ποὺ θὰ δακρύζει μέσα σου, θὰ κλαίει στὰ σπλάχνα σου, ὅταν σημαίνουνε Χριστόημερα ἢ Πασχαλιές. Γιὰ τοῦτο πῆρα τὸν ἀνήφορο, γυρεύοντας τὸν ἥλιο στὰ βουνά, ἀλάργα ἀπὸ τὸν κόσμο ποὺ μὲ πνίγει. Ἐτοῦτο θέλω νὰ τὸ καταλάβεις!

Θέλω νὰ ξέρω πόσο σκέφτεσαι περήφανα. Θέλω τὰ μάτια σου νὰ λάμπουνε κάθε ποὺ θ' ἀτενίζουνε τὸ ξέφωτο. Θέλω τὰ χείλια σου νὰ λένε τὸ τραγούδι μας κάθε φορὰ ποὺ ὁ νοῦς σου θά 'ρχεται σὲ μέναν, κάθε φορὰ ποὺ ἡ καρδιά σου θ' ἀκουμπᾶ στὸ δέντρο μας, στὸ πίσω μέρος τοῦ περιβολιοῦ...

Ὅσο σὲ σκέφτομαι δὲν νιώθω κούραση, δὲν ἔχω ἐρημιά, μονάχα ὁ νοῦς μου τρυφεραίνει. Βαραίνει μέσα μου τὸ κλάμα τοῦ μωροῦ ποὺ δὲν γεννήθηκε... Ἤθελα νὰ σοῦ τὸ ἔλεγα πόσο μὲ ἔθλιβε ποὺ θά 'μενες μονάχη νὰ μάχεσαι μὲ τὰ θεριά, λέω τοὺς ἀνθρώπους, μὰ θὰ μ' ἐμπόδιζες. Κι ἐγὼ λαχτάραγα τὸ ξέφωτο, τὸν οὐρανὸ νὰ βλέπω χωρὶς ἄκρη.

Σὰν ξεκακίσει ὁ καιρός, ὁ κόσμος θὰ καλοσυνέψει. Γιὰ τοῦτο πῆρα τὸν ἀνήφορο καὶ γλίστρησα μὲς στὴ σιωπή. Ἦταν ἡ νύχτα σκοτεινὴ σὰν ἀπὸ πίσσα καὶ σύρθηκα

σκιὰ ἔξω ἀπ' τὸν κόσμο ποὺ μ' ἀρνιόταν. Συδαύλισα καὶ τὴ φωτιὰ νὰ μένει ζωντανὴ στὴν ἀνθρακιά, νὰ μὴ σβηστεῖ καὶ ξεπαγιάσουνε τὰ ὄνειρα· σοῦ χάιδεψα καὶ τὰ μαλλιά, δὲν μὲ κατάλαβες, κοιμόσουνα τὸν πιὸ βαρύ σου ὕπνο κείνη τὴ βραδιά. Κοιμόντανε κι οἱ χωροφύλακες, ροχάλιζαν στὴν ἄλλη κάμαρη τὸ μόχθο τους, τοὺς ἄκουγα καὶ τρόμαζα, τὸ νιώθεις!

Χαιρόμουνα ποὺ ἀνάσαινες βαριὰ στὸν πιὸ μακάριο ὕπνο. Κι ἀκόμα τώρα χαίρομαι ποὺ δὲν κατάλαβες. Ἂν ἔνιωθες μπορεῖ νὰ φώναζες, μπορεῖ νὰ μὲ ἐκλιπαροῦσες, νὰ μὲ παρακαλοῦσες, νὰ μὲ λύγιζες, μπορεῖ καὶ νὰ μὲ πρόδινες καὶ στὴν ἀστυνομία πλάι, στὴν ἄλλη κάμαρη... Κι ἤσουν ἀνήμπορη κι ἀνέτοιμη γιὰ τὸ βουνό. Τὸ σκέφτηκα. Κι ἔτσι σὲ ἄφησα στὸν ὕπνο σου καὶ γλίστρησα σκιὰ μὲς στὶς σκιὲς τῶν πονεμένων δέντρων. Ἄκουγα μοναχὰ τὸ καρδιοχτύπι μου καὶ τοὺς ἀνασασμοὺς τῶν δέντρων ποὺ θρηνούσανε τὸ ζωντανὸ τὸ χωρισμό. Ἔξω ἀπ' τὸν κῆπο, τίποτα δὲν ἀνάσαινε ὥς ἐκεῖ ποὺ ὁ δρόμος στρίβει πίσω στὸν γκρεμό...

Τότε ἀτόνησε τὸ βῆμα μου κι ἡ σκέψη γύρισεν ἀλλοῦ, στὸ πίσω μέρος τοῦ καιροῦ. Καὶ βάδιζα κατὰ τὰ μάτια μου· καὶ τὸ κεφάλι μου στὸν ὦμο, δὲν τὸ ὅριζα στοὺς ἄδειους δρόμους τοῦ βουνοῦ... Τί λέω δρόμους; Ἐδῶ δὲν ἔχει δρόμους, ἔχει στενὰ περάσματα καὶ φῶς. Ἔχει ἀέρα, ἔχει ξαστεριὰ τὶς νύχτες κι ἡ μέρα μεγαλώνει σὰν τὴ σκέψη. Ἔχει πλατὺ ὁρίζοντα ἐδῶ καὶ τὰ ποτάμια ξεκινᾶνε ἀπὸ δῶ ποὺ σμίγουνε οἱ ἀναστεναγμοὶ τοῦ ἀνθρώπου...

Μὴ λησμονᾶς νὰ ρίχνεις σπόρους στὰ πουλιὰ τὶς Κυριακές, ὅταν ὁ ἥλιος πέφτει κάθετα στὴν κληματαριά. Περίμενε τὰ πρωτοβρόχια στὸ κατώφλι. Καθὼς θὰ πέφτουν στὸ πλακόστρωτο οἱ σταλαγματιές, ποιὸς ξέρει; Κάτι μπορεῖ νὰ φέρει ὁ καιρός... Περίμενε ἐκεῖ τὸ γυρι-

σμό. Πότιζε τὶς τριανταφυλλιές, μὴν τὶς μαράνει ὁ καημὸς καὶ τὶς ξεράνει ὁ πόνος.

Ἔτσι λέω, τώρα ποὺ ἡ αὐλαία ἔπεσε κι εἴμαστε τόσο ἀλαργινοί, σὰν ξένοι. Κι εἶναι μιὰ τρύπα ἡ ψυχὴ τοῦ καθενός. Κι ἡ μοναξιὰ μοῦ τραγουδάει μὲ πολλὲς φωνές, τρυπώνει μὲς στὰ σπλάχνα μου καὶ μὲ πληγώνει.

Βλέπω μαργαριτάρια μὲς στὰ μάτια σου. Τὸ νιώθω. Ξοδεύτηκε τόσος καιρὸς γι' αὐτὴν τὴν ὥρα κι εἶδα τὸ θάνατο χίλιες φορὲς μὲ χίλιες ὄψεις νὰ μὲ περιπαίζει. Μὰ ἄκου! Πρέπει νὰ μ' ἀκούσεις. Θὰ σοῦ τὴν πῶ τὴν ἱστορία ἀπ' τὴν ἀρχή. Τώρα ποὺ εἶμαι μακριὰ μπορεῖς καλύτερα τὴν πίκρα μου νὰ μεταλάβεις καὶ νὰ ταΐσεις ἄνοιξη τὰ περιστέρια... Θὰ δεῖς. Ἔχει πολλὰ βαστάξει τοῦτο τὸ πετσὶ ποὺ κουβαλάω ἐδῶ στὶς ἐρημιές. Καὶ τώρα ποὺ σοῦ γράφω, τὸ νιώθω πάνω ἀπ' τὴ ζωή μου τὸ θεόρατο μηδενικό, ἕνα ποτάμι θάνατο, τὸν κουβαλῶ, μιὰ θάλασσα πικρὴ μὲ περιζώνει, μιὰ θύελλα βρουχιέται μέσα μου, ποὺ ξεριζώνει δέντρα καρπερά, σπάει κλωνάρια θαλερά, σαρώνει ἐκκλησιές, σπάει τὰ κόκαλα τῆς γῆς καὶ πίνει τὸ μεδούλι τῶν ὀστῶν τοῦ κόσμου.

Κάπου ἐκεῖ, στὸ πίσω μέρος τῆς αὐλῆς, στὸ μέσα μέρος τῆς καρδιᾶς, εἶναι τὸ δέντρο ποὺ φυτέψαμε τὸν ἄλλο χρόνο, κατὰ τὸ γύρισμα τῶν ἐποχῶν. Κάπου ἐκεῖ, στὸ πίσω μέρος τῆς αὐλῆς, εἶναι τὸ σπήλαιο ποὺ χάσκει μέσα μου. Κι ἔχω βουλιάξει στὸ κενό. Ἀκούω τὸν ἄνεμο ποὺ κλαψουρίζει στὶς χαράδρες, ὅπως τὸ κλάμα τοῦ μωροῦ ποὺ δὲν ἐπρόλαβε νὰ γεννηθεῖ μὲ κυνηγάει. Βλέπω τὴ μοναξιὰ νὰ μὲ ζυγώνει, νὰ μὲ κυκλώνει, νὰ μὲ πνίγει.

Μὴ φεύγεις ἀπ' τὸν ὕπνο μου, εἶναι πολὺ γλυκὸ τὸ ὄνειρο, μὴ βιάζεσαι, ἔχει τερτίπια ἡ μοναξιά. Θέλω νὰ σοῦ μιλήσω καθαρά.

Θὰ σοῦ τὴν πῶ τὴν ἱστορία ἀπ' τὴν ἀρχή.

Β΄

Δὲ φτάνει νὰ κοιτᾶς τὸν οὐρανό, περιβαλλόμενος τὴν ἀπραξία τῶν ὡρῶν μὲ μιὰ ἀπαρχαιωμένη τύψη μέσα σου...

Ἐρχόσουνα καταμεσήμερο κι ἐγὼ μετροῦσα τὸ σκοτάδι τῶν στιγμῶν τοῦ ἐνταφιασμοῦ κι ἡ κλίνη εὐωδίαζε τῆς εὐφροσύνης μὲς στὸ νοῦ, θυμίαμα ἐξαίσιας συνουσίας τῶν σωμάτων. Κι ἦρθες νὰ μοῦ ταράξεις τὰ νερὰ μὲ τὸ θλιβὸ μουρμουρητὸ τῶν φύλλων τώρα ποὺ ἡ πλάση γύρα σιωπᾶ. Μὴν πεῖς πὼς ἔχει ἄκρη ὁ καιρός. Ἀπ' τό 'να μισοσκόταδο στὸ ἄλλο λειτουργάει ὁ θρῆνος. Λησμόνησα «τὸν πρίγκιπα τῶν κρίνων» κι εἶμαι στὸν Ἐπιτάφιο τῶν Θρήνων. Στὰ μετερίζια τῆς ὀδύνης φτερουγάει ὁ ὕπνος κι ἡ πικρὴ ἀναμονὴ διώχνει τὸ νυχτοπούλι τοῦ θανάτου. Κι εἶναι τὸ αἷμα μέσα μου ποὺ κλαίει τὸ μισεμό σου. Δὲν ἀκοῦς;

Δὲν ἔχει ἀσπίδα ὁ μισεμός, γιὰ νὰ φυλάει τὴ σάρκα μου στὰ στενορύμια τῆς τιμῆς. Δὲν ἔχει δάκρυα ὁ πυρετός, ποὺ ντιντινίζει μὲς στὶς φλέβες μου. Κι εἶναι τὸ τέλος ποὺ μὲ κυνηγάει: τὸ χάδι σου τοῦ τελευταίου καημοῦ, καθὼς μὲ τύλιγε. Κι ἡ δόλια μου ἡ ἁφὴ συδαύλιζε τὴ μυστικὴ φωτιὰ κι ἄκουγα τὸν ἀχὸ τοῦ ποταμοῦ πίσω ἀπ' τὸ φράχτη τῶν ὀνείρων μου. Καὶ κεῖθε ἀπὸ τ' ἀπόγκρεμο τριζοβολοῦσαν τὰ ὀστὰ τῶν τεθνεώτων...

Ὥρα γιὰ νὰ συλλογιστοῦμε τὸν ἀνθὸ ποὺ σάπισε μὲς στὴν καρδιά μας.

Θὰ κλείσω τώρα τὴν ἀνάμνηση πίσω ἀπ' τὰ εἰκονίσματα, συμμαζεμένη σὲ μιὰ ρίγα στὸ χαρτί, καὶ σιγαλά, σιμὰ στὸ τζάκι θὰ συλλογιστῶ τὸν ἄρρητο χρησμό, ποὺ σταύρωσε τὰ πέλματά μας. Ἔξω ἔχει πήξει τὸ σκοτάδι καὶ φυσᾶ τρελὸς βοριάς. Βρέχει. Βρέχει κι ἀπόψε μέσα στὴν καρδιά μου, μιὰ δυνατὴ θρηνητικὴ βροχή. Οὐρλιάζει κι ἕνα ἀγρίμι στὴ σπηλιά. Καὶ συδαυλίζω τὴ φωτιά, ποὺ ἔχει φουντώσει ὣς τὴν πηγή σου...

Πές μου λοιπὸν τὴν ἱστορία. Θέλω νὰ τὴν ἀκούσω ἀπ' τὴν ἀρχή. Κι ἂς ἔχει δάκρυα. Ἐδῶ τὸ ὄνειρο κι ὁ γλυκασμὸς ἔχει τελειώσει. Καὶ δὲν θ' ἀνθίσει πάλι τὸ κλαδὶ τῆς κερασιᾶς ποὺ γέρνει πρὸς τὸν ποταμό. Ποιὸς πάει πρὸς τὸ χειρότερο δὲν ξέρω. Μπορεῖς νὰ δεῖς πιὸ κεῖ ἀπὸ τὴν κορυφογραμμή, ποὺ κόβει τὸν ἀπαρνημὸ στὰ δυό;

Θὰ τὸν ποτίζω τὸ βασιλικὸ στὸ παραθύρι, ἔτσι γι' ἀνάμνηση, ἐκεῖνον ποὺ φυτέψαμε μιὰν ἄνοιξη γιὰ τὸν ἐξορκισμό. Πῶς δὲν θυμᾶσαι! Ἔχω νὰ σεργιανίσω τόσα μονοπάτια καὶ τόσα ὄρη θλίψεων νὰ διαβῶ... Κι εἶναι πικρὴ ἡ ἀντοχὴ νὰ σὲ προσμένω. Τώρα ποὺ ζεῖς μὲ τὰ πουλιὰ δὲν ἔχει ὄνειρα νὰ βολευτεῖς σ' ἕνα σεντούκι μὲς στὴ λήθη. Εἶναι ὁ ἦχος τοῦ νεροῦ ποὺ σὲ βουβαίνει κι ὁ οὐρανὸς ποὺ ἀκουμπᾶ στὴν προσμονή μου, δὲν ἔχει δρόμο ὁ καημὸς γιὰ νὰ σὲ φτάσω.

Τώρα νὰ δεῖς ποὺ θὰ γυρίσουν τὰ πουλιὰ καὶ θὰ φωλιάσουνε τὰ χελιδόνια στὸ μπαλκόνι, κάτω ἀπ' τὴ στέγη, μὲς στὴν κάμαρά μας... Καθὼς θὰ φτερουγάει στὰ φυλλοκάρδια ἡ μοναξιά, νὰ δεῖς πόσα ἀγριολούλουδα θ' ἀνθίσουνε σὲ τοῦτο τὸ περβάζι νοτινά, γιρλάντες μαργαρίτες, μοσχομπίζελα, «μή με λησμόνει!». Κι ἕνα τριζόνι θὰ τρυπάει τῆς νύχτας τὴ σιωπὴ μὲ τὴν ἀνεμικὴ φωνή του...

Μὴν πεῖς πὼς τρέφομαι μὲ ὄνειρα. Δὲν ἔχει τόπο νὰ ριζώσουν οἱ ἐλπίδες. Ὅλα τελειώσανε σὲ μιὰ στιγμὴ κι ὁ χρόνος ἔκαμε ρωγμὴ στὸ ἄδειο ξύπνημα τῆς μέρας. Ἀλήθεια τὸ θυμᾶσαι τὸ πουλὶ ποὺ κελαηδοῦσε δακρυσμένο μὲς στὰ βάτα;

Μεῖνε ὅπως ἤσουν μιὰ φορά, μέσα στὸ θαλασσὶ πουκάμισο τῆς μέρας. Ὅπως τότε, μὲ τὴ σφοδρὴ νεροποντὴ στὴν ἀκροποταμιά, ποὺ τουρτουρίζαμε ὣς τὸ φόβο, κι εἴχαμε σμίξει τὰ κορμιά μας σὲ μιὰ σάρκα. Κι ὁ ἄνεμος μαστίγωνε τὴν ἐρημιὰ ποὺ σκέπαζε τὸν κόσμο.

Λησμόνησα νὰ σοῦ τὸ πῶ: ἄνθισε τὸ περιβολάκι μας ξανά. Καὶ τὸ κανάρι ἔβγαλε πουλιά. Ὁ ἥλιος ζέστανε τὴν κάμαρά μου ἀναπάντεχα... Βγῆκα στὸ παραθύρι κι εἶδα τὴν καινούργια μέρα νά 'ρχεται κατακόρυφα ἀπὸ τὸν οὐρανό...

Αὐτὰ γιὰ νὰ μὴ λὲς πὼς μὲ ἀπαρνήθηκε ἡ ζωή. Νὰ μὴν παραπονιέσαι μεσοβδόμαδα. Κι ὣς τὸ Μεγαλοβδόμαδο κι ὥσμε τὴν Πασχαλιά, ἔχει ὁ Θεός. Ἔτσι δὲ λές;

Γ΄

Πόσα φεγγάρια ἔχουν περάσει ἀπὸ τότε καὶ πόσες κορυφογραμμὲς ἔχω πατήσει... Μέτρησα σπιθαμὴ πρὸς σπιθαμὴ τ' ἄγρια βουνά. Πόσα φεγγάρια ἔχουν γεμίσει ἀπὸ τότε. Εἶναι πολὺ ὀδυνηρὸ νὰ βλέπεις τὸν καιρὸ νὰ φεύγει μὲς ἀπὸ τὰ χέρια σου. Τριζοβολοῦν τὰ κόκαλα τῆς μεταμέλειας. Ἐδῶ ἀπάνω λαγαρίζουνε τὰ πράγματα, δὲν ἔχει ὁμίχλη, καὶ βλέπεις τὴ ζωή σου νὰ γλιστράει πρὸς τὸ ποτάμι. Εἶναι γιατὶ τὸ πίστεψα τὸ ὄνειρο κι εἶναι μακριά, πολὺ μακριὰ ἡ στράτα μου. Κι εἶναι κι αὐτό: κι ἐδῶ, νὰ δεῖς, σκοτώνουν τὰ πουλιὰ ποὺ κελαδοῦν. Κι ἀργεῖ νὰ 'ρθεῖ ἡ ἄνοιξη...

Θὰ σοῦ τὴν πῶ τὴν ἱστορία ἀπ' τὴν ἀρχή. Πρέπει νὰ ξέρεις πῶς ζυγιάζεται ὁ καιρὸς πάνω ἀπ' τὴ μοίρα. Πρέπει νὰ μάθεις πῶς ἀντέχει αὐτὴ ἡ γῆς καὶ δὲν βουλιάζει. Πρέπει νὰ μάθεις νὰ κορφολογᾶς τὸν πόνο σου. Νὰ κλέβεις δάκρυα νὰ ποτίζεις τὸν ἀμάραντο, νὰ κρύβεις ἄρτο νὰ ταΐζεις τὰ πουλιά. Ἀλήθεια, τὸ θυμᾶσαι τὸ κλωνάρι ποὺ ἔγερνε πρὸς τὴ σκεπή, τῆς ἀχλαδιᾶς, κι ἤτανε ἀνθισμένο ὣς τὸ μίσχο; Καὶ βούιζαν οἱ μέλισσες κι εἶχαν γιορτὴ τὰ πεταλούδια; Θυμᾶσαι τὴ χρυσόμυγα ποὺ εἶχε στὸν ἄνεμο ἁπλώσει τὰ φτερὰ κι ὁ κάμπος πέρα ἄνθιζε ἀγριοβότανα; Ὁ ἔρωτας παιζογελοῦσε στὰ ματόκλαδα κι εὐώδαε ὁ τόπος κι ἡ ψυχὴ ἔξω ἀπ' τὸ φράχτη...

Ὅμως γιὰ νὰ σοῦ πῶ τὴν ἱστορία ἀπ' τὴν ἀρχή, πρέπει νὰ βγῶ στὴν κορυφογραμμή, νὰ δῶ τὴ ζήση πίσω μου καὶ τὸν καιρό, ποὺ τρέχει ἀντίστροφα ἀπ' τὴ μνήμη. Κι εἶναι μακρὺς καὶ δύσβατος ὁ γυρισμός. Κινήσαμε γιὰ τὴν κορφὴ καὶ μείναμε μεσοστρατὶς ἀνίδεοι, ἀξημέρωτοι καὶ γελασμένοι. Εἶναι ἄπιαστο τὸ ὄνειρο κι ἡ λευτεριὰ μιὰ χούφτα τέφρα: ὅ,τι ἀπόμεινε ἀπὸ τὴν ὁρμὴ καὶ δὲ χωρεῖ σὲ τούτη τὴν ὑγρὴ σπηλιὰ νὰ στεγαστεῖ. Καταλαβαίνεις;

Ὡστόσο, μὲ παρηγοροῦνε τὰ ποτάμια μὲ κεῖνον τὸν ἀσίγαστο παλμὸ καὶ τὴ ροή τους. Κι ὅταν τὰ βράδια παίρνει σάρκα ἡ ἐρημιὰ καὶ περπατάει πάνω στὸ δέρμα μου καὶ τρίζουνε τὰ βήματά της στὴ σιωπή, σὲ νιώθω νὰ κοιτάζεις τὴ ρωγμή, ποὺ ἄνοιξε ὁ χρόνος γιὰ τὴ μνήμη. Βλέπω τὰ μάτια σου ὑγρὰ νὰ φωσφορίζουνε στὴ νύχτα κι ἀκούω τὰ μοναχικά σου βήματα νὰ τριποδίζουν στὸν ἐξώστη...

Βιάσου, γλυκιά, μὴ μένεις ἄλλο στὸν ἐξώστη, θὰ βραχεῖς.

Φουρτούνιασε, ἐδῶ μέσα, ἡ καρδιά μου...

Καὶ τώρα ποὺ μὲ κυνηγάει ὁ χρόνος νὰ σὲ φτάσω, μὲ πνίγουν οἱ κορφὲς τῶν δέντρων κι οἱ χαράδρες κόβουνε τοῦ γυρισμοῦ τὸ δρόμο. Ἄκου τὸν ἄνεμο ποὺ κατεβαίνει ἀπ' τὰ βουνά. Ἄκου τὴν πίκρα μου ποὺ βασανίζει τὰ ξενύχτια μου. Ἐδῶ ὁ κόσμος πνίγεται στὴ σιωπὴ καὶ τὸ σκοτάδι πέφτει κατακόρυφα στὴ μνήμη. Κι αὐτὸ ποὺ μ' ἔφερε ἐδῶ σ' αὐτὴ τὴν κόχη νὰ λαλῶ, δὲν ἔχει νόημα, ἔχει σαπίσει, ἔχει ραγίσει κι ἡ ἀπόφαση καὶ μὲ παιδεύει. Ὅμως δὲν ἔχει δρόμο γιὰ τὸ γυρισμό. Δὲν ἔχει πέρασμα γιὰ τὰ πουλιά. Μὴ μὲ κοιτᾶς μ' αὐτὴ τὴ θλίψη ποὺ σκοτώνει. Ὅπως καὶ νά 'ναι, δὲν γυρίζει πίσω ὁ ποταμὸς κι ὅλα τὰ βάσανα περνοῦν μὲ τὸν καιρό, τὰ συνηθίζεις! Μὴ μένεις ἄλλο στὸν ἐξώστη, θὰ βραχεῖς. Φουρτούνιασε ἐδῶ μέσα ἡ καρδιά μου. Μιὰ καλημέρα εἶναι μιὰ κίνηση τοῦ

ἀνθρώπου πρὸς τὸν ἄνθρωπο. Ἕνα φιλὶ δίνει μιὰν ἄλλη διάσταση στὸ χρόνο, δίνει διέξοδο στὰ ὄνειρα. Γιὰ τοῦτο ἦρθα νὰ σοῦ πῶ μιὰ καλημέρα μέσ' ἀπ' τὴ γύρη ἑνὸς διάφανου πρωινοῦ.

Μὴ μένεις ἄλλο στὸν ἐξώστη, ἀγαπημένη, θὰ βραχεῖς!

Πλημμύρισε ἀπὸ δάκρυα ἡ ματιά μου.